

А. Г. Зельскі

ПЕРШАЯ
ПАНТЫЙСКАЯ
(МІТРЫДАТАВА)
ВАЙНА

А. Г. Зельскі

ПЕРШАЯ
ПАНТЫЙСКАЯ
(МІТРЫДАТАВА)
ВАЙНА

МІНСК
БДУ
2004

УДК 939.2/.3
ББК 63.3(о)31
З-50

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, прафесар *К. А. Рэвяка*;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт *М. І. Мініцкі*

Зельскі А. Г.

З-50 Першая Пантыйская (Мітрыдатава) вайна / А. Г. Зельскі. — Мн.: БДУ, 2004. — 147 с.
ISBN 985-485-146-X.

У манаграфіі даследуецца праблема супрацьстаяння Пантыйскага царства і Рыма. Аўтар выказвае свой погляд на баявыя дзеянні пантыйскай і рымскай армій, іх колькасць, страты. Пададзены картаграфічны і схематычны матэрыял, храналогія.

Для студэнтаў гістарычных факультэтаў, выкладчыкаў, а таксама ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй антычнасці.

УДК 939.2/.3
ББК 63.3(о)31

ISBN 985-485-146-X

© Зельскі А. Г., 2004
© БДУ, 2004

*Маёй любай матулі за яе
цярплівасць, дапамогу і
разуменне з удзячнасцю
прысвячаю*

УВОДЗІНЫ

З даўніх часоў гісторыя войнаў цікавіць грамадства. Нягледзячы на тое, што цяпер вывучэнне гісторыі скіравана на даследаванне сацыяльных, побытавых, сямейных праблем, пытанне пра войны застаецца актуальным і ў наш час. Падзеі паказваюць, што вайна як спосаб вырашэння палітычных, этнічных, эканамічных, сацыяльных і іншых спрэчак і канфліктаў паміж дзяржавамі і народамі перанесена і ў XXI ст.

Змянілася ўзбраенне, вайсковы рыштунак, тактыка і стратэгія, але засталіся пэўныя правілы ваенных дзеянняў, што дайшлі да нас са старажытнасці. Так, напрыклад, Пантыйскія войны паказалі паспяховасць тактыкі партызанскай, так званай «малой» вайны для слабай арміі з больш моцным ворагам. Па-ранейшаму актуальнай застаецца і ідэалагічная барацьба, імкненне выставіць праціўніка беззаконным агрэсарам, каб апраўдаць уласныя ўчынкi ў вачах насельніцтва сваёй краіны.

Вывучэнне Пантыйскіх войнаў у прыватнасці, як і войнаў старажытнасці ўвогуле, паказвае, што ўсе прыёмы вядзення вайны, ад самых звычайных да самых жажлівых, людзі пачалі выкарыстоўваць здаўна. Пазнейшыя стагоддзі і сучаснасць не дадаюць амаль нічога новага, хіба што мяняюцца сродкі вынішчэння людзей, а спосабы тыя самыя: тут і дэпартацыя народаў, і «зачысткі» гарадоў і цэлых абласцей ад «небяспечнага» насельніцтва, што з аднолькавым поспехам прымянялі і пантыйцы, і рымляне як на тэатры ваенных дзеянняў, так і ў тыле супраць італікаў у Малой Азіі і грэкаў у Беотыі і Атыцы. А пра марадзёрства ўжо і казаць няма чаго. Яно квітнела здаўна і на яго ўсе палкаводцы ад старажытнасці да нашых дзён паглядаюць скрозь пальцы і прымаюць захады да яго спынення, калі неабходна заваяваць не тэрыторыі, а сімпатыі насельніцтва.

Пантыйскае царства знаходзілася на ўсходзе Малой Азіі. Гэта адна з эліністычных дзяржаў, што адыграла адметную ролю ў гіс-

торыі антычнасці і аказала вялікі ўплыў не толькі на суседнія дзяржавы, але мела выключнае значэнне для вырашэння гістарычнага лёсу краін Усходняга Міжземнамор'я, асабліва для вялізнага прычарнаморскага рэгіёну. З поўным правам можна казаць пра ўплыў Пантыйскага царства на вырашэнне кірунку сусветнай гісторыі. Працяглае супрацьстаянне Пантыйскай дзяржавы экспансіі Рыма на Усходзе несумненна адбілася на раскладзе палітычных сіл у Рыме, садзейнічала паглыбленню ў ім палітычнага крызісу і шпаркаму пераходу да дыктатуры, а пасля і да прынцыпату.

Заснавальнікам Пантыйскага царства традыцыйна лічыцца Мітрыдат I Ктыст (302—266 гг. да н. э.) з персідскага роду Ахеменідаў [170, с. 33—39; 141, с. 150—153; 182, р. 2—7, 183, р. 95, 131—133; 168, р. 188; 61, с. 17—18, 30—31; 71, с. 136; 102, с. 19—38]. Асноўным насельніцтвам Пантыйскага царства былі кападакійцы. З цягам часу ў склад дзяржавы былі ўключаны грэчаскія гарады ўзбярэжжа Понта Эўксінскага да г. Трапезунд, а таксама тэрыторыі, заселеныя плямёнамі, што жылі на ўсходніх межах. Этнічны і сацыяльны склад Пантыйскага царства не быў аднастайным — побач з высокаразвітымі грэчаскімі гарадамі існавалі мясціны, на якіх панавалі родаплемянныя адносіны.

Пачынаючы з II ст. да н. э. Пантыйскае царства вяло актыўную знешнюю палітыку. Цар Фарнак I (каля 190—169 гг. да н. э.) ваяваў супраць Віфініі, Пергама, Кападокіі, у выніку чаго Понт набыў г. Сінопу і пашырыў свой уплыў. Знешняя палітыка Фарнака I і яго пераемнікаў паступова зрабілася зусім філэлінскай: былі ўсталяваны палітычныя і эканамічныя адносіны з Херсанэсам Таўрычаскім, умацаваны стасункі з Афінамі і Дэласам. Найбольшы росквіт Пантыйскага царства прыпадае на цараванне Мітрыдата VI Эўпатора (121—63 гг. да н. э.). Дзякуючы яго таленавітай і ўзважлівай знешнепалітычнай дзейнасці была створана вялікая Пантыйская дзяржава, якая аб'яднала амаль усе землі вакол Понта Эўксінскага. Матэрыяльныя і людскія рэсурсы гэтых зямель далі магчымасць стварыць моцную наёмную армію і ваенны флот.

На пачатку I ст. да н. э. Пантыйскае царства ператварылася ў магутную, сапраўды сусветную дзяржаву. Апынуўшыся воляю гістарычных лёсаў апошняй апораю элінізму на Усходзе, Пантыйскае царства ўпарта супрацьстаяла экспансіі Рыма, уступіўшы з ім у працяглую бязлітасную барацьбу — т. зв. Мітрыдатавы войны (89—85 гг. да н. э., 83—81 гг. да н. э., 74—63 гг. да н. э.).

Эфектыўнае супраціўленне рымскай экспансіі стала мажлівым толькі пры наяўнасці палітычнай волі ў кіраўніцтва Пантыйскай дзяржавы ў асобе яе кіраўніка — цара Мітрыдата VI Эўпатора. Менавіта яго намаганнямі быў створаны саюз дзяржаў і народаў басейна Понта Эўксінскага. Аднак ужо тады выявілася характэрная тэндэнцыя, што ўсе шматнацыянальныя, шматэтнічныя дзяржавы, імперыі, створаныя і ствараемыя без уліку інтарэсаў іх народаў (а гэта падаецца ўвогуле немагчымым), асуджаны раней ці пазней на заняпад і знікненне. Але Пантыйскае царства загінула не ў выніку ўнутраных сацыяльных і этнічных канфліктаў, але з-за краху ваеннай машыны, з-за палітычных і ваенных пралікаў уласнага кіраўніцтва. У гэтых войнах выразна выявілася мэта не проста заваёвы тэрыторый, але паслядоўнага знішчэння палітычнага праціўніка і эканамічнага канкурэнта.

Пантыйскае царства ўяўляла сабою сплаў элінскай і ўсходняй культур, своеасаблівы сінтэз іранскіх манархічных і грэчаскіх полісных традыцый. Даследаванне унікальнага феномена Пантыйскай дзяржавы пачалося ў XVIII ст. Аднак ішло яно звычайна ў рамках вывучэння старажытнарымскай гісторыі. Гэтаму спрыяла тое, што падзеі супрацьстаяння Понта і Рыма дайшлі толькі ў апісанні рымскіх ці грэчаскіх гісторыкаў пра-рымскай арыентацыі (Апіян, Плутарх, Страбон, Юстын, Велей Патэркул, Флор і іншыя). Погляды другога, пантыйскага боку на гэтыя войны не былі выказаны і не захаваліся. Гэта стала адной з прычын таго, што войны Пантыйскага царства з Рымам разглядаюцца пераважна з рымскага пункта гледжання. У заходняй гістарыяграфіі пераважаюць негатыўныя ацэнкі дзейнасці Мітрыдата. Магчыма, тут дае аб сабе знаць няпісанае правіла: калі пераможцаў не судзяць, то пераможаных судзяць заўсёды і большай часткай несправядліва. Усе ўчынкі і дзеянні Мітрыдата непазбежна адлюстроўваюцца ў фінале яго канчатковага паражэння. Звычайна не ўлічваецца тое, што пэўнасць асобных сцвярджэнняў антычных аўтараў сумніўная, неабходныя звесткі часта фрагментарныя і супярэчлівыя, а некаторыя падзеі не ўзгаданы зусім. Больш таго, учынкі Мітрыдата, які быў праціўнікам Рыма, не маглі атрымаць аб'ектыўнай адзнакі ў працах антычных аўтараў. Толькі тыя з іх (Апіян, Мемнон, Страбон), хто не схільны да ідэалізацыі рымскай палітыкі, прыводзяць найбольш дакладныя факты.

У канцы XIX ст. і асабліва ў XX ст. з'явілася значная колькасць прац і грунтоўных даследаванняў, прысвечаных сацыяльным, эканамічным праблемам альбо тых, што ахопліваюць гісторыю Пантыйскага царства цалкам, разглядаючы ваенны бок падзей не заўсёды крытычна ці ўвогуле абыходзячы яго. Гэта датычыцца як заходняй, так і ўсходнееўрапейскай гістарыяграфіі.

Неабгрунтаваным, аднак, можна лічыць тэзіс аб вычарпальным даследаванні знешнепалітычнай гісторыі Пантыйскага царства. Цікава, што пры гэтым чытач звычайна адсылаецца да прац заходніх аўтараў, пераважна XIX ст. Нават у спецыялістаў па гісторыі вайсковага майстэрства барацьба паміж Понтам і Рымам не атрымала дастатковага асвятлення. Ваенныя падзеі часцей за ўсё разглядаюцца з традыцыйных рымскіх пазіцый. Тое, што звязана з поспехамі пантыйскай арміі, альбо прыгадваецца мімаходзь, альбо застаецца па-за ўвагай.

Па сённяшні дзень гісторыкі не даюць адказу на розныя пытанні, што выяўляюцца пры разглядзе антычных крыніц і навуковых прац па гісторыі Пантыйскага царства. Праблематычнымі з'яўляюцца погляды шэрага гісторыкаў на баявыя дзеянні пантыйскай і рымскай армій, асабліва на іх колькасць, страты. Амаль зусім не распрацаваны картаграфічны і схематычны матэрыял. Храналогія таксама з'яўляецца дыскусійнай.

Неабходна адзначыць, што аўтар імкнецца разгледзець ваенныя падзеі не з рымскага, а з пантыйскага пункта гледжання. Увогуле, праблема супрацьстаяння Пантыйскага царства і Рыма ляжыць у плоскасці супрацьстаяння цывілізацый эліністычнай і рымскай, Усходу і Захаду, прычым агрэсарам у той час былі не краіны эліністычнага Усходу, якія намагаліся адстаяць сваю незалежнасць, але Рымская рэспубліка, якая ўсё больш набывала рысы імперыі.

КРЫНИЦЫ І ГІСТАРЫЯГРАФІЯ АБ ПЕРШАЙ ПАНТЫЙСКАЙ (МІТРЫДАТАВАЙ) ВАЙНЕ

1.1. АСНОЎНЫЯ КРЫНИЦЫ

Час жорстка абышоўся з крыніцамі па гісторыі войнаў Понта з Рымам. Большая частка з іх незваротна страчана, але тыя, што захаваліся, даюць каштоўныя звесткі. Гэта, перш за ўсё, пісьмовыя помнікі, важнейшымі з якіх трэба лічыць творы грэчаскіх і рымскіх аўтараў: Апіяна, Плутарха, Мемнона, Страбона, Паўсанія, Флора, Салюстыя, Лівія, Велея Патэркула, Аўрэлія Віктара, Еўтропія, Юстына, Веגעцыя Рэната, Франціна.

На жаль, у творах большасці з іх звесткі аб Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнах фрагментарныя, сапраўднасць некаторых сцвярджэнняў сумніўная. Не ўсе творы, якія дайшлі да нас, з'яўляюцца поўнымі, некаторыя сведчанні адрывачныя. Да таго ж падзеі выкладаюцца выключна з рымскага боку, антычныя аўтары не пакінулі нам версію пантыйскага боку. Але і па тых крыніцах, што засталіся, можна аднавіць падзеі, ад якіх нас аддзяляе больш дзвюх тысяч год гісторыі.

Найбольш каштоўнай крыніцай па гісторыі Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў увогуле, так і Першай Пантыйскай вайны ў прыватнасці, па праву лічыцца «Рымская гісторыя» Апіяна Александрыйскага, які жыў у сярэдзіне II ст. н. э. Грэк па паходжанні, Апіян дасягнуў пасады пракуратара імператарскага фіска. З'яўляючыся шчырым прыхільнікам рымскіх палітычных парадкаў, Апіян узяў за мэта напісанне вялікай гісторыі Рыма і ажыццявіў задуманае.

З 24 кніг поўнасю захаваліся толькі 10. Галоўнае месца ў творы займаюць войны Рыма як знешнія, так і ўнутраныя. Падзеі, якія цікавяць нас, асветлены ў XII кнізе — «Mithridatica» («Мітрыдатавы войны»). Гэтая кніга апавядае аб усіх трох войнах Мітрыдата з Рымам, але ўвага аўтара сканцэнтравана галоўным чынам на першай вайне, і яе апісанне займае амаль палову ўсёй кнігі [127, с. 116]. Гаворачы пра вайну, Апіян не абмяжоўваецца толькі яе падзеямі, ён дае таксама каштоўныя звесткі па перадгісторыі кан-

флікту, па гісторыі малаазійскіх народаў і іх антырымскай барацьбе, па праявах сацыяльных рухаў, што суправаджалі гэтую вайну.

Вельмі істотным з’яўляецца пытанне аб крыніцах, якімі карыстаўся Апіян. Большасць сучасных даследчыкаў лічыць, што ў аснове апісання першай вайны Понта з Рымам ляжыць гісторыя Ціта Лівія [106, с. 234; 127, с. 114]. Як вядома, кнігі Лівія па гісторыі пантыйска-рымскага канфлікту не захаваліся, акрамя кароткіх эпітэм кніг 76—83, якія ўтрымлівалі іх. Вызначана, што Лівій карыстаўся шырокім колам матэрыялаў пры напісанні гісторыі вайны, у тым ліку і мемуарамі Сулы [106, с. 234]. Менавіта гэтым можна растлумачыць тое, што апісанне шэрага падзей I Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны ў Апіяна значна супадае з іх апісаннем у Плутарха (аблога Афін, бітвы пры Херанэі, Архамене). Справа ў тым, што Апіян карыстаўся «Успамінамі» Сулы праз Ціта Лівія, а Плутарх — непасрэдна сам. Праз Лівія Апіян мог азнаёміцца з творамі Публія Руцылія Руфа, легата праконсула Азіі [106, с. 233], сучасніка тых падзей. Звесткі, якія паведамляе Апіян па гісторыі малаазійскіх грэчаскіх гарадоў, пэўна, узяты менавіта з мемуараў. Акрамя гэтага Лівій шырока выкарыстоўваў творы маладых аналістаў — Валерыя Анцыята, Клаўдзія Квадрыгарыя (II — I ст. да н. э.), сучаснікаў вайны [106, с. 233]. Ад твора апошняга захаваліся толькі невялікія фрагменты ў кнігах іншых аўтараў [181, с. 233—235]. Зразумела, што выкарыстанне гэтых крыніц Апіянам зрабіла адбітак і на яго працу. Творы аўтараў праярымскай арыентацыі прадвызначалі асвятленне Апіянам падзей Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны з рымскіх пазіцый. Гэта тэндэнцыйнасць праяўляецца ў апісаннях бітваў, у велізарных лічбах забітых ворагаў. Тут адчуваецца ўплыў мемуараў Сулы. Ён жа бачны і ў адмоўнай характарыстыцы Манія Аквілія, які праводзіў у Азіі захопніцкую палітыку ў інтарэсах саслоўя вершнікаў — палітычных праціўнікаў Сулы. Тая ж прадузятасць і ў апісанні арміі папуляраў, скіраванай супраць Мітрыдата. З другога боку, Сула паказаны як суровы, але таленавіты военачальнік, які праяўляе вартую рымлянёна літасць да мяцежных грэчаскіх гарадоў (App., Mithr., 30). Факты рабавання свяцілішчаў Дэльфаў, Алімпіі, Эпідаўра, разня ў Афін пакаідаюцца Апіянам без каментарыяў. Аднак Апіян аб’ектыўны пры вырашэнні пытання адказнасці за пачатак вайны. Ён падкрэслівае, што вайна пачалася з ініцыятывы рымскай адміністрацыі, а гэта вылучае Апіяна з шэрага іншых аўтараў, якія вінавацяць Мітрыдата за пачатак вайны. На думку даследчыкаў, Апіян карыстаўся таксама дакументамі і гістарычнымі творамі пантыйскага боку,

якія не дайшлі да нас, але адлюстраваліся на яго апісанні пераважна Другой і Трэцяй Пантыйскай (Мітрыдатавай) войнаў [127, с. 114—115].

Дастаткова багатыя звесткі па гісторыі войнаў знаходзяцца ў біяграфіях Плутарха (каля 46 — каля 127). У жыццяпісах Гая Марыя, Луцыя Карнэлія Сулы, Луцыя Ліцынія Лукула, Гнэя Пампея Плутарх разглядае знешнепалітычныя падзеі, апісвае бітвы, у якіх бралі ўдзел яго героі. Найбольш змястоўнай крыніцай па гісторыі Першай Пантыйскай вайны з'яўляецца біяграфія Сулы. У ёй Плутарх распавядае пра баявыя дзеянні рымскіх і пантыйскіх войскаў на тэрыторыі роднай яму Беотыі. Плутарх двойчы пабываў у Рыме па справах горада Херанзі і меў магчымасць азнаёміцца са справаздачамі военачальнікаў усходніх армій, сенацкімі пастановамі, іншымі афіцыйнымі дакументамі. Дакладна вядома, што для біяграфіі Сулы Плутарх выкарыстоўваў «Успаміны» самога Сулы (Sull., XIV). Характар выкарыстаных крыніц, як і палітычныя сімпатыі аўтара, вызначылі апісанне вайны ў прарымскім духу. Сам Плутарх папярэджаў сваіх чытачоў аб тым, што ён піша біяграфіі, а не гісторыю, таму нярэдка аўтар адыходзіць ад апісання гістарычных падзей, перарываючы апавяданне развагамі аб маральным баку той ці іншай асобы, з'явы. Акрамя гэтага ўвесь фактычны матэрыял узяты Плутархам з крыніц без крытыкі і праверкі. Як і Апіян, ён прыводзіць неверагодныя лічбы страт рымлян і пантыйцаў. Тым не менш толькі ў Плутарха мы знаходзім жажлівае апісанне ўзяцця рымлянамі Афін, а таксама асуджэнне рабавання Сулай агульнагрэчаскіх свяцілішчаў у Дэльфах, Алімпіі, Эпідаўры. Твор Плутарха дае багаты матэрыял непасрэдна па вайне, а калі ёсць падставы сумнявацца ў лічбах, то ў апісанні баявых дзеянняў ён варты даверу, бо Сула ў сваіх мемуарах наўрад ці крывіў душою, кажучы пра маршруты і напрамкі руху войскаў — сваіх і пантыйскіх — здаецца, у гэтым яму не было аніякай карысці.

Вельмі цікавыя і значныя звесткі па гісторыі Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў знаходзяцца ў хроніцы гераклеіта Мемнона (I ст. да н. э. — I ст. н. э.) «Аб Гераклеі». Хроніка Мемнона — гэта цікавы ўзор вялікай, але не захаванай старажытнай літаратуры, так званых «мясцовых хронік» — твораў гісторыкаў буйных гарадоў Прычарнаморскага ўзбярэжжа [33, с. 284]. Хроніка Мемнона захавалася часткова, няпоўныя IX—XVI кнігі. Лёс першых васьмі і астатніх — невядомы. Ды і гэтага хапае, каб зразумець каштоўнасць працы Мемнона. Што тычыцца крыніц Мемнона, то ён мог карыстацца працамі невядомых нам гісторыкаў Мітрыдатавых

войнаў, а ў тых частках, дзе гаворка ідзе аб Геракле — творах Прамаціда Гераклея і Даміцыя Калістрата [33, с. 287]. Звесткі аб Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнах утрымліваюць XV—XVI кнігі. У гэтай частцы хронікі Мемнон дае такія дадзеныя, якіх нельга знайсці ў іншых крыніцах. Так, напрыклад, Мемнон (XXXV) паведамляе, што ў Дарданскай дамове быў артыкул, паводле якога рымляне не павінны былі рабіць шкоду тым гарадам, што выступілі на баку Мітрыдата. Асабліваю цікавасць уяўляюць лічбавыя дадзеныя Мемнона, якія істотна адрозніваюцца ад звестак Апіяна і Плутарха. Каштоўнасць хронікі Мемнона і ў тым, што ён з'яўляецца нейтральным у параўнанні з аўтарамі прарымскага духу.

Апісанне Понта, Віфініі, Кападокіі, Галатыі, Пафлагоніі і іншых мясцін Малой Азіі, а таксама Атыкі, Беотыі — абласцей, дзе вяліся баявыя дзеянні ў час вайны Понта з Рымам — мы знаходзім у «Геаграфіі» Страбона (64 г. да н. э. — 24 г. н. э.). У адрозненне ад Плутарха, Мемнона, Апіяна і іншых антычных аўтараў Страбон не падае паслядоўнага і сістэматычнага апісання падзей войнаў. Самыя розныя звесткі аб іх раскіданы па адзінаццаці з 17 кніг яго «Геаграфіі». І гэта натуральна, бо Страбон у сваёй працы размяшчаў матэрыял у геаграфічным парадку. Сціпласць звестак тлумачыцца і тым, што аповяд пра гістарычныя падзеі Страбон даў у «Гістарычных запісках», якія да нас не дайшлі [112, с. 777; 5, с. 14—15]. «Геаграфія», на думку даследчыкаў, належыць да жанру «памятных запісак», з'яўляецца своеасаблівай энцыклапедыяй [112, с. 779; 5, с. 45]. Гісторыю Пантыйскай дзяржавы Страбон ведаў не па чутках: яго сваякі служылі пантыйскім царам — Мітрыдату V і Мітрыдату VI (X, 4, 10; XI, 2, 18; XII, 3, 33). Сам Страбон прытрымліваўся рымскай арыентацыі (гэтыя погляды аказалі ўплыў на яго твор). Хаця ёсць цікавая акалічнасць: імя цара Мітрыдата VI Страбон узгадвае 41 раз, імя Сулы — 11 разоў, імя Пампея — 36 разоў. Што да гістарычных крыніц, то сам Страбон спасылаецца на гісторыкаў Мітрыдатавых войнаў як вартых даверу (XI, 11, 14). Лічыцца, што Страбон выкарыстоўваў у гэтых раздзелах «Геаграфіі» творы Феафана Міціленскага, Гіпсікрата з Аміса і Метрадора са Скепсіса [112, с. 781, 787]. Мясцовасці ж Малой Азіі Страбон ведаў сам як тутэйшы. І хаця «Геаграфія» не ўтрымлівае падрабязнага апісання падзей Пантыйскіх войнаў, у ёй можна знайсці багата цікавых сведчанняў, якіх няма ў іншых крыніцах, напрыклад, аб памерах штогадовай даніны, якая ішла Мітрыдату VI з Баспору (VII, 4, 3).

У творы грэчаскага пісьменніка II ст. н. э. Паўсанія «Апісанне Элады» [59, с. 161] таксама ўтрымліваюцца пэўныя звесткі з гіс-

торыі вайны. У 10 кнігах яго працы, якая з'яўляецца своеасаблівым даведнікам па вядомых мясцінах Атыкі, Мегар, Карынфа, Беотыі і іншых раёнаў, ёсць фрагментарныя паведамленні з гісторыі паходаў пантыйскіх і рымскіх армій у Грэцыі. Асабліва звязжае Паўсаній на разбурэнні і рабаўніцтвы, што адбыліся ў гарадах Элады пад час гэтай вайны.

Аб Мітрыдатавых войнах піша ў сваёй «Гісторыі» Гай Салюстый Крысп (86—35 гг. да н. э.). З'яўляючыся сучаснікам войнаў Рыма з царом Мітрыдатам, а пасля і з сынамі яго Фарнакам, Салюстый не пакінуў без увагі гэтыя падзеі. Займаючы пасады плебейскага трыбуна, легата і сенатара, Салюстый застаецца прыхільнікам Цэзара, і пасля перамогі апошняга прызначаецца праконсулам правінцыі Новая Афрыка [29, с. 148, 149]. «Гісторыя» Салюстыя складалася з пяці кніг і ахоплівала перыяд з 78 па 67 г. да н. э. Яна не была скончана з-за смерці аўтара і дайшла да нас ў выглядзе фрагментаў. Прамовы і лісты розных дзеячаў, якія ўвайшлі ў «Гісторыю», напісаны самім Салюстыем, за выключэннем тых лістоў, тэкст якіх з'яўляецца копіяй дакумента [29, с. 157]. Вядома, што ў рукі Пампея ў 65 г. да н. э. трапіў архіў Мітрыдата, які змяшчаў мемуары цара, яго перапіску, афіцыйныя дакументы. Зусім верагодна, што Салюстый мог бачыць гэты архіў і скарыстаць яго пры напісанні як «Гісторыі», так і «Ліста Мітрыдата» ў прыватнасці (VI, 1—23). І хаця ў лісце гаворка ідзе ў асноўным аб падзеях Трэцяй Пантыйскай вайны, ёсць пэўныя звесткі і аб першай. Так, Салюстый вуснамі Мітрыдата ўскладае на рымскую сенацкую алігархію адказнасць за развязванне вайны, асуджае яе сквапнасць і прагу ўлады (VI, 6, 10, 11, 17). Паведамляецца таксама, што пры пантыйскім двары панавала меркаванне аб здрадзе Архелая, стратэга Мітрыдата, і як вынік — прайграная вайна з Рымам (VI, 12).

Больш значную, чым фрагментарныя звесткі Салюстыя, інфармацыю аб Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнах утрымліваюць творы Цыцэрона, сучасніка і непасрэднага сведкі падзей. У сваіх прамовах рымскі аратар і дзяржаўны дзеяч неаднаразова звяртае ўвагу на становішча ва ўсходніх правінцыях, дзеянні рымскіх палкаводцаў на вайне. У сваёй прамове «Аб наданні імперыя Гнэю Пампею» (аб законе Манлія) Цыцэрон агульна характарызуе падзеі Трэцяй Пантыйскай вайны, падкрэсліваючы ўсю цяжкасць і важнасць яе для рымлян. У прамове надзвычай каштоўным для нас ёсць раскрыццё асноўных інтарэсаў і сапраўдных мэт рымскай палітыкі на Усходзе. Гэта ж бачна і ў прамове ў абарону Мурэны (Cic., Pro Mur., 12, 31—34). Выступаючы ў якасці правадніка інтарэсаў сас-

лоўя вершнікаў, цесна звязанага з водкупам і ліхварствам у Азіі, Цыцэрон даводзіць усё значэнне прыбыткаў адтуль у фінансавэканамічным жыцці Рыма. Цыцэрон паказвае ўсю небяспеку страты гэтых зямель, нагадваючы, якім чынам адбіліся на становішчы грамадства і эканомікі Італіі поспехі Мітрыдата ў першай вайне (Cic., Pro Man., 19). У прамове паказаны ўвесь механізм эксплуатацыі Рымам насельніцтва правінцый — сістэма падаткаў, пошлін і г. д. Римская правінцыйная адміністрацыя характарызуецца (каб паказаць Пампея лепшым чынам) як хцівая, хабарніцкая (Cic., Pro Man., 13, 38, 40). Робіцца зразумелым, чаму Мітрыдата ў Азіі і Грэцыі віталі як вызваліцеля ад рымскага прыгнёту.

У кароткай «Гісторыі Рыма» Велея Патэркула (19 г. да н. э. — пасля 30 г. н. э.), напісанай дастаткова суб'ектыўна [59, с. 49], ёсць звесткі пра вайну Рыма з Понтам, пра самога цара Мітрыдата VI Эўпатора, пра разгром пантыйцаў ля Пірэя, пра войска марыянца Фімбрыі, Дарданскіх перамовах і іншыя. Аўтар таксама паведамляе вялікія лічбы страт пантыйскай арміі ў Атыцы. Нягледзячы на прарымскую пазіцыю, Патэркул аддае належнае Мітрыдату, называючы яго «Вялікім» (II, 18, 1).

Вельмі значныя звесткі змешчаны ў гістарычным творы Пампея Трога (I ст. н. э.). Аднак гэтая праца дайшла да нас у скарачаным выкладанні Юстына (II ст. н. э.), які ў XXXVII і частцы XXXVIII кніг выкладае перадгісторыю Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў і іх пачатак. Акрамя таго Юстын падрабязна распавядае аб нараджэнні, маленстве і юнацтве Мітрыдата. Пры выкладанні падзей, як адзначаюць гісторыкі [65, с. 117], Юстын максімальна скараціў твор Пампея Трога, што абумоўлівае пэўныя недакладнасці. Тым не менш, для разумення вытокаў канфлікту паміж Понтам і Рымам, для асэнсавання ўсіх перыпетый дыпламатычнай і ваеннай барацьбы ў Малой Азіі напярэдадні вайны, гэты твор з'яўляецца каштоўнай крыніцай. Тут змешчаны факты, якіх няма ў іншых аўтараў: напрыклад, пра таемнае падарожжа Мітрыдата па правінцыі Азія і Віфініі (XXXVIII, 3, 4—5). Мае цікавасць прамова цара, у якой абгрунтоўваецца справядлівасць вайны з боку Понта, асуджаецца палітыка рымлян у іншых краінах (XXXVIII, 4—7). Што тычыцца крыніц Пампея Трога, то дакладна вядома, што ён карыстаўся тымі раздзеламі твораў Лівія і Салюстыя (XXXVIII, 3, 11), якія фактычна не захаваліся.

Рымскі гісторык і паэт першай паловы II ст. н. э. Луцый Анэй Флор у сваёй працы «Эпітомы рымскай гісторыі» засяроджвае ўвагу на войнах Рыма з народамі і дзяржавамі Міжземнамор'я за

700 год. У сваім творы Флор выкарыстоўваў працы папярэднікаў — Лівія, Салюстыя і іншых гісторыкаў [59, с. 217]. Флор не разглядае падрабязна ўсе падзеі. Гэта кароткі нарыс ваеннай гісторыі Рыма. Каштоўныя звесткі ўтрымліваюць раздзелы XXXIX — «Фракійская вайна», XL — «Вайна з Мітрыдатам», XLI — «Пірацкая вайна». Твор напісаны з выразна прарымскіх пазіцый, і ўсё ж Флор аддае належнае Мітрыдату як дзяржаўнаму дзеячу, што пераўзыходзіў веліччу ўсіх папярэднікаў (I, 40, 1).

Значную гістарычную каштоўнасць, нягледзячы на сцісласць, мае твор Аўрэлія Віктара Сэкста (IV ст. н. э.) «Аб знакамітых людзях». У біяграфіях Гая Фімбрыі, Луцыя Лукула, Карнэлія Сулы і Мітрыдата сярод шырока вядомых звестак ёсць факты, якіх няма ў іншых творах: аб знішчэнні Фімбрыяй знатных афіцэраў арміі, аб перадачы Лукулам пантыйскай эскадры Суле пасля Дарданскіх перагавораў, аб тым, што цар Мітрыдат валодаў мовамі 50 народаў і інш. (LXX, 4; LXXIV, 2; LXXVI, 1).

Гістарычная праца Еўтропія (IV ст. н.э.) «Кароткая гісторыя Рыма ад заснавання горада» стаіць асобна сярод твораў іншых старажытных аўтараў. Яна ўражвае сцісласцю пры вельмі вялікай насычанасці зместам: храналагічныя рамкі ахопліваюць перыяд ад заснавання Рыма да 363 г. н. э. Пытанне аб крыніцах Еўтропія застаецца адкрытым. Верагодна, ён карыстаўся працамі Ціта Лівія, Светонія, Велея Патэркула, Флора і іншых. Пятая кніга яго «Гісторыі» прысвечана войнам, у тым ліку і Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайне. Адзначаюцца поспехі рымскай зброі — падрабязна пералічваюцца ўсе атрыманыя Сулай перамогі. Трэба заўважыць, што ўвесь выклад падзей у Еўтропія не грашыць якімі-небудзь падрабязнасцямі. І гэта зразумела, калі прыгадаць мэту стварэння твора — імператарам IV ст. была неабходна не гісторыя, а дапаможнік па ёй.

Ваеннаму мастацтву і ваенным хітрыкам палкаводцаў прысвечаны «Стратэгеми» Сэкста Юлія Франціна (30—103 гг. н. э.) — рымскага палкаводца, дзяржаўнага дзеяча, вучонага і пісьменніка [94, с. 219]. У яго парадах, як весці разведку, уладкоўваць лагеры, строіць войскі і г. д. змяшчаецца практычны вопыт палкаводцаў розных часоў і народаў. Францін закранае пытанні арганізацыі арміі, стратэгіі і тактыкі. Лічыцца, што амаль для ўсіх фактаў, аб якіх паведамляе Францін, можна знайсці аналогіі ў антычнай літаратуры. Што да Пантыйскіх войнаў, то толькі ў Франціна ёсць паведамленні аб барацьбе Сулы і Архелая ў Кападокіі ў 92 г. да н. э., пра пастраенне войскаў пад час бітвы пры Архамене, пра палявыя

ўмацаванні Фімбры ў бітве пры Мілетопалі (I, 5, 18; II, 3, 17; III, 17, 5). Сярод крыніц, якія выкарыстоўваў Францін, значнае месца займае Лівій, але, пэўна, у Франціна былі і іншыя крыніцы, якія не дайшлі да нас [94, с. 221].

Тэорыі ваеннага майстэрства прысвечаны твор Вегецыя Флавія Рэната (другая палова IV ст. н. э.) «Кароткі пераказ ваеннай справы» ў 4 кнігах, у якіх ён дае каштоўныя звесткі аб сістэме баявой падрыхтоўкі, арганізацыі, узбраенні і тактыцы. Войнам Рыма з Пантыйскім царствам прысвечаны два фрагменты: аб арганізацыі арміі і аб серпаносных калясніцах — як баявой ударнай сіле (III, 1; III, 24).

Крыху асобна сярод іншых крыніц стаяць працы, прысвечаныя майстэрству аблогі гарадоў, вядомаму ў старажытнасці як «паліаркетыка». У гэтай адмысловай галіне вайскавой справы былі свае тэарэтыкі і практыкі, што здолелі абагульніць вопыт папярэднікаў і выкласці яго ў выглядзе рознага кшталту дапаможнікаў, інструкцый аб практыцы вырабу і дастасавання іх пры аблозе гарадоў.

Скарыстаныя ў даследаванні творы Апаладора, Афінея Механіка і Візантыйскага Ананіма адносяцца храналагічна да больш позніх часоў, але, як падаецца, што іх працы будаваліся на вопыце папярэднікаў. Твор грэчаскага архітэктара II ст. н. э. Апаладора «Паліаркетыка» («Πολιορκητικά») уяўляе сабою практычны дапаможнік для рымскіх легіянераў па пытаннях паліаркетыкі [68, с. 387—388]. Аўтар падрабязна паказвае, як бараніцца ад прадметаў, што кідаюць з муроў, бурыць сцены, будаваць тараны, лесвіцы і г.д. Апаладор дае канструкцыю «чарапах» — адмысловых машын для аблогі. Трэба думаць, што такія ж машынамі карысталіся і рымляне пры аблозе Пірэя, бо «чарапахі» прыгадвае Апіян (Mithr., 31). Твор Візантыйскага Ананіма «Настаўленні па паліаркетыцы» («Παραγγέλματα πολιορκητικόν») уяўляе сабою запазычанне з твораў Апаладора, Афінея і шэрага іншых аўтараў [68, с. 389—390], у якім падрабязна разгледжаны і апісаны ўсе вядомыя аўтару прыёмы аблогі гарадоў. Праца Афінея, які жыў у II (III?) ст. н. э., «Аб машынах» («Περὶ μηχανημάτων») грунтуецца на творы Вітрувія і яшчэ больш ранняга невядомага аўтара [68, с. 391—392]. У творах Ананіма і Афінея разгледжаны не толькі сухапутныя машыны, але і машыны, прыстасаваныя для штурму ўмацаванняў з мора. Менавіта іх апісанне дае магчымасць разгледзець больш дэталёва аблогу Радоса пантыйцамі, адначасова вырашаючы некаторыя спрэчныя моманты гэтай падзеі.

1.2. АСНОЎНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ

Інтарэс да вывучэння гісторыі Пантыйскай дзяржавы існуе даволі даўно. Увага ўзрастала па меры паглыблення даследавання мінулага Старажытнага Рыма. Ці не адным з першых гістарычных твораў стала праца Ш. Ралена (1661—1741), у якой аўтар выкладаў падзеі Мітрыдатавых войнаў у сувязі са знешняй палітыкай Рымскай рэспублікі, з поўным даверам да рымскай легендарнай традыцыі [184].

Разгляд гісторыі Пантыйскага царства ў рамках рымскай гісторыі працягваўся і ў XIX ст. У абагульняючых працах Ц. Мілата, В. Друмана, Т. Арнольда, С. Кляйна сабраны і выкладзены ў большай ці меншай ступені антычныя звесткі аб войнах Рыма з Мітрыдатам. Падыход адзначаных аўтараў пры разглядзе гэтых падзей не заўсёды крытычны, яны больш схільны давяраць крыніцам, асабліва ў выпадку гаворкі аб баявых дзеяннях [171, р. 91—93; 150, s. 448—449; 161, s. 340]. Толькі Т. Арнольд, адзін з паслядоўнікаў Г. Б. Нібура, падзяляючы крытычны метада, у адпаведнасці з ім разглядаў факты, як напрыклад знешнепалітычныя пралікі Сулы ў 92 г. да н. э. і Мітрыдата ў 89 г. да н. э. [138, р. 154, 175].

Больш маштабна сацыяльны, дыпламатычны і ваенны аспекты праблемы Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў прадстаўлены ў працы гісторыка Т. Момзена (1817—1903). У сваім творы ён даследаваў становішча Пантыйскага царства і Рыма напярэдадні і ў час Пантыйскіх войнаў, удзяліў значную ўвагу адносінам мясцовага насельніцтва да вайны, асабе цара Мітрыдата, яго папечнікам і рымскім палкаводцам. Узнаўляючы падзеі пантыйска-рымскага канфлікту, Т. Момзен карыстаўся працамі Апіяна, Плутарха, Страбона, Юстына, Флора і іншымі крыніцамі. Аднак пры гэтым ён некрытычна аднёсся да тых лічбаў, якія прыводзілі антычныя гісторыкі. Так, Т. Момзен быў знаёмы з творам Мемнона, але пакінуў яго дадзеныя па-за ўвагай [172, s. 299]. Некрытычнае стаўленне да крыніц выяўляе відавочную прарымскую пазіцыю Т. Момзена. Аб гэтым сведчаць і рэзка негатыўны вобраз цара Мітрыдата VI, і адмоўныя характарыстыкі пантыйскай арміі, і недарэчнае параўноўванне Сулы з Ганібалам як палкаводцам [172, s. 251, 252, 285].

Твор нямецкага даследчыка Г. Петэра [181; 194] уражвае значнасцю выкананай аўтарам работы: з вялікай колькасці захаваных крыніц фрагментарна адноўлены кнігі, якія не дайшлі да нас, у т. л. «Аналы» Кляўдыя Квадрыгарыя і «Успаміны» Луцыя

Карнэлія Сулы, у якіх утрымліваюцца звесткі аб падзеях Пантыйскай вайны.

Першай працай, прысвечанай непасрэдна гісторыі Пантыйскага царства, стала манаграфія Э. Меера [170], што ўбачыла свет у 1879 г. Скрупулёзна і крытычна разгледзеўшы антычныя крыніцы, аўтар закранае палітычныя, эканамічныя і культуралагічныя праблемы. Упершыню пастаўлена пытанне аб дзяржаўным ладзе і ўнутрыпалітычным адзінстве Понта. Знаходзячыся пад уплывам антычных аўтараў, Э. Меер разглядае гісторыю Понта з грэка-і раманафільскіх пазіцый, мясцовае насельніцтва Азіі ўяўляецца цалкам варварскім, адсталым. Не заўсёды правільна падыходзіць ён да раскрыцця палітычных мэт пантыйскіх цароў, іх узаемаадносін з грэчаскімі гарадамі і суседнімі дзяржавамі [170, s. 123—126].

Значным крокам у вывучэнні гісторыі Пантыйскага царства сталі працы Т. Рэйнака. У дзвюх манаграфіях [182; 183], шырока выкарыстоўваючы нумізматычны і эпиграфічны матэрыял, аўтар істотна ўдакладніў палітычную і дынастычную гісторыю Понта, зрабіў глыбокі аналіз палітычных стасункаў з Рымам і суседнімі дзяржавамі, паказаў асаблівасці яго ўнутранай палітыкі. Акрамя таго, Т. Рэйнак больш усебакова характарызуе асобу Мітрыдата VI і яго дзейнасць. Аднак некаторыя палажэнні яго прац не вытрымліваюць крытыкі. У прыватнасці, развагі аб тым, што вынішчэнне рымлян і італікаў у правінцы Азія (88 г. да н. э.) было здзейснена на глебе расавай нянавісці [182, р. 132]. Пэўныя храналагічныя палажэнні ў працах з'яўляюцца дыскусійнымі і ўдакладняюцца. Тым не менш яго манаграфіі ў гэтай галіне засяваюцца вядучымі ў заходняй гістарыяграфіі.

У першай палове XIX — пачатку XX ст. Пантыйскаму царству адводзілі значнае месца ў агульных работах па гісторыі Старажытнай Грэцыі і Рыма К. Белох, Г. Ферэра, Я. Крамаер, Г. Блох, Ж. Каркапіна, В. Дзюрант [141; 153; 198; 158; 144; 151]. У гэтых працах з рознай падрабязнасцю выкладаецца знешняя палітыка і ўнутранае становішча Пантыйскага царства — палітычны лад, войска, рэсурсы, фінансы. Усё гэта, аднак, разглядаецца ў рэчышчы рымскай гісторыі, што абумоўлена самім характарам прац. Аднак вядны і падыход да падзей: Мітрыдат Эўпатар выступае агрэсарам [158, р. 408—409; 153, р. 105—106; 151, р. 516—517], усяляецца асоба Сулы [144, р. 86—87], відавочны пэўны паўтор палажэнняў Т. Рэйнака, Т. Момзена, асабліва там, дзе гаворка ідзе пра ваенныя падзеі [158, р. 422—426; 151, р. 124—125; 198, s. 128—130]. Хаця, напрыклад, Г. Ферэра паставіў пад сумненне лічбы войскаў, якія прыведзены ў крыніцах [153, р. 107].

У XX ст. узрасла цікавасць да эканамічнай і сацыяльна-палітычнай гісторыі Понта. Так, у раздзелах прысвечаных Понту, М. Растоўцаў закранае пытанні эканамічнага базісу дзяржавы Мітрыдата, даводзіць, што без рэсурсаў Прычарнамор'я вайна з Рымам была б немагчымай [185, р. 935]. Слабым месцам працы з'яўляецца імкненне аўтара да мадэрнізацыі гісторыі [185, р. 935, 937].

Важным этапам у вывучэнні гісторыі Пантыйскага царства стала работа Д. Меджы, прысвечаная рымскай палітыцы ў Малой Азіі [168]. Аўтар разглядае геапалітычнае становішча Понта, яго эканоміку і культуру. Але гэтак даследаванне аналізуе праблемы рэгіёну ў аспекце рымскай гегемоніі і ўзаемаўплыву эліністычных і рымскіх элементаў. Таму для аўтара Понт — толькі частка агульнай сістэмы эліністычных дзяржаў, і гісторыю Понта ён асвятляе недастаткова.

З'яўленне ў свет шэрага прац такіх аўтараў, як Г. Бенгтсан, Э. Бадзіян, Ф. Інар, Х. Дзізнер [142; 140; 40; 149], прысвечаных цалкам ці часткова, галоўным чынам узаемаадносінам Понта і Рыма, у т. л. і напярэдадні Мітрыдатавых войнаў, і самім войнам, сітуацыі не змяніла. У іх па-ранейшаму дамінуе спецыфічны аднабаковы падыход і яны ў значнай ступені працягваюць лінію, пачатую Т. Рэйнакам.

Сярод адносна нядаўніх прац, прысвечаных праблематыцы Понта, выдзяляюцца творы Е. Альхаузена, Й. Білера [174] і Б. Макджынга [169]. Е. Альхаузен і Й. Білер разглядаюць розныя аспекты гістарычнай геаграфіі Понта, яго эканоміку і культуру, у т. л. праводзяць лакалізацыю гарадоў і паселішчаў, згаданых у пісьмовых крыніцах. Праўда, адносна падзей Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны гэтыя работы могуць выкарыстоўвацца абмежавана, у адрозненне ад далейшых войнаў. У манаграфіі ірландскага навукоўца Б. Макджынга зроблена спроба крытычна аглядзець на грунце вядомага гістарычнага матэрыялу асноўныя аспекты знешняй палітыкі Мітрыдатаў і Мітрыдата VI. Аўтар удзяляе ўвагу дыпламатычнаму і ідэалагічнаму боку рыма-пантыйскіх адносін. У раздзеле, прысвечаным першай вайне з Рымам, Б. Макджынг разглядае асаблівасці філэлінскай палітыкі Мітрыдата VI. Прычыну паражэння Мітрыдата ў гэтай вайне аўтар бачыць у бесперспектыўнасці мітрыдатавай прапаганды, не падмацаванай ваеннымі поспехамі [169, р. 104].

Чыста ваенныя праблемы Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў закраналіся значна радзей, хаця пачалі разглядацца ўжо ў XIX ст. Так, Ш. Ліскен і А. Сайван у сваім творы [143] імкнуліся

падрабязна выкласці ход дзвюх бітваў — пры Херанэі і пры Архамене. Крыніцай, відавочна, паслужыў Плутарх [143, р. 152], што абумовіла тэндэнцыйнасць апісання. Так, напрыклад, аўтары цалкам адмаўляюць якія-небудзь здольнасці пантыйскіх военачальнікаў [143, р. 149, 153].

Зусім на іншых пазіцыях адносна падзей Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны стаіць Г. Дэльбрук. Гісторык лічыць, што бітвы, апісаныя ў антычных крыніцах, не мелі месца на самой справе, яны з'яўляюцца вынікам фантазіі старажытных аўтараў, хаця нейкія бітвы, зразумела, мелі месца [32, с. 354]. Можна меркаваць, што гэтыя высновы з'явіліся ў выніку гіперкрытычнага стаўлення Г. Дэльбрука да крыніц.

Значную каштоўнасць уяўляюць творы даследчыкаў па ваенна-марскай гісторыі. У працы Э. Цібарта [201] даследчыкам сабраны і прааналізаваны тыя фрагменты твораў антычных аўтараў, у якіх ідзе гаворка аб ваенна-марскіх сутыкненнях, піратах і іншых ваенных падзеях. Адпаведна закранаецца там і час Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны. Праблема марскай вайны прысвечана праца Т. Лапошкі [167], які ў асобных раздзелах разглядае праблему ўзаемадзейненняў Мітрыдата VI з піратамі, тыпы караблёў, аналізуе баявыя дзеянні пантыйскага флоту пад час Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў у цэлым.

Паколькі Пантыйскае царства з'яўлялася прычарнаморскай дзяржавай і мела цесныя стасункі з іншымі краямі Прычарнамор'я, то даследчыкі, вывучаючы апошнія, непазбежна закраналі пытанні, што датычыліся гісторыі Понта. Пачатак, у пэўнай меры, закладзены ў XVIII ст. беларускімі гісторыкамі А. Т. Нарушэвічам і С. І. Богуш-Сестранцэвічам [173; 190]. Калі твор А. Т. Нарушэвіча «Таўрыка» (першае выданне ў 1781 г.) толькі адносна закранае цікавыя для нас падзеі, то праца С. І. Богуш-Сестранцэвіча выглядае больш грунтоўна. У ёй аўтар ці не першым адзначыў нянавісць да рымлян з боку насельніцтва Малой Азіі, імкненне Мітрыдата VI зрабіць рымлян адказнымі за напад на яго краіну [190, р. 400, 401].

У расійскай гістарыяграфіі XIX ст. асобна стаіць праца М. С. Галіцына па ўсеагульнай ваеннай гісторыі старажытнасці. У раздзеле, прысвечаным войнам Мітрыдата з Рымам, аўтар імкнецца паказаць іх ход. На наш погляд, з'яўляецца спрэчнай прыведзеная аўтарам колькасць пантыйскіх войскаў, запазычаная з антычных крыніц без асэнсавання. Аднак можна пагадзіцца з вучоным, калі ён сумняваецца ў неверагодна маленькіх страхах рымскай арміі [27, с. 351, 352].

Мае цікавасць праца С. А. Цыбульскага [126], у якой аўтар, прааналізаваўшы значную колькасць крыніц, прыводзіць дадзеныя аб умацаваннях Афін, Пірэя, аб месцазнаходжанні пэўных пабудов, знішчаных у час Першай Пантыйскай вайны.

У савецкай і расійскай гістарыяграфіі вялікае месца займае даследаванне адносін Мітрыдата VI Эўпатора і Прычарнамор'я. Ужо ў працах С. А. Жэбелева і М. І. Растоўцава [38; 99] адзначаюцца і аналізуюцца рознабаковыя сувязі Пантыйскага царства і антычных гарадоў Прычарнамор'я. У шматлікіх працах савецкіх даследчыкаў атрымала развіццё выяўленне эканамічных і палітычных перадумоў аб'яднання Прычарнамор'я пад уладай Понта, а таксама тых даброт, якія атрымалі з аднаго боку Понт, а з другога — краіны, гарады і плямёны Прычарнамор'я ад стварэння Пантыйскай дзяржавы Мітрыдата. У творах даследчыкаў (Я. А. Молеў, С. Ю. Сапрыкін, Д. Б. Шэлаў) пераканаўча даказваецца, што ідэя ўсепантыйскай дзяржавы мела пад сабою як палітычны, так і эканамічны грунт [73, с. 19, 47, 56; 102, с. 128—132, 166—186; 130, с. 37—38, 41—42; 132, с. 552—554]. Праблемным у гістарыяграфіі з'яўлялася пытанне аб далучэнні Баспорскага царства да дзяржавы Мітрыдата. У палеміцы пра характар паўстання Саўмака было паказана, што вызначаць яго як рабскае немагчыма [42, с. 58—67; 102, с. 141—147]. У шэрагу прац Д. Б. Шэлаў давеў, што канцэпцыя сур'ёзнага крызісу баспорскага грамадства пры Мітрыдаце пераканаўчая, што гарады падтрымлівалі Мітрыдата аж да яго канчатковага паражэння, а змена адносін Мітрыдата да прычарнаморскіх грэкаў тлумачыцца яго адыходам ад філэлінскай палітыкі [128, с. 40—58].

У працы Я. А. Молева, прысвечанай стварэнню дзяржавы Мітрыдата, разглядаюцца этапы аб'яднання прыпантыйскіх зямель вакол дзяржавы Мітрыдата. Аналізуючы шматлікія крыніцы, аўтар прыйшоў да высновы, што стварэнне ўсепантыйскай дзяржавы тлумачыцца трывалымі ўнутрыэканамічнымі і палітычнымі сувязямі, што рабіла Понт моцным канкурэнтам Рыма. Я. А. Молеў падкрэслівае, што без трывалай эканамічнай базы Мітрыдат проста не ў стане быў бы весці саракагадовую барацьбу з Рымам [73, с. 59]. Аўтар толькі закранае чыста ваенныя пытанні, адзначаючы, што хаця першая вайна з Рымам была больш за іншыя багатая на поспехі арміі, яна ў цэлым не была падрыхтавана эканамічна [73, с. 62].

Асобныя даследаванні тычацца гісторыі ўласна Понта. У працы М. І. Максімавай [64] на грунтоўных нумізматычных, археа-

лагічных, эпiграфічных дадзеных прасочваецца гісторыя гарадоў Понта і Пафлагоніі — Сінопы, Аміса, Трапезунда ў складзе царства Мітрыдата. Палітыка пантыйскага цара Фарнака I паслядоўна разглядаецца ў даследаванні К. М. Колабавай [46].

Значная колькасць прац прысвечана пэўным часткам Пантыйскага царства. У вывучэнні сувязей Понта і Усходняга Прычарнамор'я прыярытэтнае значэнне маюць творы грузінскіх даследчыкаў. У працах Н. Ю. Ламоўры, Г. А. Лордкіпанідзе, Г. Ф. Дундуа, М. П. Інадзе [60; 61; 64; 34; 39] паказана месца Калхіды і Іберыі (пераважна як крыніцы сыравіны) у складзе Пантыйскага царства, адзначаецца эканамічны ўздым Калхіды пасля ўваходжання ў дзяржаву Мітрыдата.

У працы гісторыка Н. Ю. Ламоўры аб гісторыі Пантыйскага царства [61] характарызуецца палітычная гісторыя Понта, яго дзяржаўны лад, эканамічнае і этнічнае развіццё. Аўтар разглядае некаторыя аспекты фінансавай палітыкі, дае характарыстыку пантыйскай арміі і флоту. На жаль, аўтар унікае разгляду іншых ваенных праблем, абмяжоўваючыся адно толькі проста прыгадвааннем месцаў бітваў, якія вырашылі зыход Першай Пантыйскай вайны.

Сваёй грунтоўнасцю выдзяляецца праца расійскага гісторыка С. Ю. Сапрыкіна [102]. Твор прысвечаны сацыяльнай, эканамічнай і палітычнай гісторыі Понта ад стварэння незалежнай дзяржавы ў 302 г. да н. э. да ператварэння яго ў рымскую правінцыю. Разглядаецца старажытная гісторыя створанай дынастыяй Мітрыдатаў дзяржавы, унутраная і знешняя палітыка цароў у Малой Азіі і Прычарнамор'і. Вялікае месца адведзена кіраванню Мітрыдата VI Эўпатора, асабліва раннім гадам яго ўладарства [102, с. 106—127]. Разглядаюцца кантакты Понта з суседнімі варварскімі плямёнамі, сувязі з грэчаскімі полісамі і Рымам. Уяўляе цікавасць аналіз палітычнай сітуацыі напярэдадні ваеннага сутыкнення Понта і Рыма. Аўтар не ставіць задачы ўсебакова разгледзець ход ваенных дзеянняў, паколькі мяркуе зрабіць гэта ў іншай працы [102, с. 199], а тут малюе агульную карціну ўплыву войнаў на ўнутраную палітыку Пантыйскага царства і сацыяльна-эканамічныя адносіны ў ім.

Адносіны Понта і Заходняга Прычарнамор'я аналізуюцца ў працах Т. В. Блавацкай, Я. А. Молева, Д. Б. Шэлава [9; 10; 73; 128; 129]. У асноўным яны датычацца ўзаемаадносін грэчаскіх полісаў і Мітрыдата, менш увагі надаецца кантактам з мясцовым насельніцтвам.

У вивучэнні гісторыі Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў асаблівае месца займаюць творы, прысвечаныя ваеннай тэматыцы. Іх аўтары В. Д. Блавацкі, В. В. Тараторын, А. М. Хазанаў [11; 113; 121] паказваюць арганізацыю ваеннай справы тых народаў, якія ўзялі непасрэдны ўдзел у войнах Понта з Рымам, у асноўным скіфаў, сарматаў. Працы А. В. Болдырава, Я. М. Бароўскага, А. В. Мішуліна, Б. Г. Петэрса, А. Б. Снісарэнкі [13; 69; 83; 110] закранаюць тым ці іншым бокам праблемы дзеянняў пантыйскай арміі і флоту. Не існуе, аднак, грунтоўнага даследавання, дзе б разглядалася арганізацыя пантыйскай арміі цалкам.

Картаграфічны матэрыял знаходзіцца ў атласах Г. Кіперта і Л. Бертхальда. У картах «Пярэдняя Азія», «Грэцыя, астравы Эгейскага мора», «Грэцыя, Афіны, акругі горада Афін», «Рымская імперыя» [160, с. 8—9, 10—11, 12—13, 24—25]; «Эліністычныя дзяржавы ў III—II ст. да н.э.», «Экспансіянісцкі рост Рымскай імперыі I ст. да н.э. — III ст. н.э.», «Афіны ў антычнасці» [139, с. 11—16] ёсць неабходныя дадзеныя, якія паслужылі асновай для складання часткі карт і схем. Таксама была выкарыстана і ўдакладнена карта з артыкула В. І. Севасцянавай [105, с. 352].

Такім чынам, у сучаснай беларускай гістарыяграфіі бракуе прац, якія б вивучалі выключна ваенную гісторыю Пантыйскага царства. Баявыя дзеянні не вельмі шырока аналізуюцца і ў замежнай гістарыяграфіі; засяроджваецца ўвага ў асноўным на палітычных, эканамічных і сацыяльных праблемах. З-за адсутнасці разгляду пытанняў, звязаных з Пантыйскімі войнамі, назіраецца пэўны прабел у ваеннай гісторыі элінізму.

1.3. АБ НАЗВЕ ПАНТЫЙСКІХ ВОЙНАЎ

Падзеі Мітрыдатавых войнаў (89—63 гг. да н.э.) здаўна прыцягвалі ўвагу гісторыкаў ад часоў антычнасці да нашых дзён. Па сваёй маштабнасці, жорсткасці, па накалу кровапралітнай барацьбы, па выніках, якія змянілі палітычную карту Усходняга Міжземнамор'я, гэтыя войны могуць стаць у адзін шэраг з Пунічнымі, Сірыйскімі, Македонскімі войнамі старажытнасці.

Натхняльнікам працяглай барацьбы з Рымам быў валадар Пантыйскага царства Мітрыдат VI Эўпатар-Дыяніс, велічная постаць якога яшчэ чакае апісання, вартага яго памяці. Палкаводзец і дзяржаўны дзеяч, дыпламат і палітык, ён быў, як сказаў гісторык Велей Патэркул, «Ганібал у нянавісці да Рыму» (II, 18, 1).

Магчыма таму і называюць антычныя гісторыкі гэтыя войны — войнамі з царом Мітрыдатам, альбо проста Мітрыдатавымі.

Ці не адным з першых гэтую назву пачаў ужываць грэчаскі гісторык Апіян Александрыйскі. Дванаццатая кніга яго «Рымскай гісторыі» так і завецца — «Mithridatica» [136, р. 441]. Плутарх заве гэтыя падзеі — «Μιθριδατικὸν πολέμων» — «Мітрыдатавы войны» (Mar., XXXIV, XLV). У Мемнона войны завуцца проста «вайною Мітрыдата з рымлянамі» (XXX, 1). Амаль аднолькава называюць гэтыя войны і іншыя антычныя аўтары: Еўтропій — «bellum Mithridaticum» — «Мітрыдатава война» (5, 3), Страбон — «Μιθριδατικὸν πολέμων» — «Мітрыдатавы войны» (IX, 1, 20; XI, 2, 14; XII, 3, 39).

Сучаснік войнаў Гай Салюстый Крысп, прыгадваючы ў сваёй «Гісторыі» (у тых яе фрагментах, што захаваліся) канфлікт паміж Понтам і Рымам, не дае ніякай назвы гэтым войнам (II, 8; III, 7; VI, 1—23). Другі сучаснік — Клаўдый Квадрыгарый у захаваных невялікіх урыўках «Аналаў» таксама не дае дакладнай назвы (XIX, 81, 82).

Але іншыя рымскія гісторыкі — Юстын (Пампей Трог) (XXXVIII, 7, 4) і Флор (I, 40, 5) — ужываюць такую назву — «bella Pontica» — «Пантыйскія войны». Цікава, што Плутарх (Rompr., XXXI) таксама аднойчы называе войны «Пантыйскімі» — «Ποντικὸν πολέμων».

Розныя назвы гэтых войнаў прысутнічаюць і ў сучаснай гістарыяграфіі. «Мітрыдатавы войны», «войны з Мітрыдатам» фігуруюць у працах В. Ф. Гайдукевіча, С. І. Кавалёва, М. А. Машкіна [24, с. 305, 306; 45, с. 382; 66, с. 249]. Расійскія гісторыкі, якія займаюцца даследаваннем гэтых падзей, называюць войны традыцыйна: «Мітрыдатавымі», «войнамі Мітрыдата з Рымам» [73, с. 59, 61; 44, с. 573; 19, с. 598; 102, с. 199; 109, с. 63, 75]. Адзначым, што В. І. Севасцянава заве іх па-рознаму — «вайна Рыма з Пантыйскім царствам», «вайна з Мітрыдатам» [107, с. 194, 219], Н. Ю. Ламоўры — «войны Пантыйскага царства з Рымам» [61, с. 95]. Даследчык Д. Б. Шэлаў піша аб гэтым канфлікце як аб рымска-пантыйскіх войнах [128, с. 54; 131, с. 33]. Сучасная беларуская гістарыяграфія не мае тут, на жаль, уласнага погляду і рухаецца за расійскай [21, с. 507].

У заходняй гістарыяграфіі войны завуцца больш-менш падобна: «першая вайна Мітрыдата з Рымам» (французскія гісторыкі Ш. Ліскен і А. Саван, Т. Рэйнак) [143, р. 160; 183, р. 184], «Мітрыдатава вайна» (Дж. Каркапіна, В. Друман) [144, р. 43; 150,

s. 434], «вайна Рыма супраць Мітрыдата» (С. Кляйн) [161, s. 338]. Нямецкі гісторык Г. Бенгтсан называе гэта «Першай Мітрыдатавай вайной» [142, s. 299], амерыканскі гісторык В. Дзюрант — «Мітрыдатава вайна» [151, p. 512], Е. Бадзіян — «вайна з Мітрыдатам» [140, p. 49]. Падобна называюць гэтыя падзеі Г. Блох, Дж. Каркапіна, Э. Бікерман, Р. Э. Дзюпюі і Т. Н. Дзюпюі, В. Левін, Х. Дзіснер, Э. Цібарт [158, p. 402; 8, с. 274; 36, с. 195; 164, s. 37; 149, s. 304; 201, s. 34].

Каб высветліць гэтае пытанне, неабходна прыгадаць, што ж такое вайна.

«Вайна ёсць не толькі палітычны акт, але і сапраўдная зброя палітыкі, працяг палітычных адносін, правядзенне іх іншымі сродкамі» [147, s. 3, 18]. Сродкі пры гэтым — толькі гвалтоўныя. Гэтую ж думку К. Клаузевіца аб залежнасці вайны ад палітыкі падзяляе марксісцкая сацыяльная філасофія [55, с. 224]. Розніца ў тым, што марксісцкае сацыяльнае вучэнне гаворыць аб класавай натуре палітыкі, разумеючы пад ёю не толькі дзейнасць урадаў, партый, дзяржаўнага апарату, але і сукупнасць адносін вялікай колькасці людзей, якія ўваходзяць у склад тых ці іншых класаў, ці сацыяльных груп. Пры гэтым звяртаецца ўвага на той момант, што палітыка ёсць абагульненне і завяршэнне эканомікі, яе «канцэнтраваны выраз» [56, с. 278—279]. Марксісцкая сацыяльная філасофія раіць шукаць карань вайны ў сацыяльна-эканамічным ладзе той ці іншай краіны. Такім чынам, вайна — гэта грамадска-палітычная з'ява, сэнс яе заключаецца ў працягу палітыкі дзяржаў гвалтоўнымі сродкамі, спецыфічным зместам якой з'яўляецца ўзброеная барацьба, з удзелам вялікай масы людзей.

На вайне важная роля належыць асобам — палкаводцам, палітыкам, дыпламатам і г. д. У войнах Понта з Рымам выключную ролю адыграла асоба цара Мітрыдата VI Эўпатора. Менавіта яго палітычнай воляй натхнялася стварэнне вялікага палітычнага саюза дзяржаў і народаў на чале з Понтам. Але аб'ектыўная гісторыя сведчыць, што ідэя стварэння фронту супраціву рымскай агрэсіі на Усходзе наспела ўжо даўно. Мітрыдат быў толькі працягвальнікам палітычнай лініі сваіх папярэднікаў — дзеда Фарнака I і ў большай ступені свайго бацькі — Мітрыдата V Эвергета. Палітычная ж сітуацыя на Усходзе антычнага свету ў канцы II ст. да н. э. складалася такім чынам, што менавіта ў Пантыйскім царстве, як у фокусе, канцэнтраваліся намаганні эліністычнага свету ў барацьбе за сваю незалежнасць.

Рымская рэспубліка кідала выклік, адказ з'явіўся ў моцным антырымскім саюзе. Прычым да гэтага саюза падштурхоўвала не толькі знешняя, але і складзеная на той час унутраная сацыяльна-эканамічная сітуацыя. Вядома, душой супраціўлення Рому быў цар Мітрыдат. Але аб'яднанне зямель у агульнапантыйскую дзяржаву было абумоўлена логікай гістарычнага развіцця прыпантыйскіх зямель і, перш за ўсё, эканамічнымі патрэбамі, якія базіраваліся на развітых унутрыпантыйскіх сувязях. Гэта быў заканамерны працэс. Таму натуральным было далейшае сутыкненне інтарэсаў Понта, які імкнуўся завяршыць аб'яднанне і выйсці да праліваў у Міжземнае мора, і Рыма, які працягваў сваю экспансію ва Усходняе Міжземнамор'е.

Як адзначаюць гісторыкі, без падтрымкі ўсіх дзяржаў, гарадоў і народаў, якія знаходзіліся вакол Понта Эўксінскага, вайна Мітрыдата з Рымам была б проста немагчымай [132, с. 552—555; 73, с. 59]. Менавіта таму з поўным правам можна называць гэтыя войны Понта з Рымам — Пантыйскімі.

На карысць гэтага ёсць яшчэ адзін аргумент. Праз чатырнаццаць год пасля гібелі Мітрыдата яго сын Фарнак крочыў па слядах бацькі. Да гэтага яго падштурхоўвала не толькі грамадзянская вайна ў Рыме, якая пачалася ў 49 г. да н. э., але і шэраг іншых падзей, што адбыліся ў раёне Понта на працягу 50-х гг. да н. э. З аднаго боку, няўдалыя спробы рымлян уварвацца ў Фракію з Македоніі давалі падставу сумнявацца ў наяўнасці ў Рыма ў гэты час неабходных сіл. З другога — штурхала да гэтага становішча, якое склалася ў Заходнім Прычарнамор'і ў гэты час. Племянны саюз гетаў на чале з Бірэбістам перайшоў у наступ і хутка зрабіўся гаспадаром амаль усяго гэтага краю. Рымляне і тут апынуліся няздольнымі абараніць прычарнаморскія гарады, што раней паспяхова рабіў Мітрыдат [133, с. 91; 148, р. 72—85, 122—131; 31, с. 142—143].

Усё гэта магло даваць Фарнаку неблагія спадзяванні на станоўчы вынік антырымскага паходу. Вайна, якая пачалася з захопу Фарнакам Фанагарыі, хутка перарасла ў сур'ёзную пагрозу рымлянам на Усходзе. Хутка авалодаўшы Калхідай і Малой Арменіяй, Фарнак разграміў рымскія войскі пад Нікапалем і авалодаў Сінопай. Ведучы барацьбу з рымлянамі і іх саюзнікамі, яго войскі ўвайшлі ў Кападокію і Віфінію (Caes., Bell. Alex., 34—41). Усур'ёз занепакоены поспехамі Фарнака, Цэзар кінуў усе справы ў Александрыі і паспяшаўся ў Азію. І гэта зразумела, бо варта было б Фарнаку замацавацца на бацькоўскіх землях на

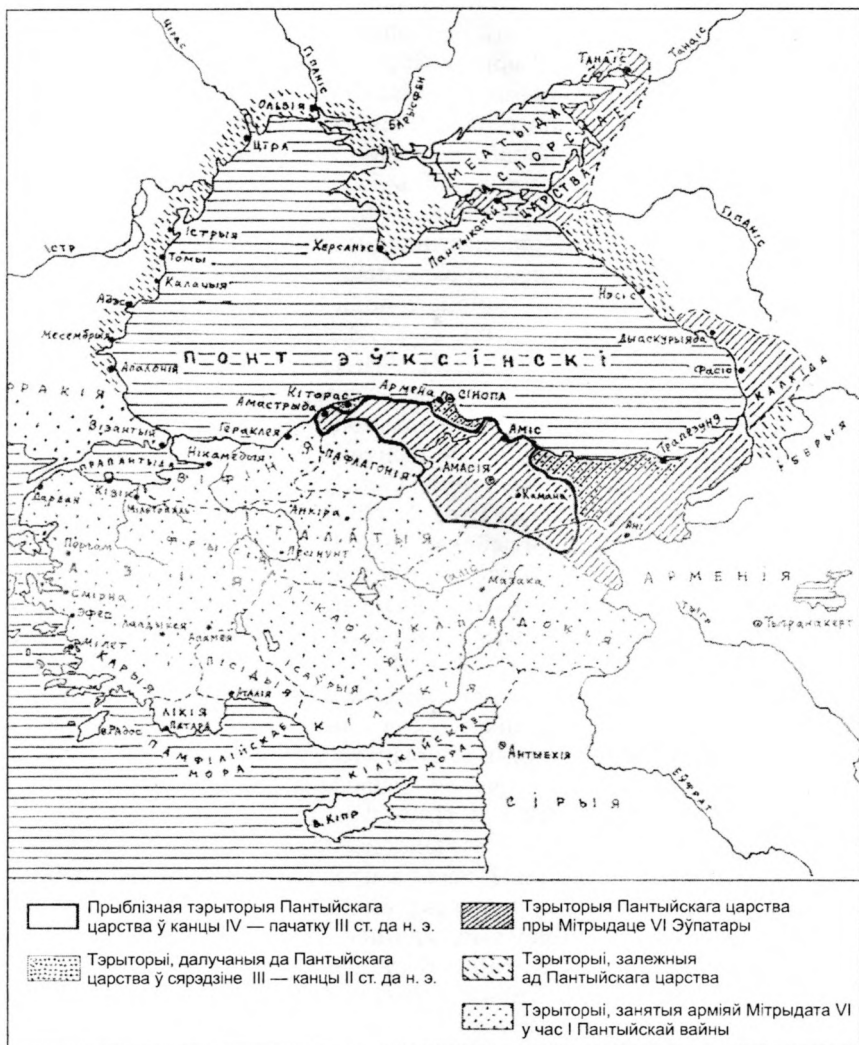
больш-менш працяглы час, і тады ў Малой Азіі паўстаў бы жаклівы для рымлян прывід новай Пантыйскай вайны. Хуткасьць, з якой Цэзар спяшаўся ў Малую Азію, сведчыць, як баяліся рымляне гэтай пагрозы. Знясіленае баямі войска Фарнака апынулася без падмацаванняў у разбураным вайною краю, бо Баспор — адзіная крыніца матэрыяльных і людскіх рэсурсаў — аказаўся адрэзаным з-за здрады намесніка Фарнака — Асандра [24, с. 312]. Для горада Зелы 2 жніўня 47 г. да н. э. у гэтай вайне была пастаўлена апошняя кропка. Фарнак быў разбіты (Caes., Bell. Alex., 72—77), а Цэзар пасля святкаваў трыумф, які быў названы «triumphum Ponticum» — «Пантыйскім» (Suet., Caes., 37). Такім чынам, вайну Фарнака з рымлянамі можна лічыць IV Пантыйскай вайной.

Зразумела, ніхто не заклікае адразу адмовіцца ад традыцыйнай назвы гэтых войнаў — Мітрыдатавы войны. Але ўлічваючы ўсе акалічнасці, паглядзеўшы на войны з процілеглага рымлянам боку — пантыйскага — варта было б называць іх Пантыйскімі войнамі.

ПАНТЫЙСКАЕ ЦАРСТВА НАПЯРЭДАДНІ ВАЙНЫ

Да пачатку I ст. да н. э. Пантыйскае царства з параўнальна невялікай малаазійскай краіны вырасла ў буйнейшую эліністычную дзяржаву Усхода. Царствам разумна кіраваў Мітрыдат VI Эўпатар (132—63 гг. да н. э.), якога сучаснікі і гісторыкі называлі Мітрыдатам Вялікім (Cic., *Pro Mur.*, 32; *App.*, *Mithr.*, 113; *Suet.*, *Caes.*, 35; *Eutrop.*, VI, 22; *Vel. Pat.*, II, 18, 1; *Plin.*, *NH.*, XXV, 3). Уладанні Мітрыдата складалі Верхняя Кападокія, ці ўласна Понта, частка Пафлагоніі да горада Амастрыды і ўзбярэжжа на захадзе да Гераклеі, землі на ўсходзе — Малая Арменія, Калхіда, а таксама амаль усе паўночнае і паўночна-ўсходняе ўзбярэжжа Понта Эўксінскага, у т. л. і Баспорскае царства і землі вакол Меатыды (*Strab.*, I, 2, 1; XI, 2, 17—19; XII, 3, 1; *Memn.*, XXX, 2) (мал. 2.1).

Стварэнне Пантыйскай дзяржавы, якая ахапіла амаль усе землі вакол Понта Эўксінскага, аб'яднала ў значную палітычную сістэму велізарныя тэрыторыі, населеныя рознымі народамі, аддаленымі адзін ад аднаго і са сваім самастойным ўкладам жыцця, — немагчыма разглядаць толькі як вынік паспяховай палітычнай і ваеннай дзейнасці Мітрыдата Эўпатара. Зразумела, нельга адмовіць значнасць ролі пантыйскага цара ў збіранні зямель у адзіны дзяржаўны арганізм. У рэшце рэшт, менавіта Мітрыдат VI стварыў гэтую дзяржаву. Аднак неабходна адзначыць і тое, што такое аб'яднанне было падрыхтавана ўсім папярэднім развіццём прыпантыйскіх краёў і зямель, і грунтавалася яно на зусім рэальнай эканамічнай падставе ў выглядзе развітых унутрыпантыйскіх сувязей, асабліва ўзмацнелых у эліністычную эпоху. Як слухна даводзіць даследчык Д. Б. Шэлаў: «Стварэнне дзяржавы Мітрыдата з'явілася заканамерным завяршальным этапам падрыхтаванага здаўна аб'яднання ўсіх прыпантыйскіх зямель у рамках адзінага палітыка-эканамічнага цэлага» [132, с. 552—553]. Сапраўды, археалагічныя і нумізматычныя дадзеныя сведчаць аб няўхільным росце, пачынаючы з IV ст. да н. э., унутрыпантыйскіх сувязей. Дакументы эпіграфікі гавораць аб цесных узаемных сувязях паміж гарадамі і дзяржавамі антычнага Прычарнамор'я [132, с. 553].

уладай. Падобна выглядаюць і спробы Калатыі ўсталяваць гегемонію ў Заходнім Прычарнамор'і [130, с. 37—38; 132, с. 554]. Больш выразным бачыцца імкненне да аб'яднання прычарнаморскіх краін у дзейнасці пантыйскага цара Фарнака I (190/189—170/169 гг. да н. э.). Ён авалодаў Сінопай, заснаваў Фарнакію і іншыя апорныя пункты на малаазійскім узбярэжжы, веў вайну за гегемонію ў Малой Азіі (Polyb., XXIV, 1, 1—3; 5, 1—3; 8, 1—11; 9, 1—13; XXV, 2, 1—15; XXVII, 7, 5). Усталяванне цесных адносін з Гераклеяй, Кізікам, Месембрыяй, Адэсам, Херсанэсам, Калхідай яўна мела мэтай зацвердзіць уплыў пантыйскага цара па ўсім ўзбярэжжы Понта Эўксінскага [46, с. 30—34; 60, с. 61; 103, с. 103; 130, с. 39—41; 184, р. 41—44; 169, р. 191—193; 170, р. 25—34; 171, с. 72—79]. Тую ж палітыку працягваў Мітрыдат V Эвергет (150—122 гг. да н. э.). Яго дыпламатычная дзейнасць, падмацаваная военнымі поспехамі, прывяла да ўваходжання ў склад Понта Пафлагоніі і Вялікай Фрыгіі. Апошняя, аднак, па прапанове Гая Гракха, была адабрана і далучана да правінцыі Азія. Пры Мітрыдаце V эканамічная і палітычная актыўнасць Пантыйскага царства закранула не толькі басейн Чорнага мора, але і Эгейскага мора. Істотную ролю тут адыгралі даўнія і цесныя гандлёвыя сувязі Сінопы і Аміса, і цары Понта скарысталі гэта дзеля ўмацавання свайго ўплыву ў гэтым рэгіёне [64, с. 238—243, 251—252; 130, с. 41—42; 170, р. 108]. Эпіграфічныя і археалагічныя помнікі сведчаць аб усе больш цесных кантактах паміж Понтам і востравам Дэлас, якія не мелі прамога дачынення да гандлю: апыкуства Мітрыдата V Эвергета, а пасля і Мітрыдата VI Эўпатора над дэლოსкімі гімнасіямі, ахвяраванні храмам і г. д. [64, с. 239—249; 102, с. 85]. За ўсім гэтым усе выразней праглядае мэтанакіраваная і няўхільная дзейнасць, скіраваная на ўмацаванне свайго ўплыву на Дэласе, а праз Дэлас — і ў Афінах, імкненне знайсці саюзнікаў супраць рымскай экспансіі. Ужо тое, што двор пантыйскіх цароў меў амаль элінскае аблічча, сведчыць аб разуменні імі ролі грэчаскіх гарадоў як элемента звязку пантыйскай дзяржавы. Філілініскія сімпатыі пантыйскіх цароў падмацоўвала і тое, што ў военным плане грэкі саступалі толькі рымлянам, і без іх вопыту, актыўнай дапамогі немагчыма было ператварыць слабаарганізаваныя атрады пантыйцаў у рэальную армію, здольную супрацьстаяць легіёнам [187, р. 935].

Паведамленне Страбона (X, 4, 10) аб дзейнасці Дарылая крамавоўна сведчыць пра курс пантыйскіх цароў у Эгейдзе. Страбон гаворыць, што той займаўся наборам наймітаў і наведваў з тою мэтай Грэцыю, Фракію, Крыт. Пасля забойства Мітрыдата V

(відавочна, не без дапамогі рымскай агентуры) [58, с. 72; 102, с. 102—103; 183, р. 51] Дарылай застаўся на Крыце, баючыся за сваё жыццё ў выпадку вяртання ў Понт. Я. А. Молеў выказаў здагадку, што падарожжы Дарылая, які займаў высокую пасаду пры Мітрыдаце V, звязаны не проста з вярбоўкаю наймітаў, але з разведкай будучага тэатра ваенных дзеянняў і набыццём новых саюзнікаў [73, с. 19]. Сапраўды, калі пазней Понт увайшоў у ваенны канфлікт з Рымам, баявыя дзеянні ішлі менавіта ў тых мясцінах, якія наведваў Дарылай Тактык, прычым і крыцяне, і частка полісаў Элады, і фракійскія плямёны сталі на бок Понта.

У дадзеным раздзеле мы не ставім мэтай падрабязна прасачыць усе этапы і падзеі ўваходжання розных зямель у Пантыйскае царства, бо існуюць адмысловыя выданні. Пастаўлена больш вузкая задача — узважыць ваенна-эканамічны патэнцыял асноўных частак Пантыйскага царства. Але неабходна адзначыць, што аб'яднанне зямель Прычарнамор'я адбылося дастаткова хутка, на працягу першых 10—15 год самастойнага кіравання Мітрыдата VI, што несумненна сведчыць аб наяўнасці падрыхтаванай «глебы» для такога аб'яднання.

Малая Арменія была далучана да Понта адной з першых (каля 113/112 г. да н. э.). Як сведчыць Страбон (XII, 3, 28), Мітрыдат атрымаў яе па завяшчанню цара Антыпатра [72, с. 185—187; 170, с. 87—88]. На думку Д. Меджы [168, р. 195], гэта адбылося пазней, пад час крымскіх паходаў. Уваходжанне яе прайшло без цяжкасцей — край меў даўнія рознабаковыя сувязі з Понтам яшчэ з часоў Фарнака I (Polyb., XXV, 2, 11). Малая Арменія стала адной з галоўных апорных баз Мітрыдата VI у яго змаганні супраць Рыма. Менавіта тут цар збудаваў умацаваныя крэпасці, дзе захоўваў свае скарбы. Воіны з Малой Арменіі складалі пантыйскі гарнізон, пасланы Мітрыдатам у Ольвію. У войнах-«арменійцах», узгаданых у альвійскім дэкрэце, даследчыкі бачаць менавіта войнаў Малой Арменіі [20, с. 12—13; 72, с. 189; 102, с. 137—138], а не жыхароў пантыйскага горада Армена [38, с. 276—290]. Уваходжанне Малой Арменіі ў склад Понта істотна павялічыла ваенныя сілы цара. На думку Я. А. Молева [73, с. 188], усе пантыйскае войска ў той час налічвала 10—15 тыс. чалавек. Малая Арменія ў пачатку I Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны выставіла 10 тыс. коннікаў (App., Mithr., 17). Пра тую ж колькасць гаворыць і Юстын (XXXVIII, 1, 8), апісваючы падзеі ў Кападокіі. Як лічыць Я. А. Молеў [72, с. 188], гэта была колькасць дапаможнага армянскага войска, вызначаная з пачатку падпарадкавання Малой Арменіі. Асобы статус краіны пад-

кресліває той факт, што напярэдадні сутыкнення з Рымам ёю кіруюць не намеснікі з ліку «сяброў» цара, але яго родны сын Аркафій (App., Mithr., 17).

Наступным аб'ектам экспансіі Понта стала Калхіда. Паводле Страбона (XII, 3, 28; XII, 3, 1) Мітрыдат авалодаў ёю разам з Малой Арменіяй і землямі тыбарэнаў і халібаў, што ляжалі між Понтам і Калхідай. Як лічаць гісторыкі, гэта адбылося адразу пасля далучэння Малой Арменіі каля 111—110 г. да н. э. Далучэнне ішло як мірным, так і ваенным шляхам [60, с. 72—75; 63, с. 17—19; 73, с. 24—27; 169, р. 59; 170, с. 87]. Іншыя даследчыкі мяркуюць, што ўнутраныя раёны Калхіды былі далучаны пазней [34, с. 602—603; 182, р. 69—71]. Д. Б. Шэлаў дапускае, што ўжо тады Мітрыдат VI рабіў планы пашырэння сваіх уладанняў на Захадзе, рыхтуючыся да барацьбы ў Малой Азіі, а дзеля гэтага яму былі неабходны трывалыя пазіцыі на Усходзе [131, с. 31]. Сапраўды, саюзнікамі Мітрыдата на пачатку Першай Пантыйскай вайны выступаюць Вялікая Арменія і Іберыя (App., Mithr., 15; Memn., XXX; Just., XXXVIII, 3, 5).

Як слухна заўважае Д. Б. Шэлаў, валоданне Калхідай было надзвычай важна для Мітрыдата ў стратэгічных адносінах, таму што дазваляла аказваць ціск на яго ўсходніх саюзнікаў [131, с. 32]. Як сродак ўмацавання палітычнага ўплыву Мітрыдат выкарыстоўваў прыморскія гарады Калхіды, вельмі зацікаўленыя ў захаванні гандлёвых адносін з гарадамі Пантыйскага царства, асабліва з Сінопай, у руках якой у той час быў сканцэнтраваны транзітны гандаль між Калхідай і міжземнаморскімі цэнтрамі [39, с. 231—233; 60, с. 59—63, 76—77; 64, с. 270—275].

У складзе Пантыйскай дзяржавы Калхіда займала адно з вядучых месц, служыла арсеналам для забеспячэння ўсім неабходным пантыйскай арміі і асабліва флоту. Страбон (XI, 2, 17—18) характарызуе Калхіду як пастаўшчыка ўсяго неабходнага для будаўніцтва флоту — карабельнага лесу, смалы, пянькі, воску. У Калхідзе была развіта вытворчасць выдатнага валакністага льну, неабходнага для ветразяў [27, с. 190; 63, с. 50—52]. І хаця ў раёне Сінопы і ў іншых месцах пантыйскага ўзбярэжжа меліся ўласныя лясныя масівы [131, с. 32], але валоданне Калхідай давала магчымасць на месцы будаваць і аснашчаць караблі.

Калхіда была, несумненна, і харчовай базай пантыйскай арміі. Звычайна лічыцца, што пастаўшчыком хлеба быў Баспор [24, с. 305; 28, с. 30]. Аднак на думку Д. Б. Шэлава, на 180 000 медыннаў хлеба — паставак з Баспору, аб якіх кажа Страбон (VII,

4, 6), можна было пракарміць 30—40 тысяч салдат, гэта значыць толькі частку арміі Мітрыдата [131, с. 33]. Гісторыкі мяркуюць, што Калхіда таксама была адным з цэнтраў нарыхтовак харчавання [39, с. 234; 131, с. 34]. Неабходна адзначыць, што менавіта Калхіда з'яўлялася ці не адной з асноўных крыніц паступлення золата ў скарбніцу пантыйскага ўладара. Гісторыкі неаднаразова падкрэсліваюць вялікую ролю золата ў знешнепалітычнай дзейнасці цара [76, с. 157; 131, с. 34]. Валоданне Калхідай азначала магчымасць выкарыстання ваяўнічых плямёнаў, якія засялялі горныя раёны Каўказа: ахейцаў, леўкасіраў (App., Mithr., 69).

Далей, як вядома, да Пантыйскага царства было далучана і Паўночнае Прычарнамор'е. У гістарыяграфіі дастаткова падрабязна вывучаны ўсе перыпетыі, звязаныя з гэтым актам [24, с. 298—304; 28, с. 22—30; 42, с. 58—65; 70, с. 114—134; 79, с. 8—9; 128, с. 41—43; 133, с. 86—90; 169, р. 46—47; 182, р. 45—59]. Адзначым, што аперацыі пантыйскіх палкаводцаў у 111—105 гг. да н. э. прывялі да ўключэння ў склад Понта велізарных паўночна-прычарнаморскіх раёнаў. З гэтага часу Пантыйскае царства набывае панаванне на Понце Эўксінскім. У распараджэнне Мітрыдата VI трапляюць рэсурсы прычарнаморскіх гарадоў і дзяржаў. Мірнае існаванне пад абаронай пантыйскіх гарнізонаў прывяло да паляпшэння эканамічнага жыцця гарадоў Баспора і Таўрыды. Сельская гаспадарка магла развівацца без шкоды ад варожых нападаў. Паляпшэнне жыццёвага ўзроўню садзейнічала ўмацаванню прапантыйскіх сімпатый [73, с. 47]. Баспор, аб'яднаны асабістай уніяй, працягваў заставацца адасобленай палітычнай адзінкай у складзе Пантыйскай дзяржавы і ўзначальваўся асобым намеснікам цара, ролю якога выконвалі па чарзе сыны Мітрыдата [132, с. 567]. Паўночнапрычарнаморскія гарады фармальна захоўвалі статус полісаў, унутранае самакіраванне і дэмакратычныя інстытуты, нават з правам чаканкі ўласнай манеты, у чым даследчыкі бачаць саступку Мітрыдата прыхільнікам поліснай аўтаркціі, пры тым, што рэальна манетная эмісія знаходзілася ў руках пантыйскага цара [38, с. 290; 48, с. 23; 73, с. 35; 128, с. 43—52].

Як і ў выпадку з Калхідай, Понт набыў важную крыніцу людскіх і матэрыяльных рэсурсаў напярэдадні магчымага сутыкнення з Рымам. У гістарычнай літаратуры неаднаразова падкрэслівалася вялікая роля Баспора як асноўнай крыніцы хлеба для арміі Мітрыдата [24, с. 305; 28, с. 30]. Хлебароднасць краю падкрэслівае і Страбон. Сапраўды, Баспор выплочваў штогод у якасці даніны Мітрыдату 180 000 медымнаў (каля 7200 тон) хлеба і 200 та-

лантаў срэбра (Strabo, VII, 4, 4—6). Пастаўкі даволі сціплыя. Вядома, што перад пачаткам Трэцяй Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны па загаду цара ў краіне было назапашана каля 2 млн медымнаў хлеба (App., Mithr., 69), што давала магчымасць карміць пантыйскую армію на працягу двух год [73, с. 62, 75]. На думку М. І. Максімавай [64, с. 227], асноўная маса прадуктаў харчавання не бралася ў якасці даніны, але закуплялася ў Паўночным Прычарнамор'і, чым і тлумачыцца распаўсюджанне пантыйскай меднай манеты. Пра гэта ж сведчаць і археалагічныя знаходкі [47, с. 115, 133]. Акрамя хлеба, на што амаль не звяртаецца ўвагі, дзеля забеспячэння харчаваннем пантыйскай арміі і флоту, з Баспора вывозілася, відавочна, і салёная рыба, здабыча і апрацоўка якой у той час была наладжана амаль у прамысловых маштабах [24, с. 109—113, 173], а таксама скуры, жывёла [133, с. 87]. Тутэйшыя грэчаскія гарады былі высокаразвітымі рамеснымі цэнтрамі, што мелі даўнія традыцыі вырабу зброі, будаўніцтва баявых і гандлёвых караблёў [82, с. 81—83, 88—91; 84, с. 155—158]. Такім чынам, Паўночнае Прычарнамор'е іграла ролю тылавой базы Пантыйскай дзяржавы.

Трэба адзначыць, што разам з уключэннем антычных гарадоў гэтага рэгіёну ў выніку паходаў Дыяфанта і Неапталема, што падрабязна разгледжана ў гістарычнай літаратуры [72, с. 28—36, 45—46; 101, с. 140—151; 38, с. 278—280; 43, с. 85—89; 169, р. 55—56], у арбіту Пантыйскага царства трапілі і «варварскія» плямёны Паўночнага Прычарнамор'я, што жылі на прасторы ад Істра (Дуная) да Танаіса (Дона) і вакол Меатыды (Азоўскага мора): скіфы, сарматы, таўры, бастарны, фракійцы. Адносіны з імі былі саюзнымі, аднак спачатку гэты саюз не быў добраахвотным — у Таўрыдзе, напрыклад, знаходзіліся пантыйскія гарнізоны. Дарэчы, рымскія дыпламаты патрабавалі вяртання родавых уладанняў скіфскім царам (Memn., XXX, 2), імкнучыся тым мінімізаваць поспехі Мітрыдата. Але падмацаваць свае загады сілай Рым не мог — у гэты час рэспубліка вяла войны з кімврамі і тэўтонамі, нумідыйцамі, падаўляла паўстанне рабоў на Сіцыліі. Мітрыдат праігнараваў гэтыя патрабаванні. Даследчыкі адзначаюць [73, с. 46; 102, с. 148], што Мітрыдат праводзіў у адносінах да плямёнаў уважаную палітыку, заключаючы з іх правадырамі саюзныя дамовы. Так было ў адносінах са скіфамі (Memn., XXXX, 3; App., Mithr., 13, 15, 57, 69, 88, 101, 102, 108), бастарнамі, сарматамі, языгамі, караламі (App., Mithr., 15, 69; Just., XXXVIII, 3, 5). У залежнасці ад Понта знаходзіліся плямёны дан-

дарыяў, што жылі ў паўночна-ўсходніх раёнах Прычарнамор'я (Plut., Luc., 16), а таксама меоты (App., Mithr., 15, 101, 102).

Прычарнаморскія плямёны служылі пастаўшчыкамі вайсковых кантынгентаў для пантыйскай арміі на правах саюзнікаў альбо наймітаў. Так, заключыўшы саюз са скіфамі, Мітрыдат атрымаў права выклікаць са Скіфіі войскі для барацьбы з Рымам (App., Mithr., 41; Just., XXXVIII, 3, 5). Археалагічным адлюстраваннем удзелу сарматаў у вайне з Рымам на баку Понта служаць знаходкі рымскага пілума ва Уздзвіжэнскім кургане і срэбнай чашы з храма Апалона г. Фасіда ў Зубаўскім кургане [121, с. 82].

Пасля падпарадкавання гарадоў і зямель Паўночнага Прычарнамор'я палітычнае і эканамічнае панаванне Понта ў гэтым рэгіёне стала рэальным фактам. Аднак з гэтага часу, асабліва пасля ігнаравання патрабаванняў рымскага сената аб вяртанні ўладанняў скіфам, ваеннае сутыкненне паміж Рымам і Понтам рабілася непазбежным. Таму актыўнасць Понта ў кірунку Заходняга Прычарнамор'я была выклікана як ўсёй логікай ранейшай палітыкі Мітрыдата, так і неабходнасцю займець плацдарм для ваеннага ціску з поўначы на валоданні рымлян у Македоніі і Грэцыі і для пашырэння свайго ўплыву ў эліністычным свеце. Такім плацдармам маглі стаць грэчаскія гарады Заходняга Прычарнамор'я. Неабходнасць уцягвання іх у арбіту Пантыйскай дзяржавы была тым больш відавочнай, што Візантый цвёрда прытрымліваўся рымскай арыентацыі [14, с. 198; 84, с. 32] і мог стаць сур'ёзнай перашкодай для дзеянняў пантыйскіх войскаў.

Далучэнне гарадоў Заходняга Понта да дзяржавы Мітрыдата было адказам на пагаршэнне іх узаемаадносін з фракійскімі плямёнамі [10, с. 162—165; 44, с. 574; 73, с. 48; 102, с. 154—157; 129, с. 227]. Напады ваяўніча настроеных «варвараў» выклікалі неабходнасць пошукаў «прастата» — апекуна. Рым не здаваўся надзейным абаронцам, бо рымляне пацярпелі шэраг паражэнняў у баях з фракійцамі (Flor., XXXIX, 3, 2—4). Такім абаронцам мог стаць толькі Понт — асноўная на той час палітычная сіла ў Прычарнамор'і. На думку большасці гісторыкаў, улада Мітрыдата ўсталёўвалася ў гэтым рэгіёне паступова; храналогія аднак вагаецца ад канца II ст. да н. э. да канца 70-х гг. I ст. да н. э. [10, с. 162; 14, с. 199; 61, с. 90—94; 73, с. 49—56; 102, с. 154—157; 148, р. 33]. Даследчыкі згодны ў адным: паўночныя заходнепантыйскія гарады былі далучаны адразу пасля паходаў Неапталема (96—90 гг. да н. э.), аб чым сведчаць манеты таго часу з выявай Мітрыдата [9, с. 212; 10, с. 164; 14, с. 197]. Паўднёвыя гарады да-

лучыліся пазней, напярэдадні сутыкнення Понта і Рыма. Гэтыя грэчаскія гарады ігралі ролю апорных пунктаў у барацьбе супраць Рыма і ў стасунках Мітрыдата з фракійскімі плямёнамі.

Пачынаючы з 146 г. да н. э. (з часу стварэння правінцыі Македонія), адносіны фракійцаў з Рымам паступова абстраляліся. Фракійцы, не без падстаў засцерагаючыся захопу іх зямель рымлянамі, пачынаюць уварванні ў межы правінцыі. Паступова іх напады і карныя аперацыі рымлян у адказ робяцца ледзь не пастаяннымі (Flor., XXXIX, 3, 2—3; Front., II, 4, 3; Eutrop., IV, 5). Гэтыя абставіны рабілі частку плямёнаў, асабліва паўднёва-ўсходняй Фракіі, натуральнымі саюзнікамі Понта. Мітрыдат здолеў выкарыстаць антырымскія настроі, заключыўшы з фракійцамі саюзныя дамовы (App., Mithr., 13, 15, 57). Але антырымская пазіцыя фракійцаў не можа быць звездзена толькі да ўздзеяння «прапаганды Мітрыдата Эўпатора» [102, с. 157]. Як справядліва адзначаюць навукоўцы, пазіцыя фракійцаў выяўляла імкненне да захавання сваёй незалежнасці [10, с. 161; 115, с. 49; 149, с. 140]. Галоўнай апорай Мітрыдата VI тут сталі плямёны скордзіскаў, медаў, бесаў, сапаяў. Толькі одрысы захавалі адданасць Рыму. Іх прарымская пазіцыя мела сваёй мэтай, дарэчы, зусім не ажыццявімай, аднаўленне магутнасці Одрыскага царства [14, с. 198; 115, с. 51]. Фракійцы ў войску пантыйскага цара складалі асобныя атрады, камандзіры якіх падпарадкоўваліся царскім стратэгам. Асаблівае значэнне мела першакласная фракійская конніца. На службу ў пантыйскае войска фракійцы ішлі, у асноўным, дзеля ваеннай здабычы. У перавозцы фракійскіх наймітаў галоўную ролю адыгрывалі грэчаскія гарады Заходняга Понта.

Такім чынам было завершана стварэнне велізарнай дзяржавы, куды ўвайшло амаль усё ўзбярэжжа Понта Эўксінскага, што з'явілася ключавым этапам аб'яднання гэтых гарадоў і зямель у рамках адзінага дзяржаўнага арганізма [129, с. 223].

Тэрыторыя ўласна Понта складалася з Верхняй Кападокіі, часткі Пафлагоніі да горада Амастры на захадзе і паўднёвага ўзбярэжжа Понта Эўксінскага [174, с. 31]. Этнічны склад насельніцтва гэтых зямель быў стракаты. Багатыя і развітыя прыморскія гарады засялялі ў асноўным грэкі, у цэнтральнай частцы дзяржавы жылі кападакійцы, на захадзе — пафлагонцы, на ўсходзе, у раёне Фарнакіі, — халібы. Узровень сацыяльна-эканамічнага развіцця ўсіх гэтых народаў быў разнастайны. На вышэйшай ступені развіцця рабаўладальніцкага ладу стаялі толькі гарады ўзбярэжжа. Насельніцтва астатніх мясцін было адсталым.

Гэта тлумачыцца слабым развіццём эканомікі ўнутраных тэрыторый Понта, за выключэннем, магчыма, узбярэжжа, багатага радовішчамі жалеза каля Фарнакіі [10, с. 21—23].

Этнічная стракатасць уласна Пантыйскага царства стварала немалыя цяжкасці ў кіраванні для яго ўладароў. Аднак трэба памятаць, што дынастыя Мітрыдатыдаў не была тутэйшай [195, р. 104—106]. У гэтым была яе слабасць і сіла. Слабасць — бо не было этнічнай групы насельніцтва, на якую можна было абалперціся, і немагчыма было выдзеліць такую групу, не закрануўшы інтарэсаў іншых нацыянальнасцей. Сіла — бо Мітрыдатыды, як не тутэйшыя, адносіліся да ўсіх народаў больш-менш роўна, і гэта ўсіх цалкам задавальняла. Тую ж уважаную нацыянальную палітыку працягваў у сваёй шматэтнічнай дзяржаве і Мітрыдат Эўпатар. Больш таго, неабходнасць мець падтрымку шматлікіх народаў і плямёнаў прымусіла пантыйскага цара вывучыць іх мовы. Па звестках Плінія (N.H., XXV, 3), Мітрыдат размаўляў на мовах 22 народаў. Аўрэлій Віктар (LXXVI,1) кажа, што цар валодаў 50 мовамі.

Грэчаскія гарады на тэрыторыі Понта захавалі старыя органы самакіравання, але фактычна, цалкам, падпарадкоўваліся царскай уладзе, якую ажыццяўлялі царскія чыноўнікі [64, с. 182—183]. Ужо ў II ст. да н. э. Сінопа робіцца асноўным цэнтрам гандлю на Понце Ёўксінскім [132, с. 553]. Фактычна яшчэ да часоў Мітрыдата VI Понт стаў асноўным эканамічным цэнтрам усяго Прычарнамор'я [73, с. 23]. Гарады Понта не мелі ўласных узброеных сіл. У Амасіі, напрыклад, стаяў гарнізон на чале з фрурахам [61, с. 146]. Наконт астатніх гарадоў вядома, што ў ваенны час іх абарона даручалася не грамадзянскай міліцыі, а атрадам наймітаў, пераважна іншаземцаў. На думку М. І. Максімавай [64, с. 185—186], верагодна тое, што грэчаскія гарады, самі па сабе, не мелі ўласных узброеных сіл, ні сухапутных, ні марскіх, паколькі ў паведамленнях антычных аўтараў аб складзе пантыйскіх войскаў нідзе не ўзгадваюцца атрады з грэчаскіх гарадоў. Але, калі гэта і так, то зусім не выключана, што сацыяльныя нізы тых жа гарадоў служылі ў арміі Мітрыдата, але ўжо ў якасці наймітаў, як і прадстаўнікі іншых народаў і плямёнаў.

Як слушна заўважае Я. А. Молеў [73, с. 67], наёмных салдат неабходна было ўтрымліваць, карміць, плаціць ім грошы, узброіць іх. Сродкі для гэтага Мітрыдат павінен быў мець раней, перш чым набіраць шматлікія кантынгенты. Прычыну шырокага ўдзелу тых жа «варвараў» у войнах Понта з Рымам даследчык бачыць у тым, што дзякуючы сваім прыбыткам пантыйскі цар мог на-

біраць і ўтрымліваць вялікую колькасць наймітаў. Сапраўды, вайна складала вобраз жыцця тагачасных «варварскіх» плямёнаў, і таму пасылка атрадаў у пантыйскае войска не была чымсьці абцяжарваючым [43, с. 45—46]. Плацілі б грошы, якія, як вядома, нерв любой вайны.

Гаворачы аб фінансах Пантыйскай дзяржавы, мы не будзем закранаць эканамічнага боку фінансавай палітыкі Мітрыдата і яго папярэднікаў. Тут нас цікавяць крыніцы пакрыцця шматлікіх ваянных расходаў. Толькі цары Понта мелі прэагатыву чаканкі манет з золата і срэбра [168, р. 93—94]. Пры гэтым такія буйныя цэнтры як Сінопа і Аміс, што раней на працягу стагоддзяў мелі свае грошы, згубілі права эмісіі манет з высакародных металаў. Ім пакінулі толькі права выпуску меднай манеты [26, с. 130—131]. Тыпы манет, выпускаемых гарадамі, былі уніфікаваны. Гэтым самым цары ставілі ўсе грэчаскія гарады ў аднолькавае становішча з іншымі населенымі пунктамі царства. Гэта садзейнічала знішчэнню тэрытарыяльных межаў гарадоў-дзяржаў, якія, у пэўнай ступені, уліваліся ў склад дзяржавы Мітрыдатаў [34, с. 603—604; 61, с. 148; 64, с. 189]. Фінансавыя рэформы мелі і палітычныя мэты. Увядзенне адзінага, разам з Віфініяй, летазлічэння, садзейнічала не толькі эканамічным зносінам. Гэтае мерапрыемства служыла мэтам Мітрыдата V Эвергета, а пасля і Мітрыдата VI Эўпатара ў справе пераўтварэння абласцей Понта Эўксінскага ў адзінае палітыка-эканамічнае цэлае [82, с. 68; 44, с. 575]. У Баспорскім царстве, калі яно ўвайшло ў склад дзяржавы Мітрыдата, была прынята пантыйская эра [82, с. 42]. Залатыя статэры заходнепантыйскіх гарадоў чаканіліся не па атычнай, а па пантыйскай вазе [14, с. 197]. Можна меркаваць, што і ў астатніх абласцях Понта адбылося тое ж самае. Усё гэта разам сканцэнтравала ў руках цара ўвесь кантроль за эканамічным жыццём дзяржавы. Большая частка прыбыткаў складалася з прамых і ўскосных падаткаў. Трэба думаць, што ў найбольш аддаленых частках дзяржавы, як Баспор і Калхіда, збор падаткаў у выглядзе даніны ажыццяўлялі намеснікі цара альбо пасланыя кіраўнікі. Мы ўжо казалі пра грашовую даніну з Баспора ў 200 талантаў срэбра. Відавочна, што і іншыя краіны і вобласці плацілі пэўную даніну.

Адной з асноўных крыніц прыбыткаў, што папаўнялі дзяржаўную скарбніцу, з'яўляліся прыбыткі з гандлю. Магутным фактарам у развіцці эканомікі Усходняга Міжземнамор'я з'яўляўся ўсходні гандаль. Яшчэ ў часы Селеўкідаў транспартная гаспадарка (дарогі, масты) у Малой Азіі была ўдасканалена. Гарады былі вуз-

лавымі пунктамі транзітнага гандлю [49, с. 189, 191; 53, с. 216—217]. Па меры пашырэння сваёй дзяржавы пантыйскі цар меў з яго ўсёўзрастаючыя зборы. Найбольш прыбытковым быў марскі гандаль. Тут галоўную ролю выконвалі прыморскія гарады, у першую чаргу Сінопа, Аміс, Фарнакія, Гераклея, Трапезунд. Не выключана, што менавіта гарадскія магістраты сачылі за зборам падаткаў для цара і ажыццяўлялі іх выплату [61, с. 158].

Існуе меркаванне, што асноўнай крыніцай даходаў Мітрыдата былі яго паспяховыя войны [61, с. 158—159; 141, с. 309]. Аднак, як слухна заўважыў Я. А. Молеў [73, с. 67], гэта магло быць толькі ў перыяд захопу Пергама. Сапраўды, наўрад ці былі захоплены вялікія скарбы пры заваёве Калхіды і Баспора. Здабыча са Скіфіі, улічваючы вобраз жыцця скіфаў, павінна была выглядаць яшчэ больш сціпла, хіба што пантыйцам прыйшла ў галаву думка пашукаць золата ў курганах.

Таму зусім натуральна, што пантыйскую скарбніцу папаўнялі большай часткай падаткі, асабліва ўскосныя, звязаныя з марскім гандлем, якія выплочвалі антычныя гарады чарнаморскага ўзбярэжжа. Багатая скарбніца дазваляла пантыйскім царам траціць вялікія сумы на будаўніцтва палацаў, храмаў, крэпасцей, на падкуп рымскага сената, на ўтрыманне войска.

Нам невядома, па якім прынцыпе адбываўся набор у армію ў самім Понце. Можна меркаваць, што пэўная частка арміі Мітрыдата вербавалася ў самім Понце з жыхароў сельскай мясцовасці і, верагодна, таксама з гараджан. Грэчаскія гарады Понта былі абавязаны даваць цару пэўную колькасць салдат, што пасля выкарыстоўваліся ў выглядзе гарнізонаў, але не ў тых гарадах, дзе склаўся пэўны атрад, а ў іншых пунктах [61, с. 161].

Асноўную масу пантыйскай арміі складалі наёмныя атрады. Ва ўсякім разе яшчэ з часоў Мітрыдата V Эвергета вядома, якую значную ролю мелі наёмныя войскі для Понта. Дастаткова прыгадаць, што Дарылай вербаваў наймітаў у Грэцыі, Фракіі, на Крыце (Strab., X, 4, 10). Н. Ю. Ламоўры гаворыць, што асноўным ядром войскаў Мітрыдата былі наёмныя атрады, а не мясцовыя, не нацыянальныя пантыйскія войскі [61, с. 163]. Не зусім зразумела, што лічыць гісторык нацыянальнымі войскамі, калі нават тэрыторыя ўласна Понта была заселена рознымі народамі і плямёнамі: кападакійцы, пафлагонцы, цібарэны, халібы, масінойхі, дрылы і інш. [64, с. 19—31, 118—144]. Камплектаванне арміі ішло па этнічным прынцыпе [102, с. 138; 182, р. 261, 262]. Нам падаецца, што статус наймітаў у пантыйскай арміі быў неаднолькавы.

Існавалі асобныя кантынгентны саюзнікаў: скіфаў, фракійцаў, армян, саўраматаў і інш. (App., Mithr., 13, 17, 19), якія выклікаліся да службы толькі перад пачаткам буйных ваенных дзеянняў і якія складалі манапацыянальныя атрады на чале са сваімі камандзірамі (Just., XXXVIII, 7, 3). Разам з гэтым ёсць звесткі аб асобных атрадах «медных шчытоў» (Plut., Sulla, XVI), якія, верагодна, былі адборнай часткай арміі, бо гледзячы з назвы, узбраенне яго было больш-менш аднатыпным.

Дадатковыя звесткі аб узброеных сілах дае эпіграфіка. Надпіс пад медальёнам Дарылая Малодшага, сына Філітэра, указвае на дзве яго пасады: 1. ο ἐπὶ τοῦ εὐχεριδίου і 2. τεταγμενός ἐπὶ τῶν δυναμεῶν βασιλέων Μιθράδατου Εὐπατορός. На думку Н. Ю. Ламоўры [61, с. 152], гэтыя тэрміны адносяцца да разрады вайсковых званняў і перакладаюцца адпаведна: першы — як «начальнік кінжала», што трэба разумець як «начальнік над кінжаланосцамі» — начальнік асабістай аховы цара. Другі — як распарадчык ваенных сіл Мітрыдата Эўпатара. Т. Рэйнак [182, р. 56] разумеў яе як пасаду ваеннага міністра. Як лічыць Н. Ю. Ламоўры, [61, с. 154], не маюць рацыі тыя, хто бачыць у гэтым званні пасаду, блізкую да сучаснага начальніка штаба. Гэта ён абгрунтоўвае тым, што ў час I Пантыйскай вайны галоўнымі военачальнікамі Мітрыдата былі Архелай і Неапталем, а Дарылай нічым не вылучаўся сярод іншых военачальнікаў: ён на пачатку вайны прывёў дапаможныя войскі, а ў час вайны перадаў Архелаю камандаванне над прыведзенай у Эладу арміяй.

Аднак эпіграфічны дакумент адносіцца да 102/101 г. да н. э. Можна дапусціць, што на гэтай пасадзе — кіраўніка ваеннага камандавання — знаходзіўся ў той час Дарылай, а напярэдадні і ў час вайны яе займаў іншы военачальнік, магчыма, той жа Архелай. Але як бы там ні было, усе гэтыя дадзеныя гавораць аб існаванні ў пантыйскай арміі структуры накіраванай галоўнага штаба, ці ваеннай рады. Тым больш, што вядома — вышэйшае камандаванне над арміяй меў сам цар Мітрыдат.

Гаворачы аб падзеле на роды войскаў, адзначым, што склад пантыйскай арміі быў звычайны для краін эліністычнага Усходу: конніца, пяхота. Конніца ў сваю чаргу падзялялася на каляснічых, лёгка- і цяжкаўзброеную. Што датычыцца калясніц, то ў пантыйскай арміі хутчэй за ўсё выкарыстоўваўся персідскі тып баявой павозкі — дрэпанеферы альбо курадрэнаны, які адрозніваўся ад іншых тагачасных калясніц мацаваннем да восі павозкі перпендыкулярна да загваздки сярпоў з вастрыямі, скіраванымі

мі да праціўніка, і скрэбніц, прымацаваных да ярма [113, с. 22]. Менавіта падобныя калясніцы апісвае Апіян (Mithr., 18).

Лёгкая кавалерыя была прадстаўлена атрадамі конніцы скіфскіх, фракійскіх, сармацкіх і сінда-меоцкіх плямёнаў. Асноўнай зброяй гэтых коннікаў быў лук са стрэламі, дропкі, баявы тапор, кароткі меч. Абарончы доспех складаўся са скуранага ці лускаватага панцыра, бронзавага шлема, шчыта [11, с. 13—18, 29—30; 43, с. 42—44; 113, с. 101, 134—135]. Аб цяжкаўзброеных конніках, катафрактарыях, прамых сведчанняў няма. Аднак ёсць паведамленне Апіяна (Mithr., 43) пра лабавую атаку конніцы, якая прарвала фалангу. Гэта маглі зрабіць толькі катафрактары: шчыльным баявым парадкам і на поўным кар'еры. Конь катафрактарыя быў пакрыты часткова ці цалкам бранёю. Воін катафрактарый насіў пласцінчаты альбо лускаваты металічны панцыр, металічны шлем, шчыт; галоўнай зброяй была цяжкая доўгая дзіда; выкарыстоўваліся таксама доўгія мячы, кляўцы, лукі і стрэлы [11, с. 115—118; 113, с. 41, 43; 118, с. 143; 121, с. 72—74]. Цяжкая конніца складалася з атрадаў сарматаў, армян, фракійцаў [113, с. 48—49; 118, с. 142—143].

Аб пантыйскай пяхоце напярэдадні і ў час I Пантыйскай вайны дакладных звестак небагата. Вядома, што яна дзялілася на цяжка-і лёгкаўзброеную. Трэба думаць, што асноўная маса пяхоты была пераважна наёмная і набіралася, у асноўным, сярод мясцовых малаазійскіх народаў, а таксама ў Фракіі і Грэцыі. Нам невядома асноўная тактычная адзінка ў пантыйскай арміі. Ёсць толькі паведамленні аб фалангах у войску Мітрыдата (Mithr., 17; Plut., Sulla, XVIII; Front., II, 3, 17), створаных, верагодна, на грэчаскі або македонскі ўзор. Фаланга дзялілася на 4 хіліархіі, хіліархія — на 4 сінтагматы, а сінтагмата ў сваю чаргу — на 4 тэтрархіі [54, с. 51; 125, с. 39]. Цяжкаўзброены пехацінец-гапліт насіў скураны панцыр з металічным нагруднікам, круглы ці беатыйскі (авальнай формы з двума паўкруглымі выразамі) шчыт, шлем, понажы, меў доўгае кап'ё (сарысу) і меч — грэчаскі ксіфас (прамы, двухлязовы) ці фракійскую махайру (адналязовы, пашыраны ў сярэдзіне). Малаазійскія гапліты іншы раз не насілі понажаў. Замест іх да шчыта ўнізе мацаваўся дыванок, які абараняў ад стрэл [11, с. 46—47; 188, с. 152]. Баявы парадак фалангі — цесна самкнёная калона прыблізна з васьмі шэрагаў, хаця даўжыня і глыбіня фалангі маглі быць розныя [125, с. 37]. Звестак аб лёгкай пяхоце яшчэ менш, акрамя прыгадвання, што такая была. У бітве на р. Амняён, па сведчанні Апіяна (Mithr., 18), білася і перамагла пантыйская лёгкая пяхота.

Наўрад ці гэта былі толькі лучнікі і прапчнікі. Магчыма, гэта маглі быць пельтасты, якія выкарыстоўваліся ці ў згуртаваным строі як гапліты, ці ў рассыпным як лёгкаўзброеныя. Пельтасты былі ўзброены круглымі шчытамі — пельтамі, скуранымі даспехамі, доўгімі мячамі і коп'ямі (Нер., XI, 1)[187, с. 224, 227].

З вышэйпрыведзенага бачна, што для пантыйскай арміі была характэрна неаднароднасць ва ўзбраенні. Розніца ў тактыцы вядзення вайны, параўнальная адсталасць шэрага плямёнаў, што ўваходзілі ў гэтую армію, абумоўлівалі яе невысокую баяздольнасць. Лепшымі воінамі ў ёй былі толькі найміты-прафесіяналы. Мае рацыю Я. А. Разін [93, с. 85], які падкрэслівае, што ў Азіі лёгка было стварыць добрую конніцу, але там не было ўмоў для стварэння добрай цяжкай пяхоты.

Пэўныя звесткі мы маем адносна флоту. Пантыйскае царства займела флот даволі позна, у часы Фарнака I [61, с. 164]. Безумоўна, што ўжо да часу прыходу да ўлады Мітрыдата VI, Пантыйскае царства валодала ўжо дастаткова моцным флотам, без якога было б немагчыма ажыццявіць экспедыцыю Дыяфанта ў Крым, далучэнне Херсанэса, Баспора, Ольвіі, а таксама ваенныя аперацыі ў Заходнім Прычарнамор'і.

Пра колькасць і тыпы ваенных суднаў, якімі валодаў Мітрыдат VI, мы ведаем са сведчанняў, што адносяцца да пачатку I Пантыйскай вайны. Апіян (Mithr., 18) кажа, што ў пантыйскім флоце было 300 палубных (*χатаφραχτος*) і 100 караблёў з двума шэрагамі вёслаў (*διχротος*). Лічыцца, што гэтыя лічбы значна перабольшаны. У прыватнасці, Я. Крамаер кажа, што рэальна пантыйскі цар меў каля 150 караблёў [61, с. 165], абгрунтоўваючы гэта тым, што флот Архелая налічваў 70—80 караблёў і нібыта складаў палову пантыйскага флоту, таму што Мітрыдат не пагаджаўся перадаць яго Суле пад час перагавораў у Дэлій і Дардане. Мы можам пагадзіцца з думкай Н. Ю. Ламоўры [61, с. 166], што доказы гэтыя не зусім пераканаўчыя. У крыніцах няма звестак, быў флот Архелая 1/2 ці 1/5 пантыйскага флоту. Але не выключана, што лічба Апіяна ў пэўным сэнсе не зусім дакладная. Плутарх (Лус., VII) кажа, што рыхтуючыся да вайны з Рымам, трэцяй па ліку, Мітрыдат «рыхтаваў караблі, поўныя зброі і кідальных снарадаў, і без вызалачаных шатроў, лазняў для наложніц і багатых пакояў для жанчын, як у першую вайну». Зразумела, што баявыя якасці такіх раскошных суднаў былі невялікія.

Натуральна, што флот будаваўся не адзін год. І калі прыняць тое, што кошт будаўніцтва карабля ацэньваўся ў адзін атычны та-

лант [69, с. 228], то сапраўдная лічба затрат значная, але цалкам рэалістычная для скарбніцы Мітрыдата. Аднак больш значныя сумы ішлі на ўтрыманне флоту: кожны вясляр атрымоўваў штодня ў якасці платы і на харчаванне каля 1 драхмы. Экіпаж трыеры складаўся з 200 чалавек. Такім чынам, кожная трыера штодня абыходзілася ў 200 драхм, ці ў 2 міны срэбра. За месяц іх набіралася 60 — роўна 1 талант [163, с. 190]. Хаця гэтыя дадзеныя адносяцца да больш ранніх часоў, трэба думаць, што ў Мітрыдата выдаткі былі не меншыя.

Тактыка марскога бою пантыйскага флоту была традыцыйнай: імкненне перарэзаць лінію непрыяцельскіх караблёў ці абмінуць яе. Пры сутычцы з варожымі караблямі імкнуліся прабіць яго таранам судна і патапіць; іншы раз бралі на абардаж і біліся на палубе [125, с. 38]. Верагодна, ужывалі і тактыку «праплыву» — атакуючы карабель з максімальнай хуткасцю ўшчыльную праходзіў каля борта варожага судна, убіраючы вёслы ўсярэдзіну. Разлік на тое, што праціўнік не паспее ўбраць свае вёслы і яны будуць зламаныя [13, с. 301; 162, с. 16—18].

Такім чынам, з пункту гледжання эканамічнай падрыхтоўкі да вайны прычарнаморскія гарады далі пантыйскай арміі ўсё неабходнае. А саюзныя плямёны Прычарнамор'я маглі пастаянна папаўняць людскія страты армій Понта. Цяпер справа была за дыпламатамі і палкаводцамі.

Да пачатку I ст. да н. э. перад Мітрыдатам паўстала праблема вырашэння пытання аб тэрытарыяльных спрэчках у Малой Азіі. Справа ў тым, што поспехі Мітрыдата V былі зведзены на нішто ў першыя гады кіравання Мітрыдата VI. Понт згубіў амаль усе землі, захопленыя Мітрыдатам V, а таксама Фрыгію, далучаную яшчэ раней [102, с. 187—188]. Сітуацыя ў Малой Азіі складвалася ў гэты час спрыяльна для актыўнай знешняй палітыкі Пантыйскага царства.

Рым у Малой Азіі меў дзве правінцыі: Азію — тэрыторыю былога Пергамскага царства, анексаванага ў 133 г. да н. э., і Кілікію — на паўднёва-ўсходнім узбярэжжы Малой Азіі, акупіраваную ў 96 г. да н. э. Да гэтых правінцый Рым далучыў Вялікую Фрыгію, адабраную ад Понта ў 116 г. да н. э., і Лікаонію, адарваную ад Кападокіі. Галатыяй кіравалі асобныя тэтрархі, якія ў цэлым прытрымліваліся рымскай арыентацыі. Рым імкнуўся ўмацаваць там свой уплыў, захоўваючы Галатыю як буфер паміж Азіяй і Понтам. Пафлагонія ўяўляла сабою шэраг самастойных малых абласцей, якія знаходзіліся пад уплывам суседзяў — Віфініі і Понта [12, с. 24; 95, с. 55, 105—106; 157, р. 152—154; 169, р. 68].

На паўднёва-ўсходніх межах Пантыйскага царства знаходзілася Кападокія, дзе ў асобных стратэгіях кіравалі прадстаўнікі знатных родаў. Царская ўлада тут не была моцнай [95, с. 117, 122]. Гэта выявілася асабліва пасля смерці Арыярата VI, забітага Гордыем у 111 г. да н. э. (Just., XXXVIII, 1, 1) [8, с. 200; 170, s. 103; 183, р. 81], калі ўладу ўзяла сястра Мітрыдата VI — Лаадыка. Адзначым, што Кападокію і Понт засялялі, у асноўным, аднолькавыя плямёны, і што Понт называўся таксама Верхняй Кападокіяй, уяўляючы сабою частку яе да паходаў Аляксандра Македонскага [64, с. 171]. У гэтым палягае імкненне пантыйскіх цароў аб'яднаць дзяржавы ў адзінае цэлае. Аднак пасля смерці Мітрыдата Эвергета Кападокія выйшла са сферы пантыйскага ўплыву і больш арыентавалася на Рым. Ва ўсіх гэтых дзяржавах адчувалася імкненне Рыма ўцягнуць у арбіту свайго панавання ўсе эліністычныя краіны Усходу [35, с. 71—74; 51, с. 305—306; 99, с. 114—115]. Сюды пранікае рымскі фінансавы капітал, што стварае перадумовы эканамічнага падпарадкавання гэтых краін Рымскай рэспубліцы.

Тут трэба звярнуць увагу на адносіны Рыма да мясцовых жыхароў правінцыі Азія. У свой час рымлянам спатрэбіліся вялікія намаганні, каб задушыць паўстанне пад кіраўніцтвам Арыстона. Пасля ператварэння Пергама ў правінцыю там захавалася напружанасць. Рымляне трымаліся асобна, не змешваючыся з тутэйшымі жыхарамі, бо лічылі іх «варварамі» і не жадалі дзяліць прывілеі рымскага грамадзянства з бяспраўнымі правінцыяламі. Акрамя гандлю і ліхварства рымляне займаліся дзяржаўнай службай — адміністрацыйнай, судовай, фіскальнай, што таксама адбівалася на адносінах з насельніцтвам [95, с. 39—40]. Але магчымасці для адкрытага супраціўлення не было. Людзі маглі хіба толькі спадзявацца на будучае. Надзею падтрымлівалі прароцтвы кніг Сівілы, якія карысталіся вялікай папулярнасцю: «Колькі Рым браў даніны з Азіі, у тры разы больш Азія возьме назад і Рым будзе вымушаны выкупляць свае віны. Як шмат (людзей) з Азіі ў дамах італікаў служаць, у дваццаць разоў больш італікаў будуць служаць у Азіі як жабракі...» [164, s. 37].

Панаванне рымлян у правінцыі Азія, канфіскацыі Гаем Грахам зямельнай уласнасці, дзесяцінныя зборы і падаткі, дзейнасць рымскіх публіканаў прывялі да ўзмацнення антырымскіх настрояў у гэтым рэгіёне. Плутарх (Лус., VII) называе ліхвяроў і збіральнікаў падаткаў драпежнымі гарпіямі, што вырываюць у народа яго хлеб. Пра хцівасць і карыслівасць рымлян на Усходзе сведчаць і Апіян, і Юстын (App., Mithr., 12, 13; Just., XXXVIII,

6, 7), з чым цалкам згодна большасць гісторыкаў [153, р. 105; 161, s. 138; 172, s. 269; 189, р. 219—220; 198, s. 126], хаця, напрыклад, Г. Бенгтсан лічыць гэта перабольшваннем [142, s. 296]. Таму робіцца зразумелай тая нянавісць, якую абрынулі на рымлян жыхары Азіі пасля перамог пантыйскага цара.

Пра гэтыя антырымскія настроі добра ведаў Мітрыдат. Пераканацца ў іх наяўнасці ён мог пад час свайго падарожжа ў Азію і Віфінію. Цар сам з некалькімі папличнікамі таемна абышоў усю правінцыю, даведаўся пра размяшчэнне ўсіх гарадоў і абласцей. У Віфініі Мітрыдат вызначыў зручныя для пераправы месцы (Just., XXXVII, 3—5). Гэтая аперацыя была добра спланавана — Мітрыдат раптоўна знік з Сінопы. Гэтым ён дабіўся сакрэтнасці мерапрыемства і паставіў у тупік рымскіх агентаў: ім заставалася толькі здагадвацца — куды падзеўся цар і дзе ён зараз. Нездарма Мітрыдат VI лічыцца адным з арганізатараў разведкі [100, с. 7]. Вынікі гэтай стратэгічнай разведкі далі сябе адчуць на пачатку вайны. Падобную разведку Мітрыдат мог зрабіць толькі пасля завяршэння далучэння Баспора — г. зн. пасля 107 г. да н. э. Вынікам разведкі сталі перагаворы з царом Віфініі Нікамедам III і ваеннае пагадненне аб падзеле сфер уплыву ў Малой Азіі, якое было вымушаным збліжэннем абедзвюх дзяржаў, аднолькава незадаволеных пазіцыяй Рыма [82, с. 68].

Узімку Мітрыдат займаўся трэніроўкамі войскаў, усебакова рыхтуючыся да будучай вайны (Just., XXXVII, 4, 1—3). Вясною войскі Понта і Віфініі ўвайшлі ў Пафлагонію і захапілі яе. Пафлагонія была падзелена паміж саюзнікамі. Калі дакладна адбыліся гэтыя падзеі, крыніцы не паведамляюць. Аднак вядома аб прыбыцці пантыйскага пасольства ў Рым у 103 г. да н. э., падчас якога паслы спрабавалі падкупіць сенатараў [61, с. 84; 102, с. 189]. Паколькі захоп Пафлагоніі папярэднічаў пасольству, то ён мог адбыцца ў 104 г. да н. э., а саюз з Віфініяй і стратэгічная разведка Мітрыдата адпаведна ў 105 і 106 гг. да н. э. Тут мы не можам пагадзіцца з С. Ю. Сапрыкіным, які лічыць, што захоп Пафлагоніі ажыццяўляўся на працягу 108—103 гг. да н. э. [102, с. 189]. Пафлагонія — маленькая краіна і ў ваенным сэнсе нічога сур'ёзнага не ўяўляла. І заняцце яе павінна было быць хуткім, каб паставіць рымскі сенат перад здзейсненым фактам, а не расцягнутым на пяць гадоў.

Рэакцыя рымскага сената на захоп Пафлагоніі была не вельмі актыўнай. У Віфінію было выпраўлена пасольства з патрабаваннем аднавіць status quo у Пафлагоніі. Аднак Мітрыдат заявіў,

што заняў частку Пафлагоніі на падставе спадчыннага права: калі Пафлагонія належала яго бацьку — Рым гэта не аспрэчваў. Нікамед III, які не мог спасылацца ні на якое права, таксама знайшоў выхад. Ён перадаў уладу ў сваёй частцы Пафлагоніі свайму сыну, надаўшы яму мясцовае царскае імя Пілемен. Пасля ён заявіў, што нібыта вярнуў на частку царства нашчадка мясцовай дынастыі, і тым самым захаваў частку Пафлагоніі за сабою (Just., XXXVII, 4, 4—9). У выніку сенат хаця афіцыйна і не прызнаў захоп Пафлагоніі, аднак і не супрацьдзейнічаў. Можна, сапраўды, гэтаму паспрыяла хабарніцтва рымскіх сенатараў. Можна пагадзіцца з думкай С. Ю. Сапрыкіна [102, с. 189—190], што прычынай такой стрыманай рэакцыі сената было імкненне разбурыць саюз Понта і Віфініі, бо на час знаходжання рымскага пасольства ў Малой Азіі прыпадае пачатак супрацьстаяння Нікамеда III і Мітрыдата VI у Кападокіі. Тут Рым трымаўся традыцыйнай тактыкі ўзаемаадносін з суседзямі: не ўмешваючыся адкрыта, дабіцца іх сваркі і ўзаемнага аслаблення. Да таго ж барацьба за ўплыў у Кападокіі адцягвала ўвагу цароў ад Фрыгіі і правінцыі Азія.

Пераканаўшыся, што Рым не пачне ніякіх актыўных дзеянняў, Мітрыдат увёў войскі ў Галатыю (Just., XXXVII, 4, 6). Верагодна, што гэта адбылося мірна, паколькі разня галацкіх тэтрархаў здарылася ўжо ў час вайны (App., Miths., 46).

Саюз Понта і Віфініі не быў працяглым. Іх інтарэсы сутыкнуліся ў Кападокіі. Там кіравала ўдава Арыярата VI Лаадыка. Трон быў вакантным, паколькі сыны забітага цара былі непаўналетнімі. Гэта скарыстаў Нікамед III. Яго войскі між 102 і 100 гг. да н. э. увайшлі ў Кападокію. Абураны крывадушнасцю саюзніка, Мітрыдат паслаў войска на дапамогу сваёй сястры. Аднак Нікамед стаўся больш спрытным — заключыў пагадненне з Лаадыкай і ўзяў з ёю шлюб. Мітрыдат не мог прымірыцца са стратай Кападокіі. Ён выступіў пад заклікамі абароны інтарэсаў сыноў Арыярата VI, сваіх пляменнікаў. Пантыйскае войска выбіла з Кападокіі віфінскія гарнізоны і выгнала Нікамеда з Лаадыкай. На кападакійскі трон быў узведзены адзін з сыноў Арыярата VI — Арыярат VII (Just., XXXVIII, 1, 1—4). Гэта быў разумны ход. Мітрыдат ствараў бачнасць працягу палітыкі па падтрымцы сяброўскіх адносін з Рымам, і пад гэтым прыкрыццём паэтапна ўключаў у склад сваёй дзяржавы спадчынныя тэрыторыі. Як лічаць С. Ю. Сапрыкін і Н. Ю. Ламоўры, якраз у гэты час у цара ўзнікае думка аб вайне з Рымам [102, с. 191; 61, с. 82, 83]. Мітрыдат ра-

зумеў, што канфлікт з Рымам непазбежны і, дзейнічаючы да пары пад прыкрыццём саюза з Рымам, імкнуўся згуртаваць пад сваёй уладай як мага больш зямель і народаў. Цікавая думка С. Богуш-Сестранцэвіча аб тым, што Мітрыдат чакаў выпадку, каб рымляне самі выступілі супраць яго і выглядалі пасля несправядлівымі захопнікамі, а ён — як ахвяра іх экспансіянісцкай палітыкі і законны ўладар зямель [190, р. 219].

Здавалася, Кападокія зноў увайшла у сферу ўплыву Пантыйскага царства. Але прайшло няшмат часу, як намеціўся разрыў. Мітрыдат звярнуўся да свайго пляменніка з прапановай вярнуць на радзіму Гордыя, забойцу Арыярата VI. Невядома, якія мэты гэтым пераследаваў Мітрыдат, але Арыярат VII не пажадаў бацьчы у краіне забойцу свайго бацькі, верагодна, баючыся стаць чарговай ахвярай Гордыя. Арыярат стаў рыхтавацца да вайны. Магчыма, дапамогу яму аказаў і Нікамед III. У сваю чаргу Мітрыдат рушыў у Кападокію войска ў складзе 80 тыс. пехацінцаў, 10 тыс. коннікаў і 600 баявых калясніц. Аднак і войска Арыярата VII, дзякуючы дапамозе суседніх цароў, было не меншым. Калі войскі сышліся, ніводзін бок не рызыкнуў пачаць бой. Тады Мітрыдат і Арыярат сустрэліся дзеля перагавораў, у час якіх пантыйскі цар уласнаручна забіў свайго пляменніка на вачах прыдворных і абедзвюх армій. Чаму Мітрыдат зрабіў гэта? Верагодна, ён меў нейкія звесткі аб яго падтрымцы прынамсі часткай насельніцтва Кападокіі. Цікава, што войска Арыярата ніяк не адрагавала на смерць свайго цара. Уладу над Кападокіяй Мітрыдат перадаў свайму васьмігадоваму сыну Арыярату IX Еўсевію Філапатару, а яго рэгентам стаў Гордый (Just., XXXVIII, 1, 6—10; Memn., XXX, 1) [183, р. 59]. Гэтыя падзеі адбыліся каля 100 г. да н. э.

Аднак планы Мітрыдата, якія прадугледжвалі поўнае ўваходжанне Кападокіі ў склад Пантыйскага царства, былі сарваны палітычнай барацьбой унутры яе паміж дзвюма групамі арыстакратыі: прапантыйскай на чале з Гордыем і прарымскай, якую ўзначаліў будучы цар Арыёбарзан I. С. Ю. Сапрыкін не выключае, што Гордый быў армянскага паходжання [102, с. 191—192]. У святле гэтага робіцца зразумелай тая дапамога, якую зрабіў Мітрыдату ў барацьбе за Кападокію цар Вялікай Арменіі Тыгран II.

Прарымская знаць Кападокіі, абапіраючыся на незадаволенасць мясцовага насельніцтва, абуранага жорсткасцю пантыйскіх стаўленікаў, выклікала ў краіне паўстанне. Паўстанцы ўзялі да сябе ў цары малодшага сына Арыярата VI, які стаў царом Ары-

яратам VIII. Узброенае выступленне кападакійскай знаці было падаўлена пантыйскай арміяй. Арыярат VIII, па сутнасці стаўленік Рыма, уцёк у правінцыю Азія, дзе неўзабаве памёр (Just., XXXVIII, 2, 1—2). Перспектыва канчатковага ўваходжання Кападокіі ў склад дзяржавы Мітрыдата выклікала занепакоенасць Рыма. Нам падаецца, што ў гэты час у Рыме таксама прыходзяць да высновы аб непазбежнасці вайны з Пантыйскім царствам. Кападокія ў гэтай вайне павінна была іграць ролю ваеннага плацдарма [25, с. 42]. Рым вырашыў адкрыта ўмяшацца ў справы на Усходзе. Як адзначае Апіян (Miths., 10), рымляне самі «з зайздрасцю глядзелі на краіну, падуладную Мітрыдату, якая робіцца вельмі буйной, і жадалі ... падзяліць яе на некалькі частак».

У 99 г. да н. э. у Малую Азію накіраваўся вядомы рымскі палкаводзец і дзяржаўны дзеяч Гай Марый. Мэтай яго падарожжа было імкненне падтрымаць пахіснуты на радзіме палітычны аўтарытэт, умяшацца ў мясцовыя справы і падштурхнуць Мітрыдата да вайны (Plut. Mas., XXXI). Марый не без падстаў лічыў, што ў выпадку вайны ён стане галоўнакамандуючым і зможа гэтакім чынам паправіць свае палітычныя і грашовыя справы. Прыязна прыняты Мітрыдатам, Гай Марый параіў цару маўчаць і рабіць, што яму загадваюць, альбо збіраць сілы. Натуральна, гэты візіт не палепшыў адносін, а яшчэ больш умацаваў недавер і варожасць Мітрыдата да Рыма. Відавочна, Марый жадаў справакаваць вайну, але дзейнічаў так, каб задаволіць свае асабістыя амбіцыі. Ён не выказваў афіцыйнай пазіцыі сената, якая хутчэй была скіравана на працягванне перагавораў. Як слухна зазначае С. Ю. Сапрыкін [102, с. 193], гэта разумеў і Мітрыдат, які, аднак, ад узброенага выступу ўстрымаўся па некалькіх прычынах: па-першае, ён не быў гатовы да вайны, паколькі не было завершана далучэнне паўночна-заходняга і паўночна-ўсходняга Прычарнамор'я, нетрывалымі былі пазіцыі Понта ў Фракіі; па-другое, у выпадку вайны ў адказ на пагрозы Марыя гэта было б расцэнена як парушэнне сяброўскіх адносін з Рымам і ператварыла б Мітрыдата ў вачах насельніцтва Малой Азіі з абаронцы ў агрэсара. Таму Мітрыдат з гэтага часу робіцца больш асцярожным і пазбягае адкрытага абвастрэння адносін з Рымам.

Складзеную сітуацыю вырашыў скарыстаць Нікамед III. Ён выправіў у Рым нейкага падлетка, выдаўшы яго за трэцяга сына Арыярата VI [182, р. 98—99]. Гэтую ману павінна была пацвердзіць і царыца Лаадыка, што была накіравана туды ж. Відавочна, што праз самазванца Нікамед імкнуўся зноў заняць Кападокію. У

гэты ж час у Рым накіравалася пасольства на чале з Гордыем, які па даручэнні Мітрыдата павінен быў даказаць, што Арыярат IX зусім не сын Мітрыдата, а паходзіць з рода загінуўшага ў вайне з Арыстонакам Арыярата V (Just., XXXVIII, 2, 3—5).

Аднак рымскі сенат дзейнічаў на гэты раз паводле сваіх разлікаў. Верагодна, якраз тады рымляне зразумелі значэнне Кападокіі для ўласнай стратэгіі на Усходзе і пачалі імкнуцца да ўсталявання больш трывалай формы свайго панавання ў гэтай краіне [50, с. 49, 51]. Сенат пастанавіў, каб Арыярат IX пакінуў Кападокію, а Нікамед вызваліў Пафлагонію. Канчатковым вырашэннем кападакійскага пытання было абвяшчэнне кападакійцаў «вольнымі», што на думку Р. Л. Манасерана, як правіла, было папярэднім крокам да ператварэння краіны ў рымскую правінцыю [65, с. 111—112]. Гэта адбылося ў 97/96 г. да н. э. [102, с. 193]. Кападокія, па сутнасці, рабілася пратэктаратам Рыма. Аднак пагроза незалежнасці Кападакійскаму царству сустрэла супрацьдзеянне мясцовай арыстакратыі, якая дабівалася ад Рыма захавання манархіі (Just., XXXVIII, 2, 8). Верагодна, Рым не быў падрыхтаваны на той час да рашучых дзеянняў у Малой Азіі і таму саступіў.

Пасля сыходу з трона Кападокіі Арыярата IX Мітрыдат імкнуўся не дапусціць пераходу Кападокіі ў лагер яго ворагаў. Кандыдатам на царскі трон выступіў Гордый, якога падтрымалі народы Кападокіі (Just., XXXVIII, 5, 9). Гэта было прыймальна, але надзеі Мітрыдата не спраўдзіліся. Умацаванне прапантыйскай партыі цалкам супярэчыла інтарэсам Рыма. У 96/95 г. да н. э. на суперак жаданню кападакійскай знаці, а магчыма і народнага сходу [65, с. 113], па рашэнню рымскага сената царом быў прызначаны Арыёбарзан I Філарамей [169, р. 72]. Гэта азначала выхад Кападокіі з-пад пантыйскага ўплыву і далучэнне да варожай Понту кааліцыі. Мітрыдат і Гордый вырашылі працягваць барацьбу. Апошні звярнуўся па дапамогу да Тыграна II. Так у палітычныя падзеі ў Малой Азіі ўмяшалася новая дзяржава — Вялікая Арменія.

Узаемаадносіны Понта са сваёй усходняй суседкай мелі для яго вялікае значэнне. Арменія, якая паступова ўзмацнілася пры яе першым цары Арташэсе I (189—161 гг. да н. э.), дасягнула вяшчыні сваёй магутнасці пры цары Тыгране II (95—55 гг. да н. э.). Пры ім было не толькі канчаткова завершана аб'яднанне ўсіх армянскіх зямель (акрамя Малой Арменіі), але і пашыраны межы армянскай дзяржавы, якая ўвабрала землі ад паўднёвага ўзбярэжжа Каспій-

скага мора да ўсходняга ўзбярэжжа Міжземнага мора, у тым ліку Паўночную Месапатамію, значную частку Сірыі. Узмацненне Арменіі і заваёўніцкая палітыка Тыграна II не маглі не прыцягнуць увагу Мітрыдата VI, які напярэдадні верагоднай вайны з Рымам імкнуўся ўмацаваць свае тылы. Наяўнасць у Вялікай Арменіі палітычнага саперніка — Парфянскага царства — рабіла абедзве гэтыя краіны натуральнымі саюзнікамі. Пантыйска-армянскі саюз быў вынікам і агульных эканамічных інтарэсаў [52, с. 231]. У 93 г. да н. э. Мітрыдат VI і Тыгран II заключылі паміж сабой саюз, замацаваны дынастычным шлюбам: дачка Мітрыдата Клеопатра стала жонкай Тыграна (Just., XXXVIII, 3, 1—2). В. І. Севасцыянава лічыць, што дамова вызначала сферу ваенных захопаў цароў: Мітрыдата — у Малой Азіі, Тыграна — у Сірыі і на ўсходзе, супраць Парфіі [108, с. 117]. На думку Д. Меджы, дамова давала магчымасць пантыйскаму цару дзейнічаць у Кападокіі праз Арменію, захоўваючы сяброўскія адносіны з Рымам [168, р. 206]. Гэты саюз, які меў выразны антырымскі характар, быў карысны і Мітрыдату, і Тыграну II.

Лічыцца, што Тыгран у кападакійскім пытанні не быў простым выканаўцам волі Мітрыдата. На думку Р. Л. Манасерана [65, с. 113—114], Тыгран сам меў інтарэсы ў Кападокіі. Пераход гэтай краіны пад кантроль Рыма азначаў пагаршэнне агульнага стратэгічнага становішча Арменіі, якая апынулася б заціснутай з захаду тэрыторыямі, падуладнымі Рыму, а з усходу і поўдня — уладаннямі Парфіі. Тыгран паспрабаваў паставіць заслон пашырэнню рымскай экспансіі ў Малой Азіі, бо праз Кападокію для рымлян адкрываўся прамы шлях у Арменію. Таму, як слухна зазначае В. І. Севасцыянава, Тыграну прыйшлося сутыкнуцца не столькі з самой Кападокіяй, колькі з Рымам, які стаяў за яе спіною [108, с. 116—117]. Аб антырымскай скіраванасці саюза між Понтам і Арменіяй гаворыць, на думку В. І. Севасцыянавай, і маштаб ваенных прыгатаванняў, што было б зусім празмерным для падрыхтоўкі вайны толькі з адной Кападокіяй.

Армянская армія ўвайшла ў Кападокію (93 г. да н. э.). Арыёбарзан уцёк у Рым. Пытанне аб тым, хто стаў царом Кападокіі — дыскусійнае. Традыцыйна лічыцца, што краінай стаў кіраваць Арыярат IX і пры ім намеснік Мітрыдата Гордый [74, с. 505; 60, с. 86; 102, с. 195; 182, р. 97; 183, р. 59]. Цікавую думку выказвае Р. Л. Манасеран, што згодна з паведамленнем Плутарха [88, с. 40], праціўнікам Арыёбарзана і Рыма ў барацьбе за Кападокію выступае Гордый. Аб сыне Мітрыдата Арыяраце IX Плутарх

нічога не гаворыць. Гэта Р. Л. Манасеран тлумачыць тым, што ў 93—92 гг. да н. э. царом Кападокіі не мог быць ні Арыярат IX, згубіўшы палітычную падтрымку жыхароў ў выніку паўстання 96/95 г. да н. э., ні прымусова навязаны Арыёбарзан. Адзіным, хто меў магчымасць заняць кападакійскі трон, быў Гордый, трэці прэтэндэнт на царства, які карыстаўся падтрымкай значнай часткі насельніцтва [65, с. 110—115]. Кападакійцы імкнуліся абараніць сваю незалежнасць ад Рыма і Понта. Тыгран выступіў гарантам самастойнасці Кападакійскага царства на чале з Гордыем, тым самым ператварыўшы краіну ў залежную, у ваенных адносінах ад Арменіі, дзяржаву, у буфер паміж Вялікай Арменіяй і ўладаннямі Рыма на Усходзе.

Выгнаны з царства, Арыёбарзан звярнуўся па дапамогу да Рыма. Сенат загадаў намесніку Кілікіі Луцыю Карнэлію Суле аднавіць на троне Арыёбарзана. Рымскае войска, падмацаванае кантынгентамі азіяцкіх саюзнікаў, перайшло праз Таўр і ўварвалася ў Кападокію (Plut., Sulla, V).

Гісторыкі лічаць, што рымляне змагаліся з кападакійцамі і армянамі, якія прыйшлі ім на дапамогу [12, с. 27; 65, с. 115; 138, р. 154; 200, s. 56]. Але іншыя мяркуюць, што Сула ўступіў у бой з аб'яднанымі армяна-пантыйскімі войскамі на чале са стратэгам Мітрыдата Архелаем [102, с. 195; 169, р. 78]. На карысць гэтага ёсць паведамленне аб тым, як цяжка змагаўся Сула з Архелаем, прэфектам Мітрыдата ў Кападокіі (Fson., I, 5, 18). Гэта сведчыць, што Мітрыдат не збіраўся цалкам саступаць уплыў у Кападокіі свайму саюзніку Тыграну. І хаця паход Сулы не быў лёгкім шпацырам, рымляне перамаглі і вярнулі на царства Арыёбарзана (Plut., Sulla, V; App., Miths., 10; Liv., Per., 70). У гэтым паходзе войска Сулы дайшло да берагоў р. Ефрат. Тут жа перагаворы з Рымам паспяшаліся пачаць прадстаўнікі парфянскага цара Арсака. Відавочна, што парфянскае пасольства разлічвала распаліць канфлікт паміж Рымам і Тыгранам II [12, с. 27—28; 200, s. 56—57]. Пасол Арабаз прапанаваў Суле заключыць саюз. Невядома, як бы склалася далейшая палітычная сітуацыя, калі б саюз паміж двума імперыямі быў заключаны. Але гэтага не адбылося, бо нахабства і недарэчная ганарыстасць Сулы прывялі да таго, што сустрэча не атрымала ніякіх палітычных вынікаў (Plut., Sulla, V).

Мітрыдат падпарадкаваўся, ва ўсякім разе знешне, рашэнню сената аб вяртанні Арыёбарзана ў Кападокію і не аспратэставаў яго (App., Miths., 57). Здавалася, у Малой Азіі адноўлены мір.

Але вельмі хутка ўзнік новы агмень напружанасці. У 94 г. да н. э. памёр цар Нікамед III. Дастаткова забытаны парадак пераходу трона ў спадчыну і раней выклікаў у Віфініі дынастычныя смуты і міжусобицы [22, с. 165—170]. Дынастычны крызіс ускладніўся тым, што цар не пакінуў пасля сябе прамых нашчадкаў, акрамя двух пазашлюбных сыноў — Нікамеда і Сакрата Хрэста. На трон Віфініі ўзышоў Нікамед IV Філапатар і быў зацверджаны рымскім сенатам (App., Miths., 7). Царскі двор Віфініі ў гэты час трапляе пад усё больш моцны рымскі ўплыў [95, с. 69]. Гэта ж датычылася і моцна элінізаванага насельніцтва гэтай краіны [23, с. 164—174]. Становішча Віфініі было ключавым для кантролю над пралівамі з Понта Эўксінскага ў Эгейскае мора. Канчатковае замацаванне тут рымлян пагражала перарваць сувязі Понта з краінамі басейна Эгеіды, у першую чаргу з Грэцыяй. Да таго ж Мітрыдат меў свае планы адносна Віфініі як спадчыны продкаў, якая павінна была ўвайсці ў якасці адной з абласцей у яго дзяржаву. Пазбавіўшыся ад Нікамеда IV, Мітрыдат пазбаўляў бы Рым саюзніка супраць Понта. Зыходзячы з гэтага, Мітрыдат падтрымаў Сакрата Хрэста ў яго барацьбе за трон. Абапіраючыся на пантыйскія войскі, Сакрат у 91 г. да н. э. выгнаў Нікамеда, які быў вымушаны ўцячы ў Рым (Just., XXXVIII, 3, 4; Memn., XXX, 3; App., Mithr., 10, 13; Liv., Per., 76). Праз пэўны час той жа Сакрат і военачальнік цара Арменіі Мітраас выгналі з Кападокіі стаўленіка рымлян Арыёбарзана, аднавіўшы на троне Арыярата IX, сына Мітрыдата. У гэты час Мітрыдат робіцца фактычна ўладаром Малой Азіі. Пад яго ўладай знаходзіцца Понт, Пафлагонія, Галатыя, яму падпарадкоўваюцца фіктыўныя цары Віфініі і Кападокіі. Пры гэтым ён знешне выглядаў толькі назіральнікам падзей, хаця рымляне лічылі, што менавіта ён з'яўляецца галоўнай асобай, якая рушыць усе падзеі на Усходзе [116, с. 32]. Сам Мітрыдат абурался, што ў Рыме ва ўсім вінавацаць яго, але толькі не Гордыя альбо Тыгрana (Just., XXXVIII, 5, 8).

Нікамед і Арыёбарзан прасілі Рым аб дапамозе. І хаця рымлянам у той час было не да падзей у Малой Азіі, бо ў Італіі ўжо ішла Саюзніцкая вайна (91—88 гг. да н. э.), прычым падзеі разгортваліся не на карысць рымлян, усё ж сенат, каб зусім не згубіць кантроль над сітуацыяй у Малой Азіі, скіраваў туды пасольства на чале з Маніем Аквіліем, які быў вядомы тым, што падавіў паўстанне рабоў на Сіцыліі ў 101—100 гг. да н. э. [156, с. 88]. Дапамагчы вяртанню Нікамеда і Арыёбарзана было даручана таксама Луцыю Касію, намесніку ў Азіі і, што цікава, Мітрыдату

(Just., XXXVIII, 3, 4; App., Mithr., 11). Магчыма, гэта сведчыць аб тым, што сенат у дадзеных варунках не жадаў пачынаць буйную военную кампанію супраць Понта і даваў магчымасць пантыйскаму цару адысці, захаваўшы палітычнае аблічча. Ці наадварот, як мяркуе С. Ю. Сапрыкін [102, с. 198], гэта была правакацыя рымлян, каб выкарыстаць адмову Мітрыдата ў якасці падставы для пачатку ваенных дзеянняў супраць Понта.

Ад дапамогі рымлянам Мітрыдат ухіліўся на той падставе, што тыя адабралі ў яго Вялікую Фрыгію, якую ж самі далі яго бацьку за дапамогу ў барацьбе з Арыстонам. Але і войскаў для падтрымкі Сакрата Хрэста і Арыярата IX пантыйскі цар не адправіў. Магчыма, Мітрыдата напалохаў яго імклівы поспех у Малой Азіі і нечаканая хуткая рэакцыя Рыма, нягледзячы на занятак у Італіі. Тым больш, што Маній Аквілій і Луцый Касій, далучыўшы да рымскага войска значныя наёмныя кантынгентны з галатаў і фрыгійцаў, самі вярнулі Нікамеда ў Віфінію, а Арыёбарзана — у Кападокію. Сакрат Хрест і Арыярат IX збеглі ў Понт. Баючыся, што знаходжанне Сакрата пры пантыйскім двары можа выклікаць адкрыты канфлікт з Рымам, Мітрыдат аддаў загад забіць яго (89 г. да н. э.) (Just., XXXVIII, 3, 4; 5, 8; Memn., XXX, 3; App., Mithr., 11, 57; Liv., Per., 74, 76).

Чаму ж Мітрыдат не аб'явіў вайны ў той час, калі Саюзніцкая вайна была ў самым разгары? [77, с. 145]. Гэта тлумачыцца зусім не адсутнасцю палітычнага разліку і дзяржаўнай мудрасці ў Мітрыдата, слабасцю яго як дзяржаўнага дзеяча [142, s. 299; 151, p. 517; 172, s. 279]. Хутчэй гэта тлумачыцца тым, што Мітрыдат разумеў, што Саюзніцкая вайна пачалася вельмі рана, а яго дзяржава не падрыхтавана да змагання з такім моцным праціўнікам, як Рым [182, p. 92; 153, p. 106; 138, p. 154; 198, s. 127]. Ускосна аб гэтым сведчыць тое, што амаль усю Першую Пантыйскую вайну Мітрыдат правёў удалечыні ад тэатра ваенных дзеянняў, у Пергаме, збіраючы сродкі і войскі для вайны (App., Mithr., 49; Plut., Sulla, XI).

Можна пагадзіцца з думкай Н. Ю. Ламоўры [61, с. 89] аб тым, што ўсе дзеянні Мітрыдата па стварэнню Пантыйскай дзяржавы былі прадуманыя і планамерныя. Мітрыдат добра разумеў усю небяспеку і сур'ёзнасць сутыкнення з Рымам, і таму ўсімі сродкамі стараўся адцягнуць канфлікт, спакваля рыхтуючыся да яго, набіраючы моц, умацоўваючы свой аўтарытэт і свае пазіцыі ў суседніх краінах. А тое, што ён намацваў магчымасці захопу той ці іншай краіны і ўмеў у час адысці перад рымлянамі пры сум-

ніўнасці поспеху, безумоўна, паказвае не на яго слабасць, а наадварот, на дальнабачнасць, асцярожнасць і цяроплівасць у чаканні сітуацыі, спрыяльнай для рэалізацыі планаў.

Тым часам рымскія паслы ў Азіі імкнуліся справакаваць вайну. Яны настойвалі на адкрыцці Нікамедам IV у Віфініі і Арыёбарзанам I у Кападокіі ваенных дзеянняў супраць Мітрыдата. Але тыя вагаліся, баючыся распачынаць вайну. Тады Маній Аквілій націснуў на Нікамеда, які быў вінен велізарныя сумы грошай рымскім паслам, военачальнікам і ліхвярам. Віфінія пачала вайну (восень 89 г. да н. э.). Былі перакрыты пралівы і перарэзаны марскія шляхі. Віфінскае войска ўварвалася ў пантыйскую Пафлагонію і спустошыла гэтыя землі аж да г. Амастрыі (App., Mithr., 11, 12; Just., XXXVIII, 4, 2; Sall., VI, 10; Flor., I, 40,3). Але нават пасля гэтага Мітрыдат спрабаваў захаваць мір. Замест таго, каб выцесніць віфінцаў за межы сваіх уладанняў, Мітрыдат праз свайго пасла Пелапіда звярнуўся са скаргай да рымскіх военачальнікаў і паслоў на беззаконныя дзеянні Нікамеда. Даследчык Б. Макджынг таксама бачыць у дзейнасці Пелапіда спробу прадухіліць непазбежную вайну [169, р. 80—81].

Пелапід нагадаў, што Мітрыдат — сябра і саюзнік Рыма, нягледзячы на тыя ранейшыя крыўды, што нанеслі яму рымляне, і таму прасіў, каб рымскія паслы дапамаглі цару абараніцца ад Нікамеда (App., Mithr., 12). Прадстаўнікі цара Нікамеда запырэчылі, што Мітрыдат сам імкнецца да вайны, прыводзячы як доказы тэрытарыяльны рост Пантыйскай дзяржавы за апошнія дзесяцігоддзі, а таксама сваяцкія і дыпламатычныя сувязі Мітрыдата з Арменіяй, Сірыяй, Егіптам і Фінікіяй (App., Mithr., 13). У адказ Пелапід звярнуў увагу на тое, што гаворка ідзе не аб ранейшых тэрытарыяльных спрэчках, а аб канкрэтных фактах рабаўніцтва зямель Пантыйскага царства. Прапанова Пелапіда, каб Мітрыдату дапамаглі вырашыць канфлікт ці каб дазволілі яму абараняцца ўласнымі сіламі, не падтрымліваючы ні Нікамеда, ні Мітрыдата, была адхілена. Рымляне заявілі, што не пацерпяць, калі супраць Нікамеда будзе развязана вайна. Апіян падкрэслівае (App., Mithr., 14), што «рымскія военачальнікі даўно ўжо вырашылі дапамагчы Нікамеду, і слухалі гэтыя спрэчкі з-за прытворства». Як слушна адзначае Т. Момзен, што ў адносінах да Мітрыдата Рым прымяніў тую ж палітыку, як і да Карфагена: «Рым нацкоўваў сваю зграю супраць загадзя асуджанай ахвяры, адмаўляючы апошняй абараняцца» [172, с. 282]. Пантыйскае царства Мітрыдата было галоўнай перашкодай для далейшай аг-

рэсіі рымлян на Усход, а дамаганні Рыма ў Малой Азіі стваралі пастаянную пагрозу ўладанням Понта, таму сутыкненне дзвюх сіл стала непазбежным.

У адказ на гэта Мітрыдат скіраваў свайго сына Арыярата з войскам у Кападокію. Арыёбарзан быў вымушаны ўцякаць з краіны. Разам з тым Мітрыдат зноў накіроўвае да рымлян Пелапіда, спадзеючыся захаваць мір.

Тут мае цікавасць прамова Пелапіда на апошняй сустрэчы з рымскімі пасламі, якую прыводзіць Апіян (App., Mithr., 15). Дакараючы рымлян у несправядлівых адносінах да Мітрыдата, Пелапід пасля перайшоў да пагроз, спрабуючы давесці рымскім паслам, наколькі моцны Мітрыдат і як небяспечна ўступаць з ім у вайну, не маючы на гэтую акцыю нават згоды рымскага сената. Зразумела, мы не ведаем, ці сапраўдную прамову Пелапіда перадае Апіян. Але можна быць упэўненым, што асноўны сэнс пазіцый бакоў падчас перагавораў выкладзены дакладна. Як мяркуе Н. Ю. Ламоўры, у Рым паступіла справаздача аб перагаворах і дзеяннях Манія Аквілія, і Апіян мог скарыстаць яе, вядома, некалькі пераапрацаваўшы і, верагодна, дадаўшы з іншых крыніц [61, с. 95]. Зразумела, прамова Пелапіда, у трактоўцы Апіяна, нават калі яна і сапраўдная, не ўся вартая даверу. Відавочна, што Пелапід перабольшыў колькасць саюзнікаў Мітрыдата. Так, напрыклад, няма ніякіх падстаў лічыць саюзнікам Понта парфянскага цара. Праўда, цар быў пакрыўджаны паводзінамі Сулы пад час яго сустрэчы з парфянскім паслом, але гэта зусім не значыць, што ён стаў саюзнікам Мітрыдата. Невядома нічога канкрэтнага і адносна дапамогі Мітрыдату VI з боку цароў Егіпта і Сірыі. Верагодна, Мітрыдат вёў перагаворы, але аб удзеле апошніх у вайне крыніцы нічога не гавораць. Гэтыя дзяржавы эліністычнага свету не ўяўлялі небяспекі для рымскіх заваёў на Усходзе.

Аднак пагрозы Пелапіда не напалохалі рымлян. Імперыялістычная палітыка Рыма, як лічыць А. Б. Рановіч, была заканамерным развіццём рымскага рабаўладальніцкага грамадства, а дзяржава Мітрыдата з'яўлялася адзінай значнай перашкодай на шляху рымскай экспансіі на Усход, адзінай дзяржавай, у якой знайшоў сваю апору эліністычны свет у барацьбе з Рымам [96, с. 24; 97, с. 165]. Больш таго, вайна была складаючай часткай рымскага вобразу жыцця і вельмі прыбыткавай справай [140, р. 18, 20; 157, р. 2, 4, 11; 188, с. 118, 120, 384]. Як зазначае М. Растоўцаў, Рым рухаўся этап за этапам, паглынаючы дзяржавы і краіны цывілізаванага свету [99, с. 114]. Але нельга пага-

дзіцца, што гэты рух Рыма быў абумоўлены «дзейснай абаронай і аховай грэка-лацінскага культурнага свету ад знешняга ўздзеяння» [99, с. 115]. Мэты Рыма былі больш простыя — пашырэнне падуладнай тэрыторыі, каб мець магчымасць атрымліваць больш матэрыяльных багаццяў. Таму адказ рымскага пасольства быў такі, якога можна было чакаць. Рымляне загадалі Мітрыдату пры ўсіх абставінах устрымацца ад вайны з Віфініяй і Кападокіяй. Перагаворы зайшлі ў тупік. Пелапід пад канвоем быў адпраўлены назад у Понт. Ішоў канец 89 г. да н. э. — першы год 173-й алімпіяды (App., Mithr., 17).

Аб адказнасці за пачатак вайны няма адзінай думкі. Так, С. Кляйн, Я. Усінг лічаць, што вінаваты Мітрыдат, а сенат аб'явіў вайну толькі ў адказ [161, s. 339; 196, s. 59]. В. Друман таксама ўскладае віну на Мітрыдату, падкрэсліваючы, што той скарыстаў цяжкасці Рыма ў вайне з італікамі, пры гэтым, аднак, адзначаючы правакацыйныя паводзіны рымскага пасольства [150, s. 440, 442—443]. Гэтую ж думку падзяляе Ц. Ф. Мілат [171, р. 90]. Я. Крамаер таксама гаворыць, што Мітрыдат скарыстаў унутраны крызіс у Італіі [199, s. 308—309]. У супрацьлегласць ім Т. Рэйнак, Г. Ферэра гавораць аб адказнасці рымскага пасольства за развязанне вайны [182, р. 119; 153, р. 106]. Арыгінальную думку выказвае Т. Момзен: «хаця ні рымскі сенат, ні цар Мітрыдат, ні цар Нікамед не жадалі разрыву, Маній Аквілій жадаў яго, і вайна пачалася» [172, s. 283]. Ці разумеў Маній Аквілій, што вайна з Пантыйскім царствам, якую ён распачынае, гэта не вайна з рабамі на Сіцыліі. Відавочна, што не. Наўрад ці ён і іншыя рымскія военачальнікі рэальна ацэньвалі сілы і магчымасці Мітрыдату. Верагодна, на іх рашэнне паўплывала тая лёгкасць, з якою былі адноўлены Нікамед і Арыёбарзан на тронах Віфініі і Кападокіі.

Такім чынам рымляне самі развязалі вайну на Усходзе, напўшы на Мітрыдату. З іх боку вайна насіла ярка выяўлены агрэсіўны характар. Для Пантыйскага царства спачатку вайна была абарончай. Пантыйскія салдаты біліся не толькі за інтарэсы Мітрыдату, але і «pro aris et focus» — «за алтары і агмяні». І пакуль Мітрыдат не пачаў захопліваць новыя землі, вайна з боку Пантыйскай дзяржавы насіла справядлівы характар.

ДЗЕЙННІ ПОНТА І РЫМА НА ПЕРШЫМ ЭТАПЕ ВАЙНЫ (89—86 гг. да н. э.)

Апіян падкрэслівае (Mithr., 17), што рымскія паслы давялі справу да вайны, не чакаючы рашэння сената ці народнага сходу. Адзначым, што момант для Рыма быў зусім нязручны. Пры тых ваенных і фінансавых цяжкасцях, што адчуваў Рым у сувязі з Саюзніцкай вайной, рымскія легіёны маглі з'явіцца ў правінцыі Азія не раней як летам 88 г. да н. э. Мае рацыю Т. Момзен у тым, што Аквілій давёў справу да разрыву адносін, зыходзячы са сваіх уласных інтарэсаў [172, s. 283].

На аснове сведчанняў антычных аўтараў мы можам меркаваць пра магчымыя стратэгічныя задумы рымлян: стаўшы трыма асобнымі групамі, нанесці ўдары па Кападокіі і Понту, прымусяць Мітрыдата да капітуляцыі. Калі нешта не атрымаецца, то можна было б утрымліваць пазіцыі, каб не дапусціць пантыйскіх войскаў у Азію і, дачакаўшыся прыбыцця легіёнаў з Італіі, разбіць непрыяцеля.

Рымскія войскі сталі трыма лагерамі: Луцый Касій стаў лагерам у сярэдзіне Віфініі і Галатыі, Маній Аквілій заняў пазіцыі на мяжы Віфініі з Понтам — там, дзе Мітрыдату быў найбольш лёгкі шлях для ўварвання ў Віфінію. Другі военачальнік, Опій, прыкрываў межы Кападокіі. Кожны з іх меў па 4 тыс. коннікаў і пяхоты каля 40 тыс. На моры падтрымлівала сухапутныя сілы і ахоўвала ўваход у пралівы рымская эскадра на чале з Мінуціем Руфам і Гаем Папіліем. Яе базай была гавань Візантыя. Разам з рымлянамі дзейнічала войска віфінскага цара Нікамеда, пад камандаваннем якога было каля 50 тыс. пяхоты і 6 тыс. конніцы (App., Mithr., 17). Баяздольнасць гэтых войскаў не магла быць значнай. Гісторык Я. Крамаер слушна называе іх «die Miliz» — апалчэнне [198, s. 128]. Толькі рымскія войскі ўяўлялі сілу, але шмат іх быць не магло ў сувязі з падзеямі Саюзніцкай вайны.

Мітрыдат да вайны змог падрыхтаваць 250 тыс. пяхоты і 40 тыс. конніцы. Дапаможныя войскі, каля 10 тыс. коннікаў, прывёў з Малой Арменіі яе намеснік Аркафій (сын цара Мітрыдата), военачальнік Кратэр — 130 баявых калясніц і невядомую колькасць — Дарылай. На моры дзейнічаў флот, які налічваў 300 баявых суднаў з крытай палубай і 100 бірэм. Галоўнае кіраўніц-

тва ўсёй арміяй ажыццяўляў сам цар. Ён жа непасрэдна камандаваў большай часткай войска. Асобнымі войскамі камандавалі военачальнікі Мітрыдата, браты Архелай і Неапталем, фаланга была ў падпарадкаванні Дарылая (App., Mithr., 17). Па баяздольнасці пантыйскія войскі пераўзыходзілі праціўніка. Нельга пагадзіцца са сцвярджаннем, што пантыйцы не валодалі ні мужнасцю, ні характарам, уласцівым рымскім легіянерам [143, р. 149]. Калі пантыйцы і саступалі ўласна рымскім войскам, то толькі ў вывучцы і дысцыплінаванасці.

Большасць гісторыкаў схільна верыць вышэйпрыведзеным лічбам [40, с. 77; 58, с. 86; 61, с. 97; 74, с. 508; 79, с. 101; 153, р. 107; 158, р. 414; 167, с. 323; 182, р. 121—122; 184, р. 92]. Аднак трэба думаць, што колькасць войскаў яўна перабольшана Апіянам (асабліва войскаў Мітрыдата), але ў цэлым адпавядае магчымай расстаноўцы сіл. На карысць гэтага ёсць дадзеныя Мемнона (XXXI, 1), які дае меншую лічбу колькасці войскаў Мітрыдата — 200 тыс. чалавек і паведамляе, што з іх стратэгу Архелаю падначальвалася 40 тыс. пяхоты і 10 тыс. конніцы.

Дарэчы, па падліках гісторыка Я. А. Молева, на ўтрыманне арміі ў 200 тыс. чалавек патрабавалася ад 22 да 33 талантаў штодня. Толькі на аплату 80-тысячнай арміі Дарылая, сабранай напрыканцы вайны, штодня патрабавалася ад 9 да 13 талантаў (лічачы аплату кожнага гапліта ад 4 аболаў да 1 драхмы штодня) [73, с. 62]. Просты падлік паказвае, што тыя 200 талантаў даніны, якія Мітрыдат атрымліваў з Баспора штогод, маглі быць выдаткаваны за 20 дзён. Усё гэта ўскосна пацвярджае большую праўдзівасць дадзеных Мемнона.

Антычныя аўтары нічога не паведамляюць пра планы Мітрыдата, але, калі зыходзіць з логікі развіцця далейшых падзей, яны маглі быць наступнымі. Напэўна, даведаўшыся аб месцах размяшчэння войскаў непрыяцеля ад сваіх разведчыкаў [100, с. 7], Мітрыдат вырашыў нанесці ўдар першым і разбіць непрыяцеля паасобку. Можна меркаваць, што некаторую частку сіл цар пакінуў у гарнізонах і для прыкрыцця межаў ад магчымага ўварвання варожых войскаў. Як паведамляе Мемнон (XXXI, 1), асноўная групоўка пантыйскіх войскаў знаходзілася каля г. Амасія, чакаючы прыбыцця саюзнікаў. Падзеі хутка разгарнуліся такім чынам, што першая ж бітва цалкам збылася ўсе планы рымлян, а пантыйцам прынесла бліскучую перамогу.

У пачатку вясны 88 г. да н. э. войскі віфінскага цара Нікамеда і авангард пантыйцаў на чале з Архелаем сустрэліся на адным з пры-

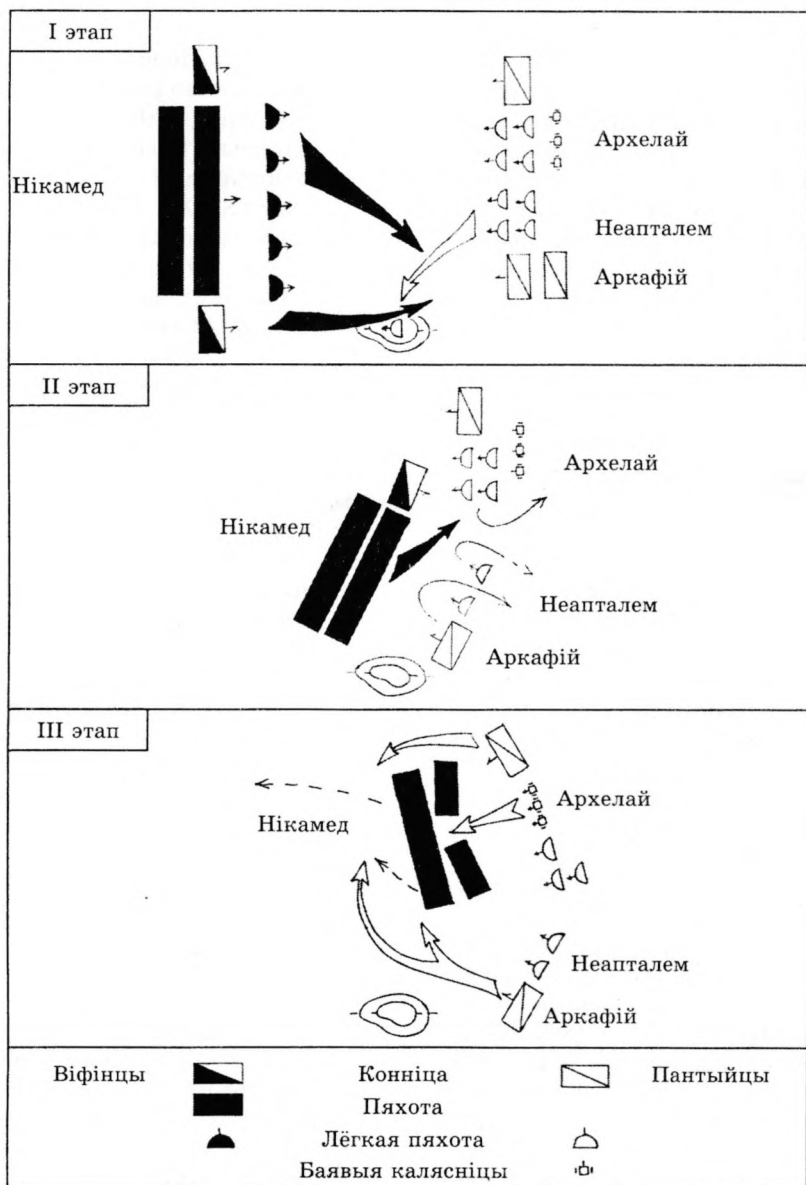
токаў памежнай ракі Галіс, Амняёне (сучасны Тэш Кепры) [174, р. 124], у вобласці Даманітыда (Strabo, XII, 3, 40). Поле бітвы ўяўляла шырокую раўніну, толькі ў адным месцы знаходзіўся скалісты ўзгорак; непадалёк працякала рака Амняён (App., Mithr., 18).

Армія віфінцаў налічвала 50 тыс. пяхоты і 6 тыс. конніцы. Што тычыцца колькасці авангарда пантыйскай арміі, то тут ёсць пэўныя разыходжанні. Згодна з Мемнонам (XXXI, 1) — 40 тыс. пяхоты і 10 тыс. конніцы. Апіян (Mithr., 18) аб колькасці не гаворыць, паведамляючы толькі, што Архелай і Неапталем, якія ўзначальвалі войска, мелі толькі лёгкаўзброеных воінаў, 10 тыс. коннікаў на чале з царэвічам Аркафіем і баявыя калясніцы. Гэта пацвярджае дадзеныя Мемнона аб колькасці конніцы ў войску пантыйцаў. Але Апіян (Mithr., 19) дадае таксама, што армія Нікамеда значна колькасна пераўзыходзіла пантыйскае войска. Зыходзячы з апісання бітвы, якое пакінуў Апіян, у ёй мы можам выдзеліць тры лагічныя этапы.

Першы этап бою (мал. 3.1). Каб віфінцы, якія колькасна пераважалі, не абышлі з левага фланга, Неапталем накіраваў невялікі атрад на скалісты ўзгорак, каб той замацаваўся на ім. Такім чынам флангі пантыйскіх войскаў былі прыкрыты з правага боку ракой, з левага — узгоркам. Мабыць, пантыйскія военачальнікі меркавалі пратрымацца да падыходу галоўных сіл (за авангардам ішла фаланга), а затым даць рашаючы бой.

Аднак, верагодна, бачачы сваю перавагу, Нікамед вырашыў знішчыць спачатку перадавыя войскі пантыйцаў, а пасля альбо рушыць наперад, альбо замацавацца ў лагеры. Віфінцы перайшлі ў наступ і моцным ударам скінулі з узгорка пантыйскі атрад. Калі Неапталем убачыў гэта, то ён, баючыся флангавага ўдару, а таксама акружэння, імкліва кінуўся сваім на дапамогу. Разам з ім віфінцаў атакавала і конніца Аркафія. Заўважыўшы гэты манеўр пантыйцаў, Нікамед кінуў супраць іх свае асноўныя сілы. Каля ўзгорка адбыўся бой з «вялікім кровапраліццём» (App., Mithr., 18). Карыстаючыся перавагай у сілах, войска Нікамеда пачало пераадольваць.

Другі этап бою (мал. 3.1). Пантыйцы, не вытрымаўшы націску, пачалі адыходзіць і нават месцамі бегчы з поля бою. Віфінцы пераследвалі адступаючага праціўніка. Аднак пры гэтым яны неасцярожна адкрылі свой левы фланг, што і скарыстаў Архелай. Ён ударыў па флангу войска Нікамеда і прымусіў яго разгарнуцца супраць сваіх атрадаў. Прыняўшы бой, Архелай пачаў паціху адыходзіць і, стрымліваючы націск ворага, даў час, каб Неапталем і Аркафій змаглі спыніць сваіх адыходзячых і бягучых воінаў.

Мал. 3.1. Бітва на р. Амняён (88 г. да н. э.)

Трэці этап бою (мал. 3.1). Калі Архелай заўважыў, што правы фланг пантыйцаў спыніўся і перастроіўся, ён перайшоў у наступ і кінуў у бой баявыя калясніцы. Іх удар быў страшэнны. Косы рассякалі віфінскіх салдат на часткі. Віфінцаў ахапіла паніка, і яны змяшалі свой баявы парадак. Тут іх імкліва атакаваў з фронту Архелай, а з левага фланга і тылу — атрады Неапталема і конніца Аркафія, якія таксама перастроіліся і перайшлі ў наступ. Лёс віфінскай арміі быў вырашаны. Змяшаўшыся, яна яшчэ некаторы час абаранялася, але калі большая частка акружаных была знішчана, а Нікамед з невялікім атрадам уцёк з поля бою, віфінскія салдаты пачалі здавацца ў палон. Падышоўшай фаланзе Мітрыдата так і не давялося ўступіць у бой (App., Mithr., 18).

У якасці трафееў пераможцам дастаўся лагер Нікамеда з вялікай колькасцю палонных. Іх усіх Мітрыдат вызваліў, стварыўшы сабе гэтым самым сярод ворагаў славу цара літасцівага і міласэрнага (App., Mithr., 18).

Бітва на рацэ Амняён мае свае асаблівасці: 1) па характару бітва была сустрэчная. Пантыйскі авангард амаль адразу з марша пайшоў у бой. Віфінцы ж мелі лагер, значыць у іх была магчымасць падрыхтавацца да бою; 2) пад час бою віфінцы былі прымушаны маневрамі пантыйскіх войскаў увесь час перастроівацца то супраць Неапталема, то супраць Архелая, губляючы час і несучы вялікія страты; 3) асноўныя сілы арміі Мітрыдата не прынялі ўдзелу ў баі. У бітве змагаліся толькі авангардныя часткі пантыйцаў. Тут відавочна памыляецца С. Ю. Сапрыкін, калі кажа аб колькаснай перавазе пантыйцаў [102, с. 200]. Нават Апіян (Mithr., 19) падкрэслівае, што невялікае войска перамагло шматлікага праціўніка дзякуючы военачальнікам і сваёй мужнасці. Асаблівасцю з'яўляецца і тое, што Мітрыдат адпусціў ваеннапалонных дадому — зусім не характэрная для тых часоў з'ява. Зразумела, цар меў далёкі палітычны разлік. Дарэчы, Мітрыдат і далей на тэрыторыі Малой Азіі даваў ваеннапалонным свабоду (App., Mithr., 19). Гэтым ён змяняў супраціўленне тых народаў і плямёнаў, чые тэрыторыі займала яго войска. Бітва на р. Амняён з'яўляецца ўзорам тактычнага майстэрства, умелага выкарыстання рэльефу мясцовасці, узаемадзеяння войскаў і кіраўніцтва боем.

Перамога ў бітве на Амняёне мела далёкаідучыя наступствы. Рымляне і іх саюзнікі апынуліся раз'яднанымі. Паражэнне моцна падзейнічала на баявы дух усіх рымскіх войскаў, асабліва набраных з мясцовых жыхароў. Выхапіўшы з рук рымлян стратэгічную ініцыятыву, пантыйцы навязвалі праціўніку баі, не даючы

його войскам аб'яднацца. Пасля бітвы пантыйскія войскі, па сведчанні Страбона (XII, 3, 40) і Салюстыя (VI, 11), з ходу захапілі Віфінію і авалодалі Малой Азіяй аж да Карыі і Лікіі. «Імклівы націск», «уварванне», «нечаканы віхур Пантыйскай вайны» — так называюць рымскія гісторыкі баявыя дзеянні пантыйцаў у Малой Азіі (Eutrop., V, 3; App., Mithr., 20; Flor, I, 40, 5).

Нікамед, цар Віфініі, уцёк у лагер Манія Аквілія. Аднак пераканаўшыся ў яго няздольнасці супрацьстаяць пантыйцам, збег да Касія. Войскі Мітрыдата замацаваліся на гары Скароба [174, р. 138]. Пасля невялікіх сутычак конніцы, каля мястэчка Пахія, адбылася бітва паміж войскамі Неапталема і Немана (верагодна, аднаго з начальнікаў армянскай конніцы) з аднаго боку і Манія Аквілія з другога. Паводле Мемнона (XXXI, 2), пантыйскай арміяй у гэтай бітве камандаваў стратэг Мітрыдата Менафан. Аднак супярэчнасці тут толькі ўяўныя. У пантыйскай арміі кожны военачальнік камандаваў сваім войскам, атрадам, строгага падпарадкавання не існавала. Таму, верагодней за ўсё, і Неапталем, і Неман, і Менафан узялі ўдзел у бітве. Падрабязнасцей пра яе ні Апіян, ні Мемнон не даюць. Вядома толькі, што войска Аквілія, колькасць якога магла складаць каля 4 тыс. коннікаў і 40 тыс. пяхоты, паспрабавала незаўважна адысці ў Пергам, але было нагнана і разбіта ўшчэнт, страціўшы 10 тыс. забітымі і 300 палоннымі. Сам Маній Аквілій, кінуўшы лагер, збег у Пергам (App., Mithr., 19; Memn., XXXI, 2).

Даведаўшыся аб паражэнні Манія, войска Касія адышло ў Ляонтакефалею, самае ўмацаванае месца ў Фрыгіі. Разам з ім былі Нікамед Віфінскі і іншыя рымскія паслы. Тут яны пачалі рыхтавацца да бою з Мітрыдатам. Аднак іх войскі, набраныя з рамеснікаў і земляробаў на падначаленых землях, баяздольнасцю не вызначаліся. Спробы новага набору салдат вынікаў не далі — звесткі аб перамогах Мітрыдата, яго літасці да пераможаных, а таксама ўвесь цяжар рымскага панавання прывялі да таго, што войска зусім не збіралася ваяваць супраць пантыйцаў. Тады Касій распусціў сваю армію і з невялікім атрадам рымлян адышоў у Апамею (App., Mithr., 19).

Тым часам флот Мітрыдата падышоў да праліваў у Понт Эўксінскі, авалодаў імі і захапіў караблі рымскай эскадры. Рымляне, якія камандавалі ёю, збеглі [172, с. 323]. Караблі Мітрыдата выйшлі ў Эгейскае мора. Адначасова саюзныя Мітрыдату фракійскія плямёны пачалі ўварванні ў Македонію і Эпір, спусташаючы ўладанні рымлян [74, с. 514; 115, с. 51]. Тут рымляне не здолелі

аказаць паспяховага супраціўлення і вымушаны былі пачаць працяглую барацьбу.

Паход пантыйскіх войскаў ператварыўся ў сапраўдны трыумф. Насельніцтва гарадоў Кападокіі і Пафлагоніі сустракала Мітрыдата з весялосцю (Just., XXXVIII, 3, 8). Войскі Мітрыдата падышлі да межаў рымскай правінцыі Азія. Тут у баявых дзеяннях наступіла невялікая паўза. Мітрыдат склікаў вайсковы сход і трымаў перад ім прамову. Гэтую прамову, спасылаючыся на Пампея Трога, перадаў Юстын (Just., XXXVIII, 4—7). Зразумела, той не мог яе чуць, аднак нейкія звесткі аб ёй маглі захавацца ў архіве Мітрыдата, захопленым рымлянамі напрыканцы III Пантыйскай вайны. У гэтай прамове Мітрыдат абвінаваціў рымлян у злачынствах супраць яго і яго дзяржавы, у правакацыйным развязванні вайны, у імкненні паняволіць усе народы і царствы. Падобныя ж абвінавачванні мы сустракаем і ў Салюстыя (VI, 17). Мітрыдат заклікаў ісці за ім у паход, на вызваленне Азіі ад прыгнёту рымлян, абяцаючы воінам скарбы Лідыі і Іоніі (Just., XXXVIII, 7, 7). Навошта спатрэбілася цару гэтая прамова? Пэўна, не толькі каб натхніць воінаў і даць ідэалагічнае абгрунтаванне вайне, што таксама было вельмі важна. Гэтай прамовай цар імкнуўся паказаць Рыму, што ён гатовы да перагавораў аб міры на яго, Мітрыдата, умовах. Але рымскае кіраўніцтва ніяк на гэта не адрагавала.

Прыблізна ў сярэдзіне 88 г. да н.э. да Мітрыдата прыбыло пасольства ад італікаў, якое звярнулася па дапамогу супраць рымлян у самой Італіі [138, р. 175]. Але цар адмовіўся выканаць гэтую просьбу. Магчыма, ён яшчэ спадзяваўся на адносна мірнае вырашэнне канфлікту і тэрытарыяльныя саступкі з боку рымлян і таму не жадаў далей абвастраць з імі адносіны. Акрамя таго ён не мог не ведаць, што барацьба ў Італіі спыняецца, і Саюзніцкая вайна фактычна прайграная італікамі [78, с. 147]. Да таго ж у Рыме распачалася грамадзянская вайна, і гэта таксама магло даць падставы Мітрыдату думаць, што рымляне пойдучь на мірныя перагаворы. Аднак усе далейшыя падзеі паказалі, што надзеі цара былі марнымі. Адмова італікам стала палітычным пралікам. Даследчык Т. Арнольд слушна заўважыў [138, р. 175], што гэта была самая вялікая палітычная памылка Мітрыдата, якую не здолелі ніколі пакрыць увесь талент і энергія цара. Мітрыдат пазбавіўся аднаго з магчымых саюзнікаў. Больш таго, менавіта рымскія і італійскія дробназемельныя плебеі склалі асноўную масу арміі Сулы [78, с. 7, 164], з якой пантыйцы пасля вялі барацьбу.

Мітрыдат вырашыў авалодаць усёй Малой Азіяй. На працягу 88 г. да н. э. яго атрады авалодалі амаль усім паўвостравам. Супраціўленне аказваў г. Лаодыкея на р. Ліке ў Фрыгіі, дзе ўмацаваўся з рэшткамі войскаў Квінт Опій. Калі горад абклаў Мітрыдат, Опій некаторы час абараняўся (Strab., XII, 8, 16). Але цар аб'явіў, што гарантуе гораду і жыхарам недатыкальнасць, а наймітам дазволіць пакінуць горад, калі яму выдадуць Опія. Гараджане на гэтыя ўмовы пагадзіліся і перадалі рымскага военачальніка ў рукі цара. Мітрыдат не парушыў слова. Опію ж пантыйскі цар не зрабіў зла, але паўсюль вазіў яго за сабою і ўсім паказваў палоннага рымскага военачальніка (App., Mithr., 20). Праз некаторы час быў схоплены галоўны завадатар вайны Маній Аквілій. Выдадзены жыхарамі Міцілены, ён быў жорстка пакараны: Мітрыдат загадаў заліць яму ў горла расплаўленае золата, жадаючы паказаць тым на спрадвечнае рымскае хабарніцтва (App., Mithr., 21; Cic., Pro Man., 11).

Вайна, развязаная ў Малой Азіі па ініцыятыве рымлян, нечакана павярнулася не на іх карысць. Больш таго, са стратай правінцы Азія пачала трашчаць уся рымская сістэма фінансаў і крэдытаў, бо яна была непарыўна звязана з прыбыткамі, што ішлі з азіяцкіх правінцый (Cic., Pro Man., 14—19). І хаця звесткі Цыцэрона адносяцца да часоў III Пантыйскай вайны (66 г. да н. э.), тым не менш, па сваёй сэнсавай скіраванасці яны закранаюць ранейшыя часы, бо як і ў першую, так і ў трэцюю вайну фінансавая сітуацыя складвалася для рымлян кепска. Гісторык В. Дзюрант падкрэслівае [151, р. 518], што страта багатай Азіі спыніла паступленне падаткаў у казну і пазбавіла прыбыткаў рымскіх інвестараў, выклікаўшы ў Італіі фінансавы крызіс, які садзейнічаў узмацненню руху папуляраў на чале з Сатурнінам і Цынам.

Пасля паспяховай ваеннай кампаніі вясны — лета 88 г. да н. э. стратэгічная ініцыятыва перайшла на бок Понта. Разграміўшы праціўніка, Мітрыдат на караблях мог перакінуць войскі ў Грэцыю і далей — у Італію, дзе яшчэ не затухлі агмяні нядаўняй Саюзніцкай вайны. Я. А. Молеў слушна адзначае [73, с. 60], што, як паказаў ход ваенных дзеянняў, Мітрыдат зусім не ставіў сабе такой задачы. Уступаючы ў вайну, ён разлічваў дамагчыся падпарадкавання асобных абласцей Малой Азіі і атрымаць на гэта дазвол рымлян. Але перамогі аказаліся настолькі ашаламляльнымі, што цар вырашыў пашырыць тэатр ваенных дзеянняў. Да той жа высновы прыходзяць Я. Крамаер і Т. Момзен, кажучы, што Мітрыдат, як Ксеркс ці Антыёх, імкнуўся ў Грэцыі замацаваць панаванне над Азіяй [198, s. 128; 172, s. 257].

Сапраўды, першапачатковыя поспехі маглі акрыліць любога. На бок Мітрыдата пераходзілі цэлыя вобласці і краіны. Грэчаскія гарады Азіі адчынялі перад царом брамы, і радасныя натоўпы людзей віталі Мітрыдата як новага Дыяніса, называлі яго Бацькам, Выратавальнікам Азіі (App., Mithr., 21, 23; Memn., XXXII, 1; Just., XXXVIII, 3, 8). Усім гарадам, якія пераходзілі на яго бок, Мітрыдат касоўваў дзяржаўныя і прыватныя запазычанасці і вызваляў ад падаткаў на пяць год (Just., XXXVIII, 3, 9). У вачах жыхароў правінцыі Азія Мітрыдат быў сапраўдным вызваліцелем ад прыгнёту рымлян. Скульптары выяўляюць яго ў вобразе Геракла [44, с. 574—575]. Ён замяняе традыцыйны партрэт Аляксандра Македонскага на некаторых тэтрадрахмах Адэса. Рысы ідэалізаванага Аляксандра праглядаюцца на залатых статэрах і срэбных тэтрадрахмах з імем Мітрыдата і з партрэтнай выявай цара [183, р. 196]. На думку даследчыка П. А. Карышкоўскага, гэтая манетная эмісія была распачата ў Пергаме між 89/88 — 86/85 гг. да н. э. як асобы выпуск, прысвечаны вызваленню правінцыі Азія і ўслаўленню цара ў вобразе Аляксандра або Дыяніса [44, с. 575].

Да гэтага ж часу адносіцца і прыняцце Мітрыдатам высокага тытула «цар цароў», якім ён валодаў з 89/88 — па 85 г. да н. э. Як лічаць гісторыкі [19, с. 589—660], Мітрыдат, не з'яўляючыся пераемнікам парфянскіх цароў, бярэ сабе гэты тытул, карыстаючыся надзвычай спрыяльнай сітуацыяй: па-першае, Парфію раздзіраў унутрыпалітычны крызіс і як адзінае царства яна фактычна не існавала; па-другое, рымляне былі заняты грамадзянскай вайной у Італіі; па-трэцяе, сам Мітрыдат знаходзіўся на вяршыні ваенных і палітычных поспехаў у Малой Азіі; па-чацвёртае, прысваенне тытула Мітрыдат мог апраўдваць узвядзеннем сваёй дынастыі да Ахеменідаў і Аляксандра Македонскага (App., Mithr., 112, 116, 117; Just., XXXVIII, 7,1).

Каб канчаткова зламаць супраціўленне рымлян, Мітрыдат паचाў буйнамаштабныя баявыя дзеянні. Для вядзення вайны ў Македоніі, Грэцыі і Эгейскім моры цар падзяліў сваё войска на некалькі армій. Пасля стане зразумела, што гэта была стратэгічная памылка. Раздрабіўшы свае сілы на некалькі частак, Мітрыдат стаўся недастаткова моцным на напрамку галоўнага ўдара.

Аднак яшчэ да выступлення асноўных армій, напярэдадні адплыцця з флотам, Мітрыдат выдаў таемны загад усім сатрапам і начальнікам гарнізонаў, каб яны ў вызначаны дзень знішчылі ўсіх рымлян і італійцаў, што жылі ў Азіі. Гэты загад быў выкананы не толькі салдатамі цара, але ўсімі жыхарамі азіяцкіх гара-

доў. У адзін дзень было перабіта 80 тыс. чалавек (Мемп., XXXI, 3; Сіс., Pro Man., 7), у тым ліку жанчыны, дзеці і вольнаадпушчанікі італійскага паходжання. Я. Крамаер знаходзіць такую лічбу перабольшанай [199, s. 280].

Наконт мэтай гэтых дзеянняў Мітрыдата думкі падзяляюцца. Адны, як напрыклад Т. Момзен, Я. Усінг, бачаць тут толькі помсту і прагу крыві [172, s. 286; 196, s. 60]; Т. Рэйнак і Ф. Інар — нават расавую нянавісьць [182, p. 132; 40, с. 79]. Другія схільны лічыць, што Мітрыдат проста сыграў на антырымскіх настроях насельніцтва [158, p. 416; 161, s. 338; 164, s. 37; 169, p. 109—111; 171, p. 90] ці імкнуўся запалохаць і перацягнуць на свой бок тых, хто вагаўся [142, s. 300; 153, p. 108]. Гісторык М. Растоўцаў гаворыць аб зацікаўленні мясцовага насельніцтва, асабліва маёмасных слаёў, пазбавіцца ад канкурэнтаў з боку італійскіх гандляроў, публіканаў, рамеснікаў. Пры гэтым ён лічыць, што ў разні большая частка людзей удзел не брала — гэтым займаўся гарадскі зброд [185, p. 937, 938]. В. Дзюрант таксама абвінавачвае ў разні бяднейшыя класы, падкрэсліваючы, што маёмасныя слаі былі гэтым напалоханы [151, p. 513]. У любым выпадку загад цара знайшоў вялікую колькасць выканальнікаў. Большай часткай забітых былі зусім не бяскрыўдныя гандляры віном ці алеем, але купцы, ліхвяры, публіканы і іншыя аматары ўзбагаціцца за кошт мясцовага насельніцтва, што панаехалі ў Азію з Італіі,— усе тыя, хто так ці інакш спрычыніўся да пакут жыхароў гэтай правінцыі. Нездарма Апіян (Mithr., 22, 23) падкрэсліў, што Азія не з-за страху перад Мітрыдатам, а хутчэй з прычыны нянавісці да рымлян здзейсніла супраць іх гэтыя жаклівыя ўчынкі. Мяркуючы па спланаванасці акцыі, гэта было вельмі жорсткае, але цалкам прадуманае рашэнне. Відавочна, адпраўляючы амаль усе войскі за межы Малой Азіі, заўсёды падазроны Мітрыдат не рызыкнуў пакідаць у сваім тыле людзей, якія ў любы момант маглі ўзняць супраць яго паўстанне, ударыць у спіну. Да таго ж, пэўна, слаба давяраючы слаvasлоўю жыхароў гарадоў, пантыйскі цар вырашыў падмацаваць іх надзейнасць крывёю. Усё гэта, вядома, не апраўдвае Мітрыдата, але робіць яго ўчынкі зразумелымі.

Выконваючы распараджэнні Мітрыдата, пантыйскі флот пацаў займаць Кіклады (App., Mithr., 23). Толькі Радос, дзе знаходзіўся значны рымскі гарнізон, аказаў цару супраціўленне (Flor., I, 40, 8). На гэты востраў уцякалі з Азіі ацалелыя італійцы. Туды ж прыбыў праконсул Азіі Луцый Касій.

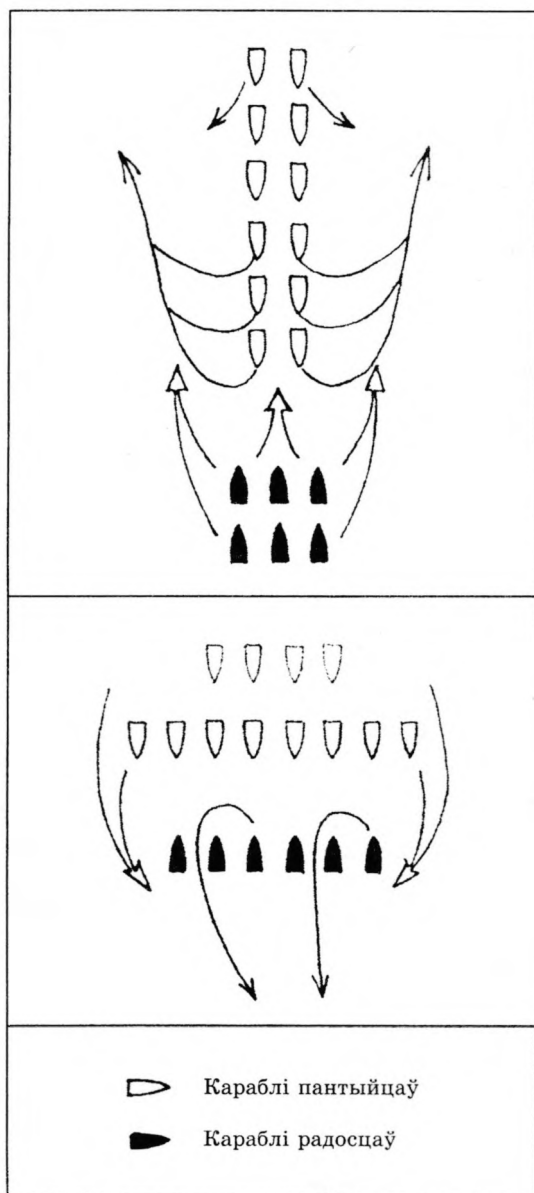
Радос меў важнае стратэгічнае і эканамічнае значэнне. Тут злучаліся марскія шляхі з Понта ў Александрыю [49, с. 189; 54, с. 64]. Радос быў даўнім партнёрам Сінопы ў гандлі з Паўночным Прычарнамор'ем. Рэзкі ўзлёт імпарту тавараў Сінопы ў гарады паўночнага ўзбярэжжа Понта Эўксінскага ў другой палове II ст. да н. э. паступова прывёў да маруднага затухання ролі Радоса ў гандлі [7, с. 87—99; 53, с. 1—18]. Так былыя сяброўскія сувязі Сінопы і Радоса абярнуліся канкурэнцыяй і ўзаемнай непрыхільнасцю. Больш таго, Радос быў саюзнікам Рыма яшчэ з часоў антымакедонскай кааліцыі [35, с. 72; 51, с. 305]. Гэта рабіла радосцаў натуральнымі праціўнікамі Мітрыдата.

Пантыйскі флот на чале з Мітрыдатам выступіў на Радос. Рыхтуючыся да аблогі, радосцы ўмацавалі горад і гавані, разбурылі гарадскія прадмесці, каб пантыйцы не змаглі знайсці там харчу і матэрыялаў для аблогі (App., Mithr., 24). Радосцы мелі нешматлікі, але добра вывучаны ваенны флот. Караблі радосцаў былі больш хуткія, чым пентэры пантыйцаў [30, с. 209—210]. У марскіх баях радосцы прымянялі брандэры — металічныя карзіны з гаручым. Высунутыя на доўгіх шпастах у мора, яны служылі для падпальвання варожых караблёў [11, с. 63]. На думку даследчыка А. Б. Снісэрэнкі, гэта мог быць «грэчаскі агонь» [109, с. 149].

Калі пантыйскі флот падышоў да вострава, радоская эскадра, не зважаючы на колькасную перавагу пантыйцаў, атакавала іх караблі з флангаў і проста ў лоб. Бачачы гэта, Мітрыдат загадаў сваім караблям адысці ў адкрытае мора, зайсці праціўніку ў фланг і акружыць хаця і хуткасны, але нешматлікі флот ворага (мал. 3.2). Рашэнне было правільным. Радосцы, бачачы, што могуць быць акружаны, пачалі адыходзіць, а пасля ўвогуле пакінулі месца бою і, карыстаючыся перавагай у хуткасці, вярнуліся ў гавань (App., Mithr., 24). Колькасць абодвух флатаў крыніцы не адзначылі. Магчыма, што радоскі флот налічваў крыху больш за дзесяць баявых караблёў, у той жа час як Мітрыдат меў некалькі дзесяткаў караблёў [167, с. 324].

Мітрыдат высаджіўся на востраве і пачаў аблогу Радоса, стаўшы лагерам каля муроў горада. Пантыйскі флот не раз рабіў спробы атакаваць порт з мора, але беспаспяхова: радосцы перакрылі ўваход у гавань адмысловымі ланцугамі. Для правільнай аблогі цару яўна бракавала сіл.

Між тым радосцы не збіраліся пасіўна чакаць вынікаў аблогі. Яны рабілі сухапутныя і марскія вылазкі. Пад час адной з такіх вылазак выпадкова адбыўся марскі бой. Калі радоская бірэма ата-

Мал. 3.2. Марскі бой каля вострава Радос

кавала пантыйскае грузавое судна, на дапамогу пайшоў увесь флот цара. Радосцы кінулі ў бой свае караблі. У гэтым марскім баі кожны бок карыстаўся той перавагай, якую меў. Пантыйскі флот цяжкіх праціўніка сваей шматлікасцю, а больш хуткія караблі радосцаў на чале з навархам Дамагорам акружалі і тапілі дробныя судны Мітрыдата. Паступова агульнае кіраўніцтва пантыйскім флотам было страчана, і бой распаўся на асобныя сутычкі. У агульнай сумятні саюзнаы пантыйцам хіоскі карабель тараніў карабель Мітрыдата. Колькасная перавага царскага флоту была зведзена на нішто. І ўсё ж пантыйцы захапілі радоскую пентэру і выцеснілі варожы флот назад у гавань. Заклучны акорд бою адбыўся ўжо ўвечары, калі шэсць радоскіх бірэм на чале з Дамагорам выйшлі на пошукі пентэры. Супраць іх Мітрыдат скіраваў 25 караблёў. Не прыняўшы бою, Дамагор пачаў адыходзіць. Калі ўжо змяркалася і пантыйскія караблі павярнулі назад, радосцы напалі на іх, два патапілі, а астатнія рассяялі па моры (App., Mithr., 25; Memn., XXXI, 2).

Аблога Радоса тым часам наперад не прасоўвалася. Першы штурм з мора і з сушы быў адбіты. Стала зразумела, што без сухапутных войскаў горада не ўзяць. Па загаду Мітрыдата атрады пехацінцаў пасадзілі на грузавыя караблі, каб перавезці на Радос. Іх суправаджалі трырэмы. Але раптоўна наляцеў моцны шторм і раскідаў гэты канвой па моры. Скарыстаўшы момант, радосцы напалі на рассяяныя пантыйскія караблі і частку патапілі, спалілі або захапілі (App., Mithr., 26).

Мітрыдат загадаў рыхтавацца да другога штурму. Было вырашана авалодаць горадам раптоўнай начной атакай з мора і з сушы. Атаку флоту павінна была падтрымаць адмыслова сканструяваная вялікая ваенная машына «самбука» — вежа, пабудаваная на двух злучаных між сабою караблях, якія маглі плыць поруч.

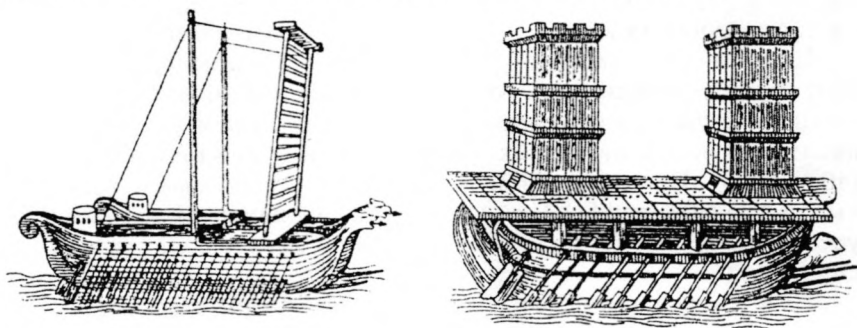
Пытанне аб «самбуцы» — праблемнае ў гістарыяграфіі. Гісторык Ф. Інар лічыць, што «самбука» — гэта вялізная лесвіца, у вышыню муроў, з платформай на вяршыні, якая ўздымалася з дапамогай таляў на блоках, прымацаваных да вяршынь мачтаў [40, с. 106]. Прыкладна той жа думкі прытрымліваецца даследчык А. П. Шаршоў [133, с. 41—42]. Ён жа паказвае магчымасць усталявання вежаў на караблях, хаця гэта рэканструкцыя і спрэчная (мал. 3.3).

Нажаль, тут нам не могуць дапамагчы і творы старажытнагрэчаскіх паліаркетыкаў. Апаладор увогуле не гаворыць пра самбуку, а Афіней Механік і Ананім Візантыйскі кажуць, што машыны, якія ўсталёўваюць на суднах, апісваць не варта, бо яны агульнавядомыя.

домыя (Aph. De mach., 27, 28; Bis. Anon., 267, 268). З гэтага можна зрабіць выснову, што пад «самбукай» разумелася нешта не зусім складанае. У другім месцы і Афіней, і Ананім гавораць, што калі вырашана захапіць прыморскі горад, то машыны ставяць на груза-выя караблі і падвозяць да муроў. Машыны тыя няўстойлівыя, ад ветру і хваляў апракідваюцца і ламаюцца. Гаворыцца таксама, што тыя машыны ўзнімаюцца з дапамогаю канатаў на блоках (Aph. De mach., 32, 33; Bis. Anon., 268—270). Пэўна, тут ідзе гаворка аб адмысловых закрытых перакідных мосціках, пра якія Ананім кажа, што па сваёй скляпеністай канструкцыі яны атрымалі назву «самбука», бо былі падобны на музычны інструмент (Bis. Anon., 267). Такія мосцікі альбо лесвіцы маглі быць усталяваны на вежы і ў час штурму перакінуты на мury горада [13, с. 300—301].

Нам уяўляецца каштоўным погляд польскага даследчыка гісторыі ваенна-марскога мастацтва старажытнасці Т. Лапошкі, што «самбука» — гэта вежа [167, s. 324], у якой, згодна з Апіянам (Mithr., 27), былі ўстаноўлены катапульты, балісты, тараны. Бо мала зразумела, як на «лесвіцы», нават вельмі вялікай, можна ўсталяваць значную колькасць машын для аблогі.

На карысць гэтага сведчыць прыведзены ў працы гісторыка Б. Г. Петэрса фрагмент графіці на тынкоўцы з Пантыкапея. Графіці (мал. 3. 4) выяўляе насаваю частку транспартнага ваеннага судна, на баку якога маецца выява двухяруснай вежы для штурму з мора ўзбярэжных умацаванняў. У правай частцы малюнка бачны трасы стаячага такелажу, з борта касымі лініямі паказаны вёслы [82, с. 96]. На думку Б. Г. Петэрса, гэта выява «самбукі», якая выкарыстоўвалася на флоте Мітрыдата [82, с. 97]. Аб пабудове вежаў на караблях паведамляе і Вегецый (IV, 44).

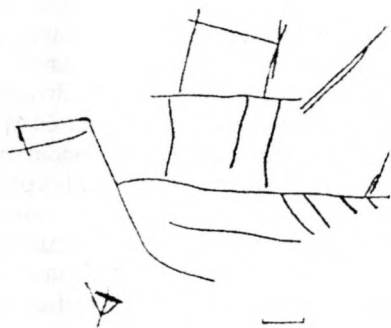
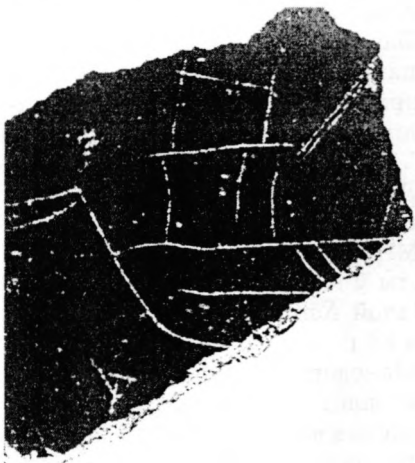

Мал. 3.3. Самбука. Вежы на караблях
(згодна з А. П. Шаршовым)

Аднак і новы штурм Радоса быў няўдалы. Вартавыя радосцаў заўважылі праціўніка і запалілі агонь. Атакуючыя з мора і з сушы, войскі Мітрыдата памылкова прынялі гэта за сігнал, распачалі заўчасныя атакі, якія былі адбіты. Самбука была падведзена на караблях да муроў порта насупраць храма багіні Ізіды. Побач з плывучай вежай на больш дробных суднах пантыйскія салдаты спрабавалі штурмаваць мury горада. Відавочна, вежа апынулася перагружанай, таму што не вытрымала цяжару і звалілася. Як адзначае Апіян, «здалося, што вобраз Ізіды выкінуў агонь» (App., Mithr., 27). Хутчэй за ўсё радосцы прымянілі запалкавую сумесь і з дапамогай яе падпалілі вежу. Салдаты ўнутры адхлынулі на адзін бок, вежа згубіла раўнавагу і рухнула. Аб колькасці страт пантыйскіх войскаў звестак няма.

Пасля няўдачы ў другім штурме Мітрыдат загадаў зняць аблогу, адмовіўшыся ад захопу Радоса. Востраў, які меў важнае стратэгічнае значэнне, а таксама частка сушы насупраць яго, засталіся ў руках рымлян. Гэта пасля адмоўна адаб'ецца на ходзе вайны.

Цікавым у гэтай барацьбе было прымяненне вялікай ваеннай машыны, такой цяжкай, што яе павінны былі везці два ваенныя караблі. Заслугоўвае ўвагі і трывалая абарона горада, удзел у ёй невялікага ваеннага флоту, яго эфектыўная барацьба супраць флоту Мітрыдата.

Мал. 3.4. Насавая частка транспартнага судна, графіці, II ст. да н. э. — I ст. н. э., Пантыкапей. Фота, прарысоўка

Неабходнасць мець умацаваную ваенна-марскую базу ў Памфілійскім моры дзеля кантролю над Радосам прымусіла Мітрыдата пачаць аблогу Патараў — вялікага горада з гаванню і свяцілішчам Апалона (Strabo, XIV, 3, 6). Аднак хутка аблога была згорнута. Апіян гэта тлумачыць тым, што прымхлівы пантыйскі цар убачыў нядобрыя сны і таму згарнуў аблогу (App., Mithr., 27). Але маглі быць і нейкія іншыя прычыны, якія нам засталіся невядомыя. Магчыма, адной з іх з'явілася неабходнасць пачаць актыўныя баявыя дзеянні ў Грэцыі.

Пасля гэтага Мітрыдат перадаў кіраўніцтва сваім военачальнікам. Найбольш таленавітаму стратэгу цара Архелаю была пастаўлена задача падпарадкаваць астравы Эгейскага мора і ўвайсці ў Сярэднюю Грэцыю. Сын Мітрыдата Арыярат быў пасланы ў саюзную Фракію, каб пачаць уварванне ў Грэцыю з поўначы. Пелапід з невялікім войскам быў накіраваны супраць гарадоў Лікійскага саюза, якія не жадалі падпарадкоўвацца Мітрыдату. Сам цар застаўся ў Пергаме, сваёй новай сталіцы. Там ён займаўся збіраннем сродкаў і войскаў. Не менш важна было і тое, што рымляне і іх прыхільнікі імкнуліся шляхам дзяржаўнага перавароту павярнуць вайну на сваю карысць, а таму плялі змовы і рабілі замахі на жыццё Мітрыдата (App., Mithr., 27; Plut., Sulla, XI). Цар павінен быў заставацца ў тыле, каб кантраляваць унутраную сітуацыю ў краіне.

У гэты час сын Мітрыдата Арыярат рушыў з Фракіі ў слабаабароненую Македонію. Прэтар Македоніі Гай Сэнцый арганізаваў супраціўленне пантыйскай арміі. Баі набылі зацяжны характар. На думку Г. Дэльбрука, колькасць пантыйскіх войскаў тут не была вялікай [32, с. 456]. Але паступова армія Арыярата авалодала значнай часткай краіны. Абдэры і Філіпы сталі базамі пантыйцаў у Еўропе (Plut., Sulla, XI). Згодна з Т. Момзенам, гэтыя падзеі адбыліся ў 88 г. да н. э. [74, с. 514]. Н. Ламоўры кажа пра 89 г. да н. э. [61, с. 100]. Але больш верагодным з'яўляецца 88 г. да н. э., прычым другая яго палова. Наўрад ці Мітрыдат рызыкнуў бы паслаць больш-менш значныя вайсковыя сілы ў Македонію ў той час, калі не быў яснымых выхад барацьбы ў Малой Азіі. Г. Блох, Дж. Каркапіна лічаць [158, р. 417], што летам 88 г. да н. э. мелі месца набегі саюзных Мітрыдату фракійцаў на Македонію (Liv., Per., 76).

Восенню 88 г. да н. э. пантыйскі флот на чале з Архелаем панаваў у Эгейскім моры. Большая частка астравоў пераходзіла на яго бок без бою. Галоўным апорным пунктам рымлян у рэгіёне заставаўся востраў Дэлос, ператвораны імі ў бяспрошлінны порт, што давала жыхарам вострава велізарныя даходы ад пасрэдніц-

кага гандлю [62, с. 232; 114, с. 238—239]. Удар супраць Дэласа быў скіраваны на знішчэнне апорнага пункта рымлян, дапамагчы афініям, якія за некалькі год да таго беспаспяхова спрабавалі авалодаць востравам, папоўніць вайсковую казну. Антычныя аўтары па-рознаму называюць правадыроў гэтага паходу — Архелай (App., Mithr., 28) альбо Менафан (Paus., III, 23, 3—4). На думку даследчыка Г. Армерода [175, р. 211] супярэчнасці тут няма, бо Менафан, які ўзначальваў эскадру, дзейнічаў пад агульным кіраўніцтвам Архелая. Па паведамленню Паўсанія, востраў быў не ўмацаваны, а жыхары нібыта не мелі зброі. Як трапна заўважае А. Б. Снісарэнка — «статус пірацкага рынку і прыстаішча службы востраву дастатковай абаронай» [110, с. 164].

У кастрычніку 88 г. да н. э. да вострава з флотам падышоў Менафан і захапіў яго штурмам [158, р. 418; 182, р. 139]. Адбылася разня, пад час якой было перабіта каля 20 тыс. італікаў (App., Mithr., 28; Strab., X, 5, 4). Лічба выклікае пэўныя сумненні — адкуль на востраве магла ўзяцца такая колькасць італікаў? Магчыма тут маюцца на ўвазе і жыхары вострава. Былі разрабаваны гандлёвыя склады і храмавыя скарбніцы. Жанчыны і дзеці прададзены ў рабства. Сам Дэлас быў разбураны дашчэнту. Паведамляючы аб гэтым, Паўсаній адзначае таксама (III, 23, 5), што ацалелыя ад разні купцы арганізаваліся, і зрабіўшы засаду, патапілі карабель Менафана. Верагодна, што менавіта дэласкія піраты пайшлі на службу да рымскага легата Бруція Суры, склаўшы яго эскадру.

Разам з войскамі Архелая ў барацьбе за Дэлас удзельнічалі і атрады афінян, якія даўно ўжо жадалі пазбавіцца ад канкурэнта [158, р. 418]. Затым была занята Эўбея (Memn., XXXII, I). У хуткім часе астравы на ўсход ад мыса Малая апынуліся ў руках пантыйцаў (Plut., Sulla, XI). Цяпер Архелаю нішто не перашкаджала высадзіцца непасрэдна ў Грэцыі. Разлічваючы перацягнуць афінян на свой бок, Архелай перадаў пад іх кантроль Дэлас. У Афіны быў накіраваны двухтысячны пантыйскі атрад, з дапамогай якога сябра цара Мітрыдата, выкладчык эпікурэйскай філасофіі Арыстыён, здзейсніў дзяржаўны пераварот і захапіў уладу. Згодна з Паўсаніем (I, 20, 5), Арыстыён быў даверанай асобай цара Мітрыдата, выконваў яго дыпламатычныя даручэнні. Ён жа пераканаў афінскі народ, асабліва яго сацыяльныя нізы, перайсці на бок пантыйскага цара [158, р. 417; 182, р. 139]. Афіны аб'явілі вайну Рыму, імкнучыся дабіцца былой незалежнасці. Пірэй стаў ваенна-марской базай пантыйскага флоту (App., Mithr., 28).

Калі пантыйскія войскі з'явіліся ў Грэцыі, большасць полісаў перайшла на бок Мітрыдата. Гарады Ахаі, Лаконікі і Беотыі (за выключэннем Феспій) сталі яго саюзнікамі (App., Mithr., 29). Якой была колькасць арміі Архелая? Еўтропій называе лічбу ў 120 тыс. пяхоты і конніцы (Eutrop., V, 3). Аднак такая колькасць малаверагодна. Прыгадаем, што ўся пантыйская армія перад вайной налічвала каля 200 тыс. чалавек (Memn., XXXI, 1). Усе астатнія лічбы не без падстаў лічацца завышанымі [73, с. 47].

Акрамя арміі Архелая (табл. 3.1) адначасова з ім у розных месцах дзейнічалі войскі Арыярата — Таксіла (прыблізна каля 100 тыс. чалавек) у Македоніі (Plut., Sulla, XV), войскі Метрафана на Эўбеі, армія Дарылая, якая фарміравалася ў Пергаме (у будучым — каля 80 тыс. чалавек), войскі на чале з Пелапідам, якія ваявалі ў Лікіі (App., Mithr., 27). Калі прыблізна падлічыць агульную колькасць войскаў, то атрымліваецца вялікая лічба, якая перавышае 300 тыс. чалавек. З улікам верагодных страт войскаў Мітрыдата пантыйская армія не магла складацца з такой вялікай колькасці салдат, нават калі і ўлічваць паступленні новых кантынгентаў. Нам больш падобнай здаецца лічба ў 100—150 тыс. чалавек усіх войскаў, з якіх пад камандаванне Архелая было перададзена 40—50 тыс. ваяроў. Гэта не разыходзіцца з першапачатковай колькасцю войскаў Архелая ў 50 тыс. чалавек, згодна з Мемнонам (XXXI, 1).

Табліца 3.1

Параўнальная табліца колькасці пантыйскай арміі (у тыс. чал.)

	Армія ў пачатку вайны	Армія Архелая	Армія Драмідэты	Армія Таксіла — Архелая	Армія Дарылая — Архелая	Армія Мітрыдата Малодшага
па Апіяну	250/50*	—/10	—	120	90	—
па Мемнону	200	40/10	—	60	—	—
па Плутарху	—	—	—	100/10	80	—
па В. Патэркулу	—	больш 200	—	—	—	—
па Еўтропію	—	120	—	120	70	—

* Пяхота/конніца

У той час, калі Архелай займаў Сярэдняю Грэцыю, другое пантыйскае войска на чале са стратэгам Метрафанам, заняўшым Эўбею, высадзілася ў Паўночнай Грэцыі, захапіўшы вобласць Магнэсію з горадам Дэметрыяда. Там пантыйцы сутыкнуліся з атрадам і эскадрай Бруція Суры — легата рымскага намесніка ў Македоніі. У марскім баю з рымлянамі Метрафан згубіў два караблі і палічыў за лепшае адысці. Экіпажы знішчаных караблёў рымляне перабілі. Скарыстаўшы паніку пантыйскай эскадры, Сура з ходу захапіў базу пантыйцаў на востраве Скіаф — горад таго ж імені. Па загаду Суры палонных рабоў распялі, а ўсім астатнім адсеклі рукі. Магчыма, што гэтай лютасцю рымляне імкнуліся паказаць грэкам, што калі тыя і надалей будуць падтрымліваць пантыйцаў — ім літасці не будзе.

Бруцій Сура, атрымаўшы падмацаванне з Македоніі агульнай колькасцю каля 1000 чалавек, рушыў у Беотыю на дапамогу гораду Феспіі, абложанаму Архелаем (App., Mithr., 27). Пры Херані войска Архелая і афінскі атрад на чале з Арыстыёнам сустрэлі рымлян. Колькасць войскаў і якія-небудзь падрабязнасці ў крыніцах адсутнічаюць. Вядома толькі, што ўпартыя баі ішлі тры дні запар, аднак рашучай перамогі ні адзін бок не дасягнуў. Калі ж да пантыйцаў пачалі падыходзіць саюзныя атрады, Сура адышоў у Македонію. Плутарх (Sulla, XI) паведамляе, што гэта было зроблена па загаду Лукула, які высадзіўся з авангардам войскаў Сулы, якому сенат даручыў весці вайну. Больш верагодным уяўляецца тое, што рымлянам неабходна было прыкрыць Паўночную Грэцыю ад дзеючай у Македоніі арміі Арыярата. На гэтым вайна прыпынілася — надыходзіла зіма, і баявыя дзеянні, як правіла, не вяліся. Войскі знаходзіліся на той час у лагерах.

Тут трэба адзначыць, што, магчыма, існаваў план заваёвы Грэцыі — увайсці ў яе трыма арміямі з трох бакоў адначасова. Але слабая дысцыпліна ў пантыйскім войску, няўзгодненасць у дзеяннях военачальнікаў прывялі да таго, што ён не быў выкананы. У цэлым жа, нягледзячы на перамогі, летняя кампанія 87 г. да н. э. выявіла трывожныя тэндэнцыі. Пры яўнай колькаснай перавазе пантыйскія арміі не здолелі канчаткова разбіць рымскія войскі на Балканскім паўвостраве. З прыбыццём рымскай арміі з Італіі сітуацыя рабілася, як справядліва адзначае Б. Макджынг [169, р. 125], больш небяспечнай, бо надзейнасць грэчаскіх саюзнікаў была няпэўнай, а пантыйскія арміі аддаляліся адна ад адной значнымі адлегласцямі.

Увесну 87 г. да н. э. прызначаны галоўнакамандуючым у вайне супраць Мітрыдата Луцый Карнэлій Сула высадзіўся ў Эпіры з

п'яццю легіёнамі, некалькімі маніпуламі і атрадамі конніцы (App., Mithr., 30). Рымская армія налічвала прыблізна 25 тыс. пяхоты і 6 тысяч конніцы [153, р. 114; 158, р. 419; 182, р. 152]. Войска Сулы было загартавана ў Саюзніцкай вайне, згуртавана жалезнай дысцыплінай і адданае свайму палкаводцу (App., B.C., I, 55; I, 64). Сула мог разлічваць толькі на гэта, таму што ён прыбыў у Грэцыю без вайсковай казны, а грошы (прыблізна 114 талантаў золата) (App., Mithr., 22), сабраныя з цяжкасцю летам 88 г. да н. э., амаль усе пайшлі на пакрыццё расходаў пад час паходу арміі Сулы на Рым [74, с. 476, 484—486; 143, р. 150]. Таму Сула мог здабываць сродкі для вайны шляхам рэквізіцый і рабаўніцтва.

Аб самой пераправе антычных крыніцы не паведамляюць. Транспартны карабель тых часоў забіраў прыблізна 200—220 салдат [166, с. 85]. Такім чынам для пераправы 30-тысячнай арміі было неабходна мець 140—150 транспартаў. Наўрад ці пад рукою Сулы была такая колькасць караблёў. Хутчэй за ўсё войска перапраўлялася па частках, а значыць і канцэнтрацыя яго ў Эпіры адбывалася паступова. З гэтага вынікае, што раней, чым з сярэдзіны вясны 87 г. да н. э. Сула ніяк не мог пачаць наступ.

У Этоліі і Фесаліі, чые гарады сталі адразу на рымскі бок, Сула пачаў збіраць дапаможныя войскі, грошы і харчаванне. Да Сулы далучыўся атрад фракійскага племені одрысаў [158, р. 420]. Давёўшы колькасць сваёй арміі за кошт грэчаскіх гарадоў да 35—40 тыс. салдат [40, с. 110; 141, р. 150; 167, с. 325], Сула выступіў насустрач Архелаю. Авангардныя атрады пантыйцаў занялі пазіцыі каля Цільфоскай гары, але былі разбіты (Paus., I, 20, 5). На думку гісторыкаў В. Друмана, Г. Ферэра, Архелай знарок адышоў у Пірэі, каб зацягнуць вайну, ператварыць яе для рымлян ў аблогу знясілення, каб прымусіць Сулу, якога чакалі справы ў Італіі, пакінуць Грэцыю. Гэта, аднак, досыць спрэчна, бо, трэба думаць, што Архелай, як вопытны военачальнік, добра ведаў аб дасягненнях рымлян у паліаркетыцы, каб ставіць сваё войска пад небяспеку пасіўнай аблогі. Адыход Архелая можна растлумачыць проста: ён не адважыўся даць бой арміі, якая пераўзыходзіла па ўсіх баявых якасцях яго войска, а па колькасці была ці не роўная, і адвёў свае атрады ў Пірэі. Далейшы ход падзей таксама паказвае хутчэй на імкненне Архелая дэблакіраваць Пірэі і Афіны. Іншая рэч, што аблога сапраўды зацягнула вайну.

Сула, не сустракаючы супраціўлення, рушыў у Атыку. Амаль усе грэчаскія гарады адразу ж перайшлі на бок рымлян (App., Mithr., 30; Plut., Sulla, XXI; Memn., XXXII, 1). Элінскія гарады,

баючыся жорсткага пакарання, беспярэчна давалі рымлянам грошы, харч, вайсковыя атрады. Такім чынам сілы рымлян павялічыліся. Па загаду Сулы рымскі атрад на чале з Луцыем Гартэнзіем перакрыў асноўныя шляхі ў Фесаліі. Другі атрад пад камандаваннем Мунацыя заняў пазіцыі насупраць горада Халкіда, каб перашкаджаць дзеянням пантыйскіх войскаў Неапталема на востраве Эўбея [74, с. 516]. Асноўныя сілы рымскай арміі занялі Атыку. Загадаўшы блакіраваць Афіны, дзе бараніўся Арыстыён, шэрагам невялікіх умацаванняў, Сула пачаў аблогу Пірэя.

Муры горада Афіны не ўяўлялі сабою значных умацаванняў. Лівій (XXXI, 26, 8) называе іх напаўразбуранымі. Даўжыня муроў складала прыблізна 48 стадый [126, с. 17]. Пірэйскі паўвостраў быў умацаваны з мора і з сушы. Муры былі складзены з вялікіх чатырохвугольных камянёў, замацаваных паміж сабою жалезнымі клямарамі пры дапамозе свінцу. Муры мелі ў вышыню да 40 локцяў (прыблізна 18 метраў), таўшчыня складала, па розных дадзеных, ад 3 да 5 метраў. Уздоўж муроў знаходзіліся вежы на адлегласці 50—60 метраў адна ад адной. Даўжыня муроў складала 60 стадый (прыблізна 11 кіламетраў) [126, с. 86—87; 182, р. 154—155]. Уваходы ў гавані звужаліся працягам муроў, што складалі свайго роду грэблі. У паўночна-ўсходняй частцы пірэйскіх муроў знаходзіліся дзве брамы: адна вышэй Паўночных муроў, другая крыху ніжэй яе. Па баках апошняй стаялі вежы. Пантыйскі гарнізон на чале з Архелаям амаль не саступаў па колькасці войскам Сулы.

Абарону Пірэя і Афін можна раздзяліць на некалькі няроўных па часу этапаў. Першы: лета — восень 87 г. да н. э. — цяжар аблогі нясуць пантыйцы ў Пірэі; рымляне задавальняюцца блакадай Афін. Другі: зіма 87/86 — вясна 86 г. да н. э. — поўная блакада Афін; імкненне Архелая дэблакіраваць горад; інтэнсіўныя штурмы Пірэя і ўзяцце Афін рымлянамі. Трэці: прыблізна 2 тыдні пасля 1 сакавіка 86 г. да н. э. — штурм і ўзяцце Пірэя.

На думку даследчыкаў Ш. Ліскена і А. Савана, аблога Афін і Пірэя доўжылася 18 месяцаў [143, р. 152]. Аднак такое наўрад ці магчыма, бо адносіць час высадкі Сулы ў Грэцыі на жнівень 88 г. да н. э., а ў гэты час ён быў заняты барацьбой з марыянцамі ў Італіі (Арр., В. С., I, 55; I, 64). Я. Крамаер лічыць [198, с. 128], што аблога Афін цягнулася паўгода. Калі з гэтым пагадзіцца, то атрымліваецца, што Сула дзейнічаў вельмі марудна, калі толькі пачаў аблогу на пачатку верасня. На нашу думку, аблога пачалася значна раней, на пачатку лета 86 г. да н. э. Ускосна аб гэтым сведчыць тое, што ўжо праз 6 месяцаў у Афінах настаў голад, а зна-

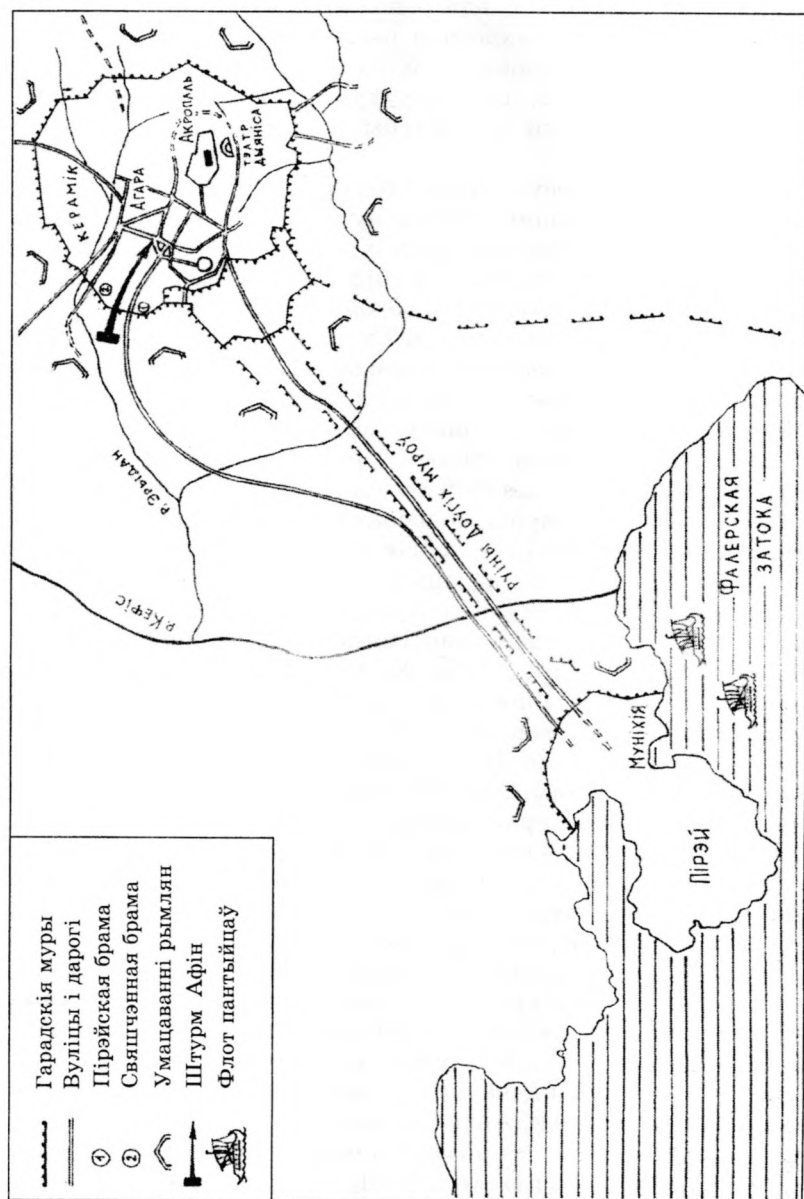
чыць афіняне не паспелі сабраць ураджай і падрыхтаваць прыпасы. Да таго ж веснавых месяцаў Суле цалкам хапала, каб пасля высадкі сабраць сілы і выпіснуць пантыйцаў у Пірэі.

Летам 86 г. да н. э. рымляне пачалі аблогу Пірэя (мал. 3.5). Штурмаваць Афіны Сула не рашыўся, відавочна баючыся, што яму ў спіну ўдарыць пантыйскае войска з Пірэя. Па нейкіх прычынах Сула не баяўся дзеянняў афінян. Гэта магла быць слабасць афінскага гарнізона. Верагодна таксама, што Сула разлічваў на добраахвотную капітуляцыю Афін у выпадку ўзяцця Пірэя.

На першым этапе аблогі рымляне задумалі падвесці пад мury Пірэя земляны насып, каб можна было змагацца з абаронцамі горада на адным узроўні. У бліжэйшых гарадах, Элеўсіне і Мегарах, былі створаны майстэрні для будаўніцтва абложных машын. Рабочых, жалеза і ўсё неабходнае для гэтага рымляне атрымлівалі з Фіваў. Але дрэва не хапала, і тады па распараджэнню Сулы былі высечаны гаі Акадэміі і Лікея (App., Mithr., 30; Plut., Sulla, XII), дзе ў свой час выкладалі філасофію Платон і Арыстоцель.

Сула спяшаўся хутчэй авалодаць Пірэем і Афінамі, не без падстаў баючыся ўнутрыпалітычных змен у Рыме. Аднак аблога наперад не рухалася. Узводзімыя вежы і ваенныя машыны альбо рушыліся пад уласным цяжарам, альбо згаралі, падпаленыя запальнымі стрэламі пантыйцаў. Акрамя таго, аблога каштавала Суле вялікіх выдаткаў: не лічачы ўсяго астатняга, толькі на працы па пабудове ваенных машын было занята штодня каля 10 тыс. мулаў (Plut., Sulla, XII). Адчуваючы патрэбу ў грошах для выдзянення вайны, для аплаты легіянерам, Сула загадаў канфіскаваць усе каштоўнасці сваяцілішчаў Эпідаўра і Алімпіі, Дэльфаў. З атрыманых скарбаў на Пелапанэсе быў наладжаны выраб манеты. Наглядаць за гэтым Сула даручыў квестару Луцыю Лукулу. Плутарх (Luc., II), які паведаміў пра гэта, адзначыў, што здабытыя грошы пайшлі на неабходныя ваенныя закупкі. Але яны хутка разышліся [144, р. 87], і фінансавое становішча Сулы было нетрывалым — ён мог спадзявацца толькі на асабістую адданасць салдат.

Як лічыць гісторык Б. П. Сялецкі, жрэцкая вярхушка сама добраахвотна дала скарбы Суле [109, с. 63—65]. На яго думку, калі б заём быў прымусовы і жрацы былі настроены супраць Сулы, яны б здолелі зрабіць публічным факт адабрання скарбаў. Праўда не зразумела, што замінала б і тады Суле забраць скарбы сілай, наўрад ці ён лічыўся з нейкай грамадскай думкай грэкаў. Магчыма, першапачаткова мела месца канфіскацыя храмавых каштоўнасцей, якую Сула ў далейшым імкнуўся кампенсавать

Мал. 3.5. Аблога Афін і Пірэя (87—86 гг. да н. э.)

свяцілішчам за кошт зямлі, адабранай у гарадоў, якія перайшлі на бок Мітрыдата. Добраахвотная пазыка таксама мела месца, але пасля бітвы пры Херанэі, аб чым падрабязна гаворыцца ніжэй. Не рызыкнула б, на нашу думку, жрэцкая вярхушка стаць на бок рымлян у той час, калі было няясна, хто перамагае ў вайне.

Архелай умела кіраваў абаронай горада-порта. Але ў яго не хапала войскаў, каб абараніць Доўгія мury, што злучалі Афiны з Пірэем. Рымляне ж пачалі разбураць iх, выкарыстоўваючы каменне і зямлю для будаўніцтва насыпу (App., Mithr., 30; Strab., IX, 1, 15). Архелай вырашыў разбурыць абложныя работы рымлян. Аднак двое рабоў з Пірэя папярэдзілі Сулу аб вылазцы, кідаючы з прашчы ў лагерь рымлян свiнцовыя шары з надпісамі. На наступны дзень, калі пантыйцы атакавалі рымлян, Сула сустрэў нападаючых і ў разгар бою кiнуў на iх схаваны ў засадзе вялікі атрад. Пантыйцы адышлі, несучы вялікія страты (App., Mithr., 30).

Земляны насып рымлян быў ужо дастаткова высокі. Да таго ж рымляне падвялі да муроў «чарапаху» — адмысловую абложную вежу (Appolod., 153-157). Аднак пантыйцы ноччу зрабілі iмклiвую вылазку і спалілі «чарапаху» разам з iншымi ваеннымi машынамі (Quad., XIX, 81). Калі праз дзесяць дзён рымляне збудавалі новую, то насупраць яе пантыйцы ўзвялі на мурах сваю вежу (App., Mithr., 31; Plut., Sulla, XII).

Нягледзячы на гэтыя поспехі, Архелай разумеў, што неабходна як мага хутчэй дэблакаваць Пірэі і Афiны, дзе пачынала адчувацца нястача харчавання. Калі да яго на караблях прыбыло войска на чале з Драмiхетам, Архелай вырашыў даць бой. Пехаiнцаў ён паставіў разам з прашчнiкамі і лучнiкамі каля самых муроў, каб і тыя, хто абараняе вежу, маглі страляць у ворага. Частка войска стаяла за мурамі, каб ў зручны момант кiнуцца на рымлян. З самага пачатку бiтва iшла з пераменным поспехам — адыходзілі то рымляне, то пантыйцы. Урэшце Архелай натхнiў сваiх салдат, і яны перайшлі ў наступ. Рымляне пачалі адыходзіць, але легат Мурэна прымусiў iх вярнуцца і працягваць змагацца. У гэты час у бой уступiў легiён, які не браў удзелу ў бiтве. Як апошні сродак, Сула кiнуў у атаку штрафных салдат. Пасля ўпартага бою пантыйцы пачалі адыходзіць за мury, страцiўшы ў бiтве каля 2 тыс. чалавек. Архелай, які асабiста браў удзел у баі, быў адрэзаны рымлянамі ад брамы і ўзняўся на мury па вяроўцы (App., Mithr., 32). Велей Патэркул (II, 23, 3) паведамляе, што ў гэтай бiтве пантыйцы страцiлі больш за 200 тыс. забiтымі і шмат

палоннымі. Адкуль магло ўзяцца ў Пірэі больш чым 200-тысячнае войска?! Хутчэй за ўсё рымскі гісторык проста павялічыў лічбы ў 100 разоў.

Вынікі гэтай бітвы ніяк не паўплывалі на тэмпы аблогі. Тут уяўляецца больш цікавым тое, што Апіян прыгадвае пра штрафных. Значыць, у гэты час былі такія баі, у якіх пантыйцы перамагалі, а рымляне беглі, за што і караліся штрафнымі атрадамі, але аб гэтых баях рымскія гісторыкі не паведамлялі.

З надыходам зімы 87/86 г. да н. э. Сула адвёў сваё асноўнае войска ў лагер у Элеўсін, загадаўшы пракапаць глыбокі роў да мора, каб пантыйская конніца не магла нападаць на яго. Гэты час можа лічыць пачаткам другога этапу аблогі. Каб блакіраваць Пірэі з мора, Суле быў неабходны флот, але сродкаў для яго будаўніцтва не было. Усе нарабаваныя багацці пайшлі на вайсковы рыштунак і аплату легіянерам (Plut., Sulla, XII). Таму Сула адправіў Луцыя Лукула ў Егіпет і Сірыю з даручэннем набраць там караблёў для флоту.

Лукул атрымаў тры бірэмы ад радосцаў і тры караблі ад грэчаскіх абшчын і з імі выйшаў у мора. Плутарх (Luc., II) паведамляе, што Лукулу ўдалося схіліць на свой бок крыцян і з іх дапамогаю навесці парадак у Кірэнах. Плутарх не гаворыць, як здолеў Лукул пераканаць крыцян. Крыт быў у той час сапраўднай пірацкай дзяржавай, і пагроз піраты не баяліся. Таму найбольш верагодна, што Сула вырашыў падзяліцца з крыцямі нарабаванымі каштоўнасцямі [110, с. 158]. Тым больш што Крыт здаўна быў месцам набору наймітаў для Понта (Strab., X, 4, 10), а рымляне пазней абвінавачвалі крыцян у дапамозе піратам і цару Мітрыдату [120, с. 158]. На шляху ў Егіпет большая частка караблёў Лукула была захоплена піратамі, але сам Лукул выратаваўся і здолеў дабрацца да Александрыі. Магчыма нават, што гэта былі тыя самыя піраты, якія, вызваліўшыся ад сваіх абавязацельстваў перад Лукулам, патапілі амаль усю яго эскадру. У Александрыі рымлянину быў аказаны ўрачысты прыём, аднак двор Пталемея ветліва, але рашуча адмовіў у просьбе дапамагчы рымлянам ваеннымі караблямі (Plut., Luc., II—III; App., Mithr., 33). Гісторык Т. Момзен падкрэслівае, што гэта ярчэй за ўсё сведчыла аб глыбокім упадку Рыма, які стаўся банкрутам нават у вачах александрыйскіх дзяржаўных дзеячаў [74, с. 518]. Гэта быў фактычны правал місіі Лукула. Яму нічога не заставалася, як адплыць на Кіпр, а адтуль, засцерагаючыся сустрэч з пантыйскімі і пірацкімі караблямі, ён дабраўся да Радоса.

Між тым у Пірэі морам прыбывалі хлеб і падмацаванні. Сула не даў рады адрэзаць ім шлях ва ўмацаваную гавань. Праўда, у афінян былі на зыходзе запасы харчу. Архелай рабіў неаднаразовыя спробы перанесці хлеб з Пірэя ў Афіны, але яны не заўсёды былі ўдалымі. Так, здраднікі паведамлілі Суле аб часе дастаўкі харчу. Рымляне зрабілі засаду і захапілі хлеб. Каб спыніць усякую сувязь Афінаў са знешнім светам, рымляне збудавалі невялікія ўмацаванні вакол горада (App., Mithr., 34—35) (мал. 3.5).

Зіма 87/86 г. да н. э. не дала ніякіх вынікаў. Толькі каля Халкіды адбыўся бой паміж атрадамі Неапталема і Мунацыя. Неапталем пацярпеў паражэнне, згубіўшы каля 1,5 тыс. чалавек забітымі (App., Mithr., 34). Аднак вынікі бою ніяк не паўплывалі на агульны ход вайны. Затое пантыйскія войскі паспяхова змагаліся з рымлянамі ў Македоніі і авалодалі ёю. Цікава, што антычныя крыніцы разыходзяцца ў тым, хто камандаваў гэтай арміяй. Паводле Плутарха (Sulla, XI) — Арыярат, згодна з Апіянам — Аркафій (App., Mithr., 35). Гэтая праблема можа быць вырашана так: спачатку арміяй камандаваў Арыярат, а пасля, па невядомых нам прычынах, быў заменены Аркафіем. Гэта цалкам верагодна, улічваючы, што абодва гісторыкі прыгадваюць іх імёны ў падзеях, розных па часу. Аркафій, авалодаўшы Македоніяй, намерыўся вырушыць у Грэцыю, але захварэў і памёр каля горада Тысеі.

Між тым Сула ўзнавіў атакі на Пірэі. Нечаканыя пачыналі штурм, які ён арганізаваў, ледзь не ўвянчаўся поспехам. Рымляне з дапамогай лесвіц узшылі на мury, але пантыйцы контратакавалі і выбілі іх назад. Адначасова другі атрад пантыйцаў зрабіў вылазку. Упартасць пантыйцаў была такая вялікая, што Сула вымушаны быў выклікаць войскі з лагера. Аб інтэнсіўнасці бою сведчыць тое, што рымляне задзейнічалі моцныя катапульты, якія выпускалі адначасова па дваццаць вельмі цяжкіх свінцовых ядраў (App., Mithr., 35). Тэхнічная перавага рымлян дазваляла ім замянаць умацаванню абарончых збудаванняў.

Тым часам рымляне паднялі земляныя насыпы на неабходную вышыню. Аднак вопытны Архелай загадаў зрабіць падкоп пад насып. І калі рымскія абложныя машыны рушылі па насыпу да муроў, яны пачалі асядаць і правальвацца. У сваю чаргу рымляне пачалі весці падкоп пад мury. Месцы падкопаў вызначаліся па рэзанансу медных сасудаў [13, с. 306—309]. Праз пэўны час нечакана рымскія і пантыйскія падземныя галерэі злучыліся, і проста пад зямлёю адбыўся крывавы бой. Пры цьмяным святле паходняў і проста ў цемры пантыйскія і рымскія сапёры біліся ўрукапашную мячамі і коп'ямі (App., Mithr., 36).

Адначасова з падкопамі рымляне пры дапамозе таранаў здолелі разбурыць частку мура. Але іх прасоўванню наперад замінала вежа. Рымляне абрынулі на яе град запальных снарадаў і адначасова кінулі ў бой штурмавыя групы. У падкопе пад мурамі рымляне абклалі драўляныя падпоркі смалой і серай і падпалілі іх. Частка муроў рухнула разам з абаронцамі. Пантыйцы разгубіліся, што дало магчымасць рымлянам уварвацца ў горад. Яны насыдалі без перадышкі. Сула кідаў у бой усё новыя атрады. Ён знаходзіўся сярод воінаў, падбадзёрваў іх, то пагражаў, то ўгаворваў ісці ў бой, кажучы, што тут вырашаецца лёс усяго паходу. Архелай у сваю чаргу асабіста павёў у бой да пралому рэшту войскаў, замяняючы тых, хто стаміўся, новымі салдатамі, заклікаючы іх да змагання. Напружанне бою дасягнула сваёй вышыні. Абодва бакі неслі вялікія страты. Першымі не вытрымалі рымляне. Сула, які ўжо згубіў шмат воінаў, загадаў трубіць адыход. Пра канкрэтныя лічбы страт Апіян не паведамляе, а кажа толькі, што Сула, як нападаўшы звонку, панёс вялікія страты (App., Mithr., 36—37).

Відавочна, што пасля няўдалага штурму рымляне адпачывалі. Архелай ноччу загадаў тэрмінова аднаўляць частку разбураных муроў. Акрамя гэтага ўнутры горада за праломам былі пабудаваны ўмацаванні ў выглядзе паўмесяца, канцы якіх былі звернуты да муроў. На наступны дзень Сула паспрабаваў аднавіць штурм, спадзеючыся, што мury яшчэ сырыя і слабыя. Разбурыўшы іх, рымляне ўварваліся ў пралом. Аднак тут яны апынуліся перад умацаваннямі. У вузкім месцы на рымлян абрынуліся ўдары зверху, з фронту і з флангаў, і тут яны вымушаны былі адступіць (App., Mithr., 37).

Пасля гэтай няўдачы Сула, так і не здолеўшы авалодаць Пірэем, узяўся за Афіны. Як піша Плутарх, Сула даводзіў сабе да шаленства, ім авалодала неадольнае, амаль вар'яцкае жаданне ўзяць Афіны, бо ён столькі часу змагаўся з ценем колішняй славы горада (Plut., Sulla, XIII).

Для канчатковай блакады Афін рымляне выкапалі вакол горада роў, каб ніхто не мог збегчы з горада і перарваць усялякае яго забеспячэнне. У Афінах пачаўся голад. Медымн пшаніцы каштаваў тысячу драхмаў. Людзі пачалі выварваць скуры жывёл і скураныя сандалі, збіралі рамонкі і елі іх, здараліся выпадкі канібалізму (App., Mithr., 38; Flor, I, 4,10; Plut., Sulla, XIII). Арыстыён паспрабаваў дамовіцца аб умовах капітуляцыі. Але калі паслы пачалі казаць Суле аб слаўным мінулым Афін, каб аблегчыць лёс горада, то Сула бязлітасна заявіў, што ён з'явіўся сюды не вучыцца, а караць

здраднікаў (Plut., Sulla, XIII). Арыстыён, ведаючы, які лёс яго чакае пры такіх умовах капітуляцыі, марудзіў з адказам.

Тым часам здраднікі данеслі Суле, што частка муроў каля Гептахалка, каля Пірэйскай брамы ахоўваецца слаба (Sulla, Conm., 12). Сула асабіста пераканаўся ў гэтым, і ўначы пачаў штурм Афін. У сакавіцкія календы (1 сакавіка 86 г. да н. э.) горад быў узяты. Прыставіўшы да муроў лесвіцы, штурмавы атрад рымлян уварваўся ў горад. Сам Сула, зрыўшы муры паміж Пірэйскай і Свяшчэннай брамамі, увайшоў у горад апоўначы. У Афінах пачалося жахлівае і бязлітаснае вынішчэнне. Не было літасці ні жанчынам, ні дзецям — легіянеры атрымалі ад Сулы загад забіваць і рабаваць. У Афінах адбылася сапраўдная разня: кроў заліла ўвесь Керамік па самую Двайную браму і, выцякаючы за яе, лілася па прадмесці. Шмат людзей скончыла жыццё самагубствам, не жадаючы трапіць у рымскае рабства (App., Mithr., 38; Plut., Sulla, XIV; Eutrop., V, 3; Vel. Pat., II, 23, 3; Paus., IX, 33, 6; X, 21, 6).

Калі горад быў узяты, пачалася аблога Акропаля, куды ў час штурму ўцёк Арыстыён са сваімі паплечнікамі. Акропаль пратрымаўся немалы час, пакуль смага не прымусіла гарнізон капітуляваць. Арыстыён, усе афіцыйныя асобы Афін і тыя, каго рымляне вызначылі як здраднікаў, былі забіты (App., Mithr., 39; Plut., Sulla, XIV).

У гневе Сула хацеў разбурыць Афін дашчэнту, але яму запярэчылі рымскія сенатары (Plut., Sulla, XIV; Memn., XXXII, 1; Flor., I, 40, 10). Страбон дадае (IX, 1, 20), што Сула злітаваўся над горадам. Сапраўды, разня ў Афінах і ёсць тая спецыфічная форма рымскай літасці, асабліва калі прыгадаць лёс Карфагена і Карында, бязлітасна знішчаных рымлянамі. Сула задаволіўся тым, што абрабаваў горад, вывезшы каля 40 фунтаў золата і каля 600 фунтаў срэбра (App., Mithr., 39).

Узяцце Афін было адзіным поспехам Сулы. Ён веў вайну ўжо амаль год, а канца ёй відаць не было. Рымляне па-ранейшаму тапталіся каля Пірэя. Становішча пантыйцаў было крыху лепшым. Іх флот працягваў панаваць на Эгейскім моры. Заваёва Македоніі пераемнікам Аркафія, стратэгам Таксілам, была поўнасцю завершана ўзяццем Амфііопаля (Memn., XXXII, 2). Архелай трывала ўтрымліваў Пірэй.

Без флоту для Сулы было зусім немагчыма не толькі падтрымліваць рэгулярную сувязь з Італіяй і забяспечваць падвоз падмацаванняў, але і авалодаць Пірэем, не кажучы аб Малой Азіі і астравах. Але горш за гэта былі для Сулы падзеі ў Рыме. Там уладу

зноў захапілі папуляры. Правячая групоўка адхіліла Сулу ад камандавання ўсходняй арміяй. Яму на змену быў прызначаны Луцый Валерый Флак, абраны консулам у 86 г. да н. э. (App., B. C., I, 65-70). Трэба было чакаць прыбыцця яго арміі ў Грэцыю. Салдаты пакуль заставаліся адданымі Суле, які рабіў усё, каб падтрымаць у іх свой аўтарытэт. А таму ён паддобрываўся да салдат, занадта шчодра надзяляючы іх (Plut., Sulla, XII).

Гісторык Т. Момзен заўважае [74, с. 518], што Мітрыдат сам пастараўся вызваліць свайго праціўніка з цяжкага становішча. Верагодна, ён быў незадаволены абарончай тактыкай сваіх палкаводцаў і паслаў ім загад адолець ворага самым рашучым чынам. Калі гэта так, то відавочна, што Мітрыдат дапусціў памылку, якая стала яшчэ адной прыступкай да пройгрышу вайны. Архелай, у сваю чаргу, лічыў мэтазгодным зацягваць ваенныя дзеянні, каб пакінуць войска Сулы без прыпасаў (Plut., Sulla, XII). Тактыка вельмі разумная, але Архелай падпарадкоўваўся цару і вымушаны быў ачысціць Пірэй спачатку часткова, а потым цалкам. Таксама Т. Момзен кажа [74, с. 519], што гэта адбылося не столькі пад націскам Сулы, колькі для выкананняў загадаў Мітрыдата. Але ці так гэта?

Апіян (Mithr., 40) прама піша, што адразу пасля ўзяцця Афін, не чакаючы капітуляцыі Арыстыёна на Акропалі, рымляне пачалі новы штурм Пірэя. У бой Сула кінуў тараны, катапульты, стралкоў. Вялікая колькасць салдат пад прыкрыццём «чарапах» падкопвала мury порта. Вялікую шкоду пантыйцам наносілі балісты, якія выпускалі стрэлы і коп'і, паражаючы абаронцаў. Праз пралом і ўмацаванне ў выглядзе паўмесяца рымляне прарваліся ў горад. Прадбачлівы Архелай пабудаваў у горадзе шмат падобных умацаванняў, але націск рымлян быў вельмі моцным. Адчайны бой ішоў некалькі дзён, не заціхаючы і ўначы. Рымляне метадычна разбуралі ўсе ўмацаванні пантыйцаў і прасоўваліся наперад. Каб не несці дарэмных страт, Архелай загадаў адвесці войскі ў найбольш умацаваную прыморскую частку Пірэя, якую ўжо Сула пры адсутнасці караблёў узяць не мог.

Можна пагадзіцца з думкай Г. Блоха і Дж. Каркапіна, што пасля падзення Афін Пірэй трымаўся яшчэ два тыдні [158, р. 421—422]. Аднак пасля падзення Афін і абарона Пірэя губляла сэнс. Архелай, пасадзіўшы сваіх салдат на караблі, стаў з флотам непадалёк ад Афін. Сула, які ў рэшце рэшт авалодаў Пірэем, загадаў разбурыць горад, спаліўшы ўсе будынкі, верфі, у тым ліку і знамяміты арсенал Філона (App., Mithr., 41; Plut., Sulla, XIV).

Аблога Пірэя і Афін паказала, што рымскі военачальнік выявіў больш упартасці, чым таленту. Поспеху ён дамогся толькі ў выніку значных страт. Архелай пры абароне прадэманстраваў стойкасць і кемлівасць у амаль безнадзейнай сітуацыі. Абарона Пірэя не была пасіўнай — пра гэта сведчаць контратакі пантыйцаў, іх спробы дэблакіраваць горад. Поспехам, аднак, яны не ўвянчаліся, відавочна, што пантыйцам бракавала сіл. Па гэтай прычыне незразумела, чаму за час аблогі пантыйская армія, што дзейнічала ў Македоніі, не паспрабавала дэблакіраваць Афін і Пірэй, калі па словах антычных аўтараў яна налічвала каля 100 тыс. чалавек. (App., Mithr., 41; Plut., Sulla, XV). Т. Рэйнак тлумачыць гэта тым, што такая вялікая армія затрымлівалася ўжо сваёй масай, бо патрабавала шмат правіянту і дрэнна кіравалася, таму яна вымушана была зімаваць, чакаючы вясны 86 г. да н. э. [182, р. 160]. Тут, аднак, ёсць пэўная супярэчнасць, бо і для стаянкі на зімовых кватэрах неабходна было харчаванне, і войску было б лягчэй здабываць яго на яшчэ незакранутых вайною землях. Больш верагоднай падаецца версія Г. Дэльбрука аб тым, што тая армія зусім не была вялікай [32, с. 456]. Да таго ж яна была занята ў баях з рымскімі войскамі ў Македоніі і магла прыбыць у Цэнтральную Грэцыю толькі пасля атрымання падмацаванняў. Паступаўшыя ж за гэты час новыя кантынгенты ішлі ў якасці падмацаванняў у Пірэй, як, напрыклад, корпус Драміхета.

Архелай на караблях накіраваўся ў Фесалію праз Беотыю. Ля Фермапіл рэшткі яго арміі і рэшткі атрадаў военачальніка Драміхета злучыліся. Неўзабаве да іх далучылася войска Таксіла. Пантыйскае войска па складу было вельмі стракатым: фракійцы, пантыйцы, кападакійцы, скіфы, віфінцы, галаты, фрыгійцы, жыхары іншых краін. У гэтым была яго слабасць. Але і гэтых салдат было не вельмі багата, бо інакш Мітрыдат не скіраваў бы на фронт лепшую частку сваіх узброеных сіл — «медныя шчыты», своеасаблівую гвардыю (Plut., Sulla, XIV). Ужо толькі тое, што дадаткова былі ўзброены 15 тыс. былых рабоў, ускосна сведчыць, што Мітрыдату не хапала войскаў.

У стварэнні вайсковых атрадаў з рабоў у антычнасці не было нічога дзіўнага. Яшчэ грэкі вызвалялі рабоў, калі іх гарадам пагражаў магутны вораг [11, с. 72; 163, с. 565]. Вядома таксама, што пасля паражэння ў бітве пры Канах рабы служылі ў рымскім войску [98, с. 164—165]. Аднак ні ў грэкаў, ні ў рымлян не было такога размаху, як у Мітрыдата, які ўпершыню стварыў з рабоў шматтысячнае войска, даючы кожнаму волю і абяцаючы долю ў

здабычы. Так Мітрыдат атрымаў невычарпальную крыніцу для папаўнення сваёй арміі моцнымі людзьмі. Даследчык У. Тарн нават параўноўваў тут Мітрыдата з Арыстонікам [114, с. 58]. Гэта не зусім дарэчна, аднак у тым, што ў імкненні перамагчы Рым яны не грэбавалі ніякімі сродкамі, сапраўды падабенства ёсць.

Камандаванне пантыйскай арміяй было ўскладзена на Архелая. Яму падпарадкоўваліся астатнія военачальнікі, хаця кожны з іх камандаваў асобнай часткай сіл (App., Mithr., 41). Гэта не магло не выклікаць пэўную няўзгодненасць у дзеяннях і парушэнне прынцыпу адзінага камандавання.

Сула рушыў у Беотыю насустрач Архелаю. Ісці туды яго прымусіла некалькі прычын: па-першае, немагчыма было доўга ўтрымліваць армію у разрабаванай Атыцы; па-другое, Сула баяўся за Гартэнзія, які вёў на злучэнне з ім войска з Фесаліі і якога лёгка маглі знішчыць пантыйцы (Plut., Sulla, XV); па-трэцяе, Сула спадзяваўся даць генеральную бітву да прыбыцця арміі Флака ў Грэцыю.

Гісторыкі лічаць, што варта было б пантыйцам пачакаць, і яны, бадай, сталі б сведкамі бітвы паміж Сулай і Флакам [74, с. 519; 153, р. 117; 182, р. 186]. Але наўрад ці ў сапраўднасці такое магло б адбыцца. Як паказалі далейшыя падзеі, Сула і Флак, нягледзячы на ўзаемную непрыхільнасць, ваявалі не паміж сабой, а з арміямі Мітрыдата, хаця і паасобку. Відавочна, што рымскія военачальнікі добра разумелі, што варта ім пачаць бой адзін з адным, то пераможцам будзе Мітрыдат. І пантыйцы не мелі гарантый, што перад тварам моцнага праціўніка ў выглядзе іх войскаў, рымскія легіёны не аб'яднаюцца. А калі аб'яднанне і не адбылося б, то ўсё роўна Архелаю трэба было б выдзеліць значную частку сіл для барацьбы з арміяй Флака. Таму ў пантыйцаў быў шанц разбіць рымскія войскі паасобку, спачатку Сулу, а потым Флака.

Актыўныя баявыя дзеянні разгарнуліся ўвесну 86 г. да н. э. Рымскае войска Луцыя Гартэнзія ў колькасці больш 6 тыс. чалавек імкнулася злучыцца з арміяй Сулы. Шлях Гартэнзія павінен быў прайсці праз Фермапільскія цясніны, аднак там яго чакала войска Архелая. Тады херанзеец Кофіс правёў рымлян горнымі сцежкамі паўднёва-заходняй Тыторы, як звалася адна з вяршынь Парнаскага кража. Рымскія войскі злучыліся (Plut., Sulla, XV; Memn., XXXII, 3). У гэты час пантыйская армія на чале з Таксілам аблажыла ў Факідзе горад Элатэю, які трымаў бок рымлян. Падрабязнасці гэтых падзей невядомы, бо звесткі аб гэтым ёсць толькі ў Паўсанія (X, 34, 2—4). Але трэба думаць, што аблога была вельмі непрацяглай.

Храналогія бітвы пры Херанэі паддаецца вылічэнню. Згодна з паведамленнем Паўсанія (I, 20, 6), бітва адбылася ў дзень узяцця Афін. Але гэта супярэчыць логіцы падзей. Гісторыкі тлумачаць, што ў час бітвы капітуляваў Арыстыён на Акропалі [172, s. 296; 40, с. 39; 158, р. 422; 182, р. 176]. Гэта здаецца больш верагодным, бо для блакады Акропаля рымлянам дастаткова было невялікіх сіл. Такім чынам, бітва магла адбыцца прыблізна ў другой палове сакавіка.

Гісторыкі схільны верыць лічбам антычных крыніц у 110 тыс. пантыйцаў і 12—15 тыс. рымлян [143, р. 152; 150, s. 448; 184, р. 134; 172, s. 292]. Гісторык Ф. Інар ацэньвае колькасць пантыйцаў у 100—110 тыс. чалавек, а рымлян — каля 40 тыс. [40, с. 122, 124]. На думку англійскага даследчыка Т. Харботла, у бітве ўзяло ўдзел 30 тыс. рымлян і 90 тыс. пантыйцаў [122, с. 494]. Г. Блох і Дж. Каркапіна гавораць аб 60-тысячнай арміі Таксіла [158, р. 422]. Гэтыя лічбы гісторыкі ўзялі з антычных крыніц, не заўсёды падыходзячы да іх крытычна.

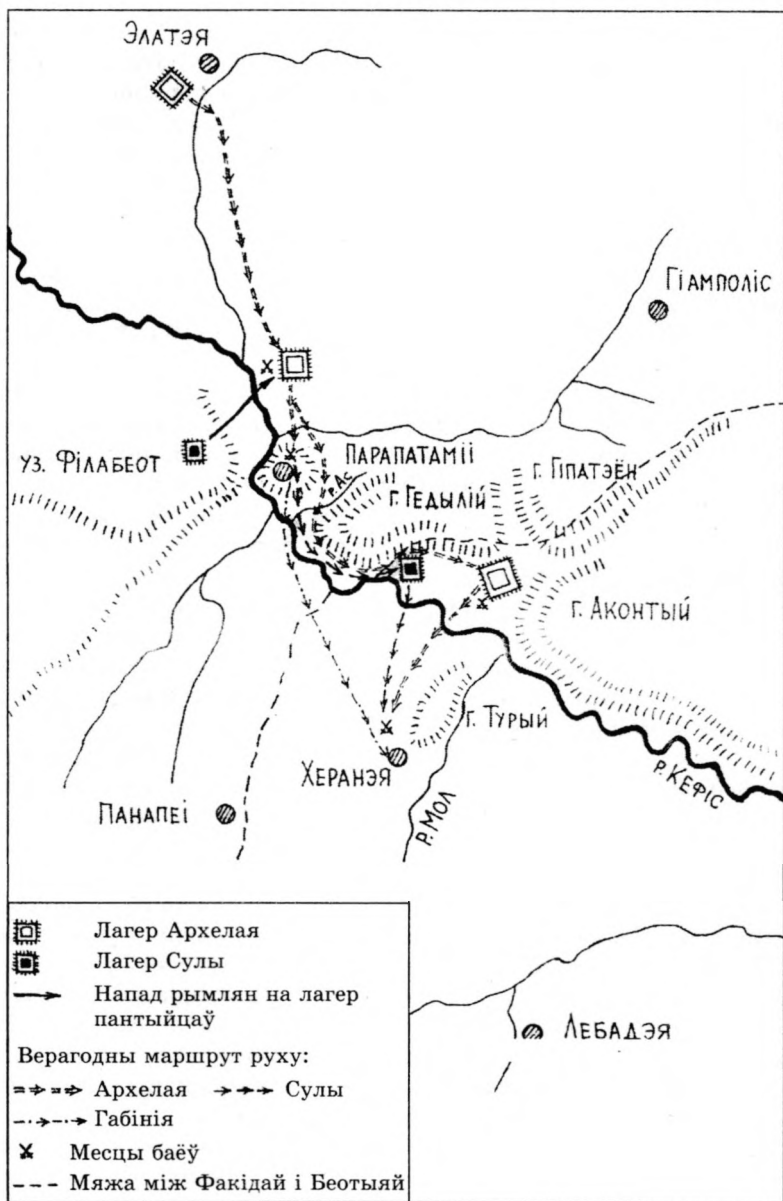
Сведчанні аб колькасці войскаў у крыніцах розныя. Апіяна (Mithr., 41) паведамляе, што пантыйская армія налічвала 120 тыс. чалавек. Армія рымлян разам з апалчэннямі грэчаскіх гарадоў складала ля трэці ад войска пантыйцаў, значыць — каля 40 тыс. чалавек. Але паколькі лічба ў 120 тыс. пантыйцаў наўрад ці з'яўляецца сапраўднай, то і колькасць рымлян іншая.

Плутарх (Sulla, XV) называе наступныя лічбы: 100 тыс. пяхоты, 10 тыс. конніцы, 90 баявых калясніц пантыйскага войска, 15 тыс. пяхоты і 1,5 тыс. конніцы рымлян. Калі гэтыя лічбы адпавядаюць сапраўднасці, то гэта азначае, што пад час баёў за Пірэі і Афіны страты Сулы склалі каля 20 тыс. салдат. З улікам атрада Гартэнзія колькасць рымскай арміі была каля 23 тысяч чалавек. Як вядома, Плутарх узяў лічбы з «Успамінаў» Сулы, які проста паменшыў колькасць свайго войска, а пантыйскага павялічыў. Калі зноў звярнуцца да слоў Апіяна аб колькасці рымлян у трэць пантыйцаў, то адпаведна гэтаму войска Архелая магло налічваць 50—60 тыс. чалавек. Гэтыя лічбы пацвярджае Мемнон, калі гаворыць, што аб'яднаная пантыйская армія складалася з 60 тысяч салдат (Memn., XXXII, 3). Такім чынам, ні аб якіх «усходніх процьмах» [172, s. 293] гаворка ісці не можа. Відавочным з'яўляецца адно — хаця пантыйская армія і пераўзыходзіла рымскую па колькасці, але істотна саступала ёй у вайсковай вывучцы, дысцыплінаванасці, падрыхтаванасці і кіраўніцтве.

Больш-менш деталёвыя апісанні бітвы пры Херанэі знаходзяцца ў творах Плутарха, Апіяна. Падрабязнае паведамленне — у Мемнона. У Франціна ёсць апісанне бітвы паміж войскамі Сулы і Архелая, але аўтар не называе месца бітвы. Ва ўсіх гэтых творах ёсць і супадзенні, і розначытанні. Таму натуральна, што гісторыкі супастаўляюць пры аглядзе бітвы розныя тэксты. Так, Ш. Ліскен і А. Саван аддаюць перавагу Плутарху, прыгадваючы Мемнона [143, р. 154—155]. Т. Рэйнак, Т. Момзен, Г. Блох, Дж. Каркапіна ўзялі за аснову тэксты Апіяна, Франціна, Плутарха [182, р. 163—176; 172, s. 293; 158, р. 422]. Ф. Інар аддае перавагу Плутарху, карыстаючыся і Францінам [40, с. 133—137]. Таму апісанні бітвы ў іх адрозніваюцца.

Так, і Апіян (Mithr., 42), і Плутарх (Sulla, XVIII), і Францін (II, 3, 17) гавораць пра няўдалыя атакі баявых калясніц, удары пантыйскай конніцы. Але толькі Апіян і Плутарх паведамляюць аб маневры конніцы на чале з Сулай, пра тое, што рымлянамі камандавалі яшчэ і Мурэна, Гальба, Гартэнзій, пра бой ля пантыйскага лагера. Гэтага няма ў Франціна. Затое ў яго апісанні бою (падкрэсліваю, што Францін не дае назвы мясцовасці) гаворыцца пра прысутнасць на полі бою атрадаў італікаў, македонскай фалангі (пра фалангу кажа і Плутарх), пра тое, што рымляне зрабілі частакол, каб спыніць атакуючыя квадрыгі, пра трайны строй пяхоты ў рымлян, але ні словам не паведамляецца аб прарыве пантыйскай конніцы праз баявыя парадкі рымлян і іншых дэталях, якія ёсць у Апіяна і Плутарха. Гэта дае пэўныя падставы сумнявацца, што Францін распавёў менавіта пра бітву пры Херанэі. Але тут ёсць цікавая акалічнасць: Францін паведамляе аб тым, што Сула, асцерагаючыся акружэння пантыйскай кавалерыяй, загадаў зрабіць на флангах умацаванні з равамі. Ні Апіян, ні Плутарх аб гэтым не ўзгадваюць. Затое менавіта аб капанні равоў гаворыць Плутарх, але апісваючы іншую бітву — пры Архамене! Можна меркаваць, што Францін, які пісаў не гісторыю вайны, а тэарэтычную працу аб вайскавай справе, мог дзесьці памыліцца, ці, што найбольш верагодна, з абодвух апісанняў бітвы стварыць адно — як ўзор ваеннага майстэрства, узяўшы за аснову бітву пры Архамене. Таму, зыходзячы з разгледжаных антычных крыніц, мы ўяўляем наступнае развіццё падзей.

На ўзгорку Філабеот, што знаходзіўся пасярод Элатэйскай раўніны ў Факідзе, Сула пабудаваў умацаваны лагер (Sulla, Com., 14) (мал. 3.6). Асцярожны Архелай раіў не ўступаць у бітву, прытрымлівацца абарончай тактыкі. Аднак, нягледзячы на

Мал. 3.6. Бітва пры Херанэі

яго парады, пантыйскія военачальнікі вырашылі даць бой рымлянам (App., Mithr., 42). Яны выстройвалі войскі, але рымляне бой не прымалі. Легіянераў Сулы проста гіпнатызавала колькасць пантыйскіх салдат. Каб пераадолець вяласць сваіх салдат, ён прымусяў іх выконваць цяжкія земляныя работы: капаць равы, адводзячы рэчышча р. Кефіс. Гэтай працай ён даў лёгіянераў да таго, што яны самі пачалі патрабаваць сігналу да бою (Plut., Sulla, XVI; Front., I, 11, 20).

Неўзабаве хутка выявілася слабая арганізаванасць пантыйскага войска. Колькасць яго была хутчэй недахопам, чым перавагай. Гэта падкрэслівае і Вегецый Рэнат (Veg., III, 1). Згубіўшы асцярожнасць, пантыйцы разышліся па раўніне ў пошуках фуражу і харчу. Іх асобныя атрады дайшлі ў пошуках здабычы аж да Панапеі і Лебадзі і разрабавалі гэтыя невялікія батыйскія гарадкі (Plut., Sulla, XVI). Гэта скарыстаў Сула. Нечаканым ударам ён захапіў пантыйскі лагер, дзе заставалася невялікая колькасць воінаў. Захапіўшы палонных, ён паставіў іх вакол лагера, увёўшы ў зман атрады, якія вярталіся з фуражыроўкі, і знішчыў частку іх (Memn., XXXII, 3). Дзе знаходзіўся ў гэты час Архелай і пантыйскае камандаванне — невядома. Можна меркаваць, што так быў разбіты толькі нейкі адзін атрад пантыйскай арміі, які стаяў асобным лагерам. Зразумела толькі, што гэтая сутычка адбылася раней асноўнай бітвы. Страты пантыйцаў таксама невядомыя.

Адчуўшы ўсю небяспеку, Архелай пачаў паспешліва збіраць войскі, а лепшым з іх — «медным шчытам» — загадаў заняць круты скалісты ўзгорак, дзе знаходзіліся руіны акропаля Паратаміяў, каб стаць лагерам на гэтым, умацаваным самай прыродай, месцы. Заўважыўшы гэта, Сула зразумеў, што тады пантыйцы будуць панаваць над усёй мясцовасцю, і паспяшаўся апырэдзіць Архелая. Рымскія легіянеры скінулі з узгорка пантыйскіх салдат, якія не паспелі там замацавацца. Тады Архелай з асноўнай часткай сіл вырашыў прарвацца да Херанэі. Але Сула і тут апырэдзіў яго. Ён накіраваў у Херанэю легіён на чале з трыбунам Габініем, а таксама апалчэнне херанэйцаў, што было ў яго войску (Plut., Sulla, XVI). Габіній здолеў хутка пераадолець 40 стадыі (крыху больш за 7 км), што аддзяляюць Паратаміі ад Херанэі (Strab., IX, 3, 16), і апырэдзіў Архелая (гл. мал. 3.6).

Архелай стаў лагерам паміж гарамі Гедыліем і Аконтыем, пабудаваўшы ўмацаванні. Насупраць яго, фарсіраваўшы р. Ас ля падножжа Гедылія, стаў Сула і таксама пачаў замацоўвацца на

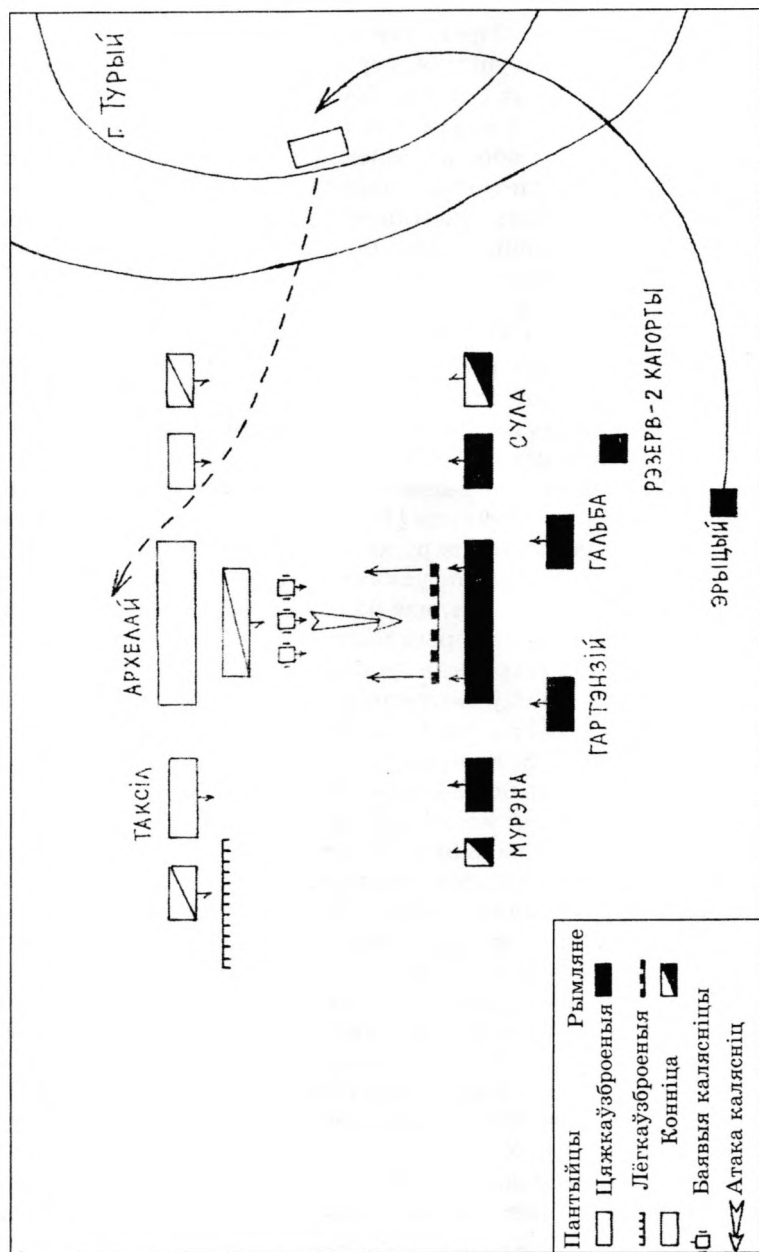
мясцовасці. Аднак Архелай не спяшаўся на бітву. Тады, пачакаўшы дзень, Сула пераправіўся праз Кефіс і рушыў на злучэнне з войскамі, што былі ў Херанэі. Яму стала вядома, што пантыйцы занялі г. Турый, пануючую вяршыню каля Херанэі (Plut., Sulla, XVII). Верагодна, гэта былі тыя атрады, якія накіраваліся па харчы і разрабавалі Панапею і Лебадэю. Таксама гэта мог быць авангард арміі Архелая, які ў маршы да Херанэі апырэдзіў Габіній. Каб затрымаць Архелая, у лагеры быў пакінуты Мурэна з легіёнам і двюма кагортамі (Plut., Sulla, XVII). Але Архелай абышоў рымскі лагер і рушыў да Херанэі.

Рэльеф мясцовасці не спрыяў пантыйцам. Яна была ўзгорыстай, нязручнай для атакі калясніц і конніцы. Да Сулы падышоў Мурэна, і рымскі палкаводзец загадаў строіцца ў баявыя парадкі, каб атакаваць праціўніка. Архелай позна зразумеў усю нязручнасць сваёй пазіцыі: заду ў яго былі стромкія ўзгоркі, і адысці, каб пазбегнуць бітвы, было немагчыма (App., Mithr., 43). Каб перашкодзіць перамяшчэнням Сулы, Архелай рушыў наперад атрад конніцы, але ён быў адкінуты рымлянамі. Гэта, аднак, дало пантыйцам час, каб разгарнуць свае баявыя парадкі.

Правы фланг пантыйскай арміі ўзначальваў Таксіл. Там стаялі лепшыя войскі — «медныя шчыты». У цэнтры, які ўзначальваў сам Архелай, знаходзіліся баявыя калясніцы, атрады цяжкай конніцы і македонская фаланга, што была складзена з 15 тыс. былых рабоў. (Хутчэй за ўсё, яны былі ўзброены на македонскі ўзор.) На левым фланзе стаяла конніца і пяхота. Правае крыло пантыйскі палкаводзец зрабіў гнуткім і рухомым, умацаваўшы яго конніцай і лёгкай пяхотай, рыхтуючыся расцягнуць яго і абысці рымлян (Plut., Sulla, XVII; App., Mithr., 42).

Сула свой левы фланг аддаў Мурэне, сам узначаліў правы, паставіўшы ў цэнтры фалангу, магчыма складзеную з апалчэнняў грэчаскіх гарадоў, а на флангах — конніцу. Легаты Гальба і Гартэнзій, кожны з пяццю кагортамі (прыблізна кожны па 3 тыс. легіянераў), былі пастаўлены ў тыле на вышынях, каб не дапусціць акружэння. Дзве кагорты Сула пакінуў у засадзе (Plut., Sulla, XVII).

І этап бітвы пры Херанэі (мал. 3.7). Напярэдадні двое херанэйцаў — Гамалоіх і Анаксідам — узяліся правесці рымлян таёмнай сцежкай на г. Турый. Рымскі атрад на чале з Эрыцыем зрабіў гэты манёўр і нечакана атакаваў пантыйцаў з тылу. Узнялася паніка, пантыйцы былі выбіты з Турыя, страціўшы 3 тыс. чалавек забітымі. Яны бязладна пабеглі ў лагер і наляце-

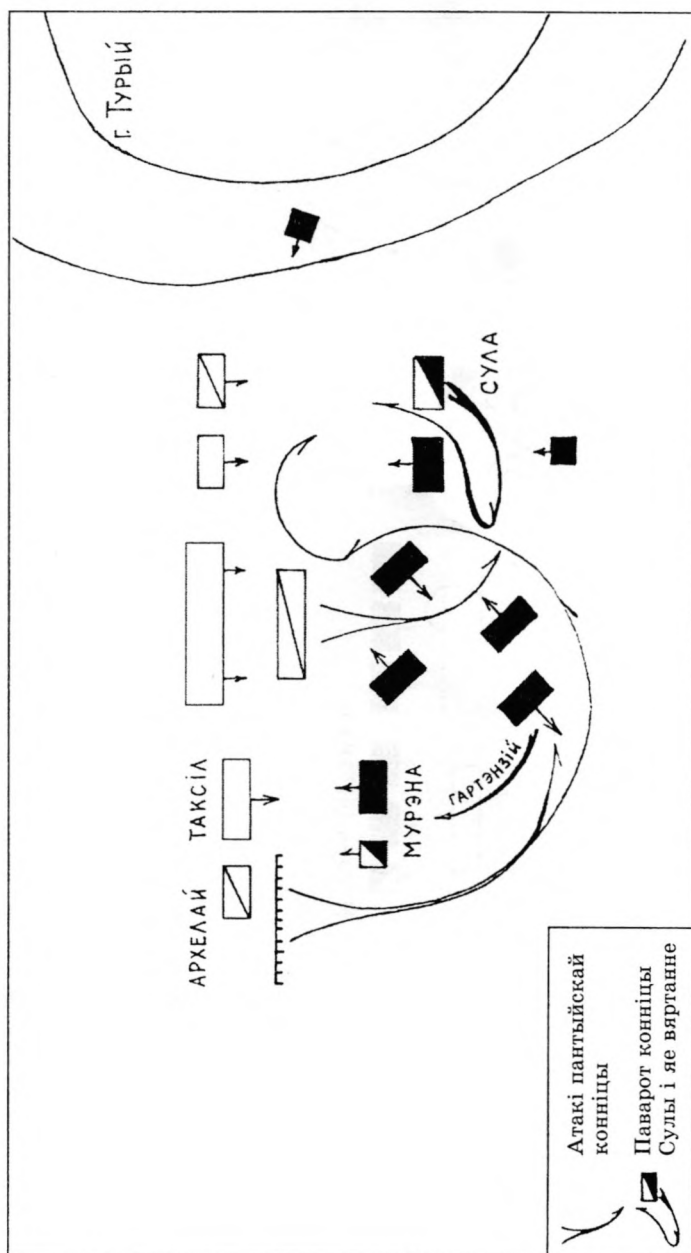
Мал. 3.7. Бітва пры Херанэі. I этап бою

лі на ўласную фалангу. Шэрагі пантыйцаў прыйшлі ў замяшанне, іх военачальнікі разгубіліся, страцілі дарагі час, што нанесла вялікую шкоду (Plut., Sulla, XVIII). Рымляне, як толькі заўважылі гэта, імкліва атакавалі і хутка пераадолелі адлегласць, што раздзяляла абодвы войскі. Архелай кінуў у бой 60 баявых калясніц. Аднак малая адлегласць не дазволіла ім набраць патрэбную хуткасць. Рымляне расступіліся перад калясніцамі, акружылі і перабілі іх экіпажы (App., Mithr., 42; Plut., Sulla, XVIII). Усё ж атака калясніц дала час пантыйцам прывесці свае шэрагі ў парадак.

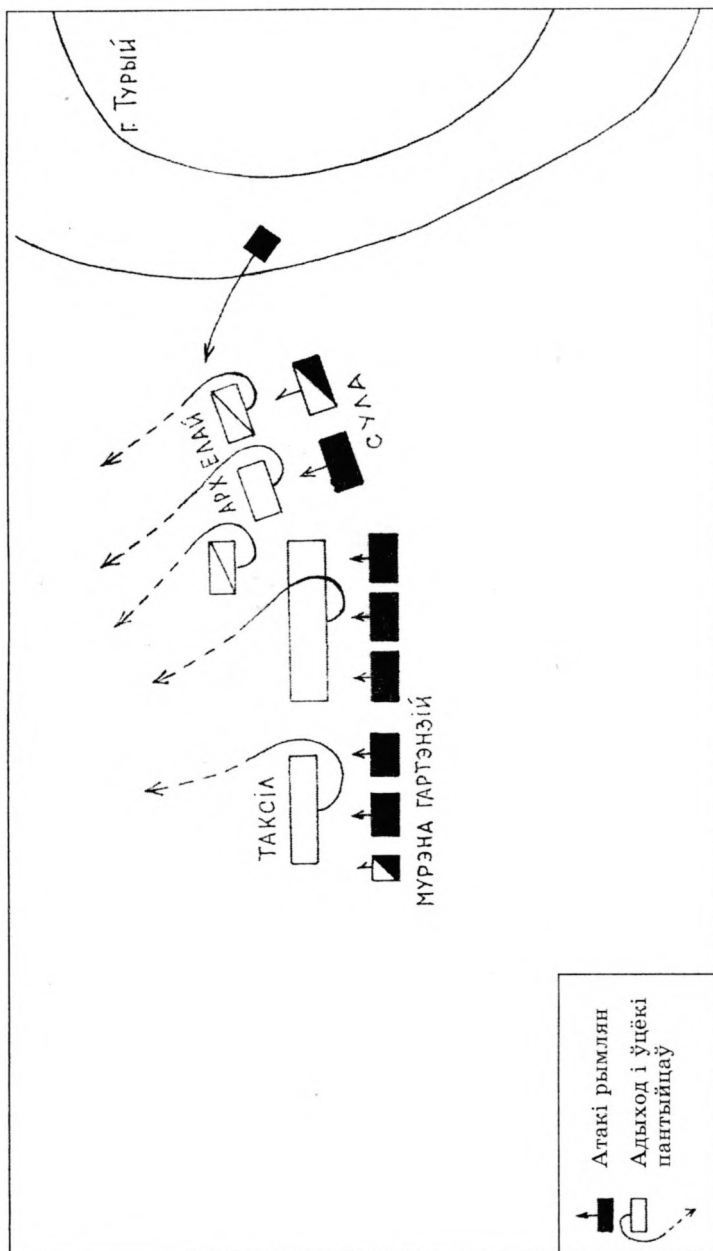
II этап бітвы (мал. 3.8). Пантыйцы контратакавалі. Архелай сам павёў частку правага крыла ў абход рымлян. Калі Гартэнзій заўважыў гэта, то паслаў для бакавога ўдару свае кагорты. Архелай кінуў у бой супраць іх 2 тыс. коннікаў, якія былі пры ім. Адначасова пантыйская конніца атакавала рымскую фалангу. Удар конніцы разрэзаў фалангу на дзве часткі. Гісторыкі прыгадваюць падобныя атакі цяжкай конніцы [11, с. 23; 121, с. 74]. Паступова пантыйская конніца пачала акружаць асобныя рымскія атрады. У цэнтры становішча рымлян ускладнілася. Тады Сула кінуў у бой конніцу з правага фланга, дзе бой яшчэ не пачаўся, на дапамогу напалову акружаным рымлянам. Аднак Архелай здагадаўшыся пра гэта перастраенне па пыле, што ўзняўся, і значках военачальнікаў. Ён спыніў акружэнне і пачаў адыход у свае баявыя парадкі (App., Mithr., 43; Plut., Sulla, XIX).

III этап бітвы (мал. 3.9). Архелай з часткай конніцы яшчэ раз паспрабаваў пераламаць бой на сваю карысць і атакаваў на левым фланзе. У гэты час Таксіл моцна цясніў Мурэну. На дапамогу яму Сула паслаў Гартэнзія з чатырма кагортамі. Сам жа з лепшай часткай сваёй конніцы і дзвюма свежымі рэзервовымі кагортамі, вярнуўшыся на правы фланг, атакаваў пантыйцаў, якія не паспелі выстраіцца цвёрда па фронту, змяў іх і прымусіў адыходзіць. Тады ж контратакаваў войскі Таксіла і Мурэна, да якога падышлі кагорты Гартэнзія. Толькі ў цэнтры, дзе біліся былыя рабы, прасоўванне рымлян ішло цяжка. Рабы, якіх аб'явілі вольнымі, змагаліся мужна, не саступаючы напору рымскай пяхоты. І толькі тады, калі былі зматы флангі пантыйцаў, не вытрымаў і цэнтр. Пачалося адступленне, якое перарасло ў бязладныя ўцёкі (App., Mithr., 44; Plut., Sulla, XIX).

На нязручнай мясцовасці пантыйцы не здолелі разгарнуцца для новай атакі. Рымляне праследавалі і знішчалі бягучых. Частка іх была прыціснута да стромкіх скал і трапіла ў палон. Астат-

Мал. 3.8. Бітва пры Херанзі. II этап бою

Мал. 3.9. Бітва пры Херанзі. III этап бою

нія кінуліся да лагера, але брама была зачынена. Архелай жадаў прымусіць салдат змагацца да канца. Як зазначае Апіян (Mithr., 44), гэтая яго памылка паказала ўсю нявыпытнасць пантыйскіх стратэгаў пры паражэннях. Пантыйцы не паспелі пастроіцца ў баявы парадак. У панаваўшым бязладдзі, згубіўшы камандзіраў, яны гінулі ў вялікай колькасці. Са спазненнем Архелай загадаў адчыніць браму, і калі бязладны натоўп хлынуў у лагер, рымляне уварваліся на плячах бягучых і гэтым канчаткова замацавалі сваю перамогу (Plut., Sulla, XIX).

Архелай з рэшткамі войскаў пераправіўся праз праліў на в. Эўбея. У Халкідзе сабралася толькі каля 10 тыс. чалавек з усёй арміі. Знішчыць жа канчаткова рэшткі пантыйскай арміі Сула не даў рады — у рымлян не было караблёў, каб перабрацца праз праліў Эўрып, што аддзяляе Эўбею да Беотыі.

Як кажуць антычныя аўтары, рымляне страцілі ў гэтай бітве 14—15 (!) чалавек, прычым двое з іх хутка ці то паправіліся, ці то знайшліся (App., Mithr., 45; Plut., Sulla, XIX; Eutrop., V, 4). Амаль гэтак жа лічыць і Ф. Інар, прыводзячы страты пантыйцаў у больш 100 тыс. чалавек, а рымлян — 14. Праўда, ён дадае, што гэтыя лічбы трэба выкарыстоўваць з асцярожнасцю [40, с. 138]. І тым не менш лічбы такіх страт проста неверагодныя. У бітве, дзе значным фактарам было не толькі майстэрства военачальнікаў, але і фізічная моц воінаў, страты рымлян павінны лічыцца на тры разы чалавек. Натуральна, што Сула наўмысна зменшыў свае страты ў афіцыйных рапортах і мемуарах і павялічыў колькасць знішчаных салдат праціўніка.

У гонар перамогі Сула ўзвёў два трафеі з імёнамі Марса, Вікторыі і Венеры (Plut., Sulla, XIX; App., Mithr., 45; Strab., IX, 2, 37, Paus., IX, 40, 7). Сула адсвяткаваў перамогу ў Фівах. Палова зямлі Фіваў была канфіскавана на карысць храмаў у Алімпіі і Дэльфах. Гэтым Сула жадаў неяк змякчыць вынікі свайго рабаўніцтва. Сам жа рымскі военачальнік прызнаваў, што сваім поспехам абавязаны шчасцю не менш, чым майстэрству і моцы (Plut., Sulla, XIX; Paus., IX, 7, 6).

Бітва пры Херанэі стала кульмінацыйным пунктам Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны і адначасова скончыла першы этап вайны. Гэта вынікае з наступнага: па-першае, пантыйская армія была ўжо не ў стане авалодаць Грэцыяй, не кажучы ўжо пра магчымы дэсант у Італіі; па-другое, бітва мела надзвычайны рэзананс у грэчаскім і азіяцкім свеце, паказаўшы істотную ваенную перавагу рымлян і ўзмацніўшы палітычныя ва-

ганні ў тых гарадах і рэгіёнах, што перайшлі на бок Мітрыдата ў пачатку вайны; па-трэцяе, пад Херанэяй палегла найбольш баяздольная, лепш падрыхтаваная і загартаваная ў папярэдніх баях з рымлянамі частка пантыйскай арміі. Пантыйскія войскі, не саступаючы рымлянам у мужнасці і сіле, саступалі ім па іншых баявых якасцях — вывучцы, дысцыплінаванасці, кіраванні і г. д.

Першы этап вайны стаў для пантыйскай дзяржавы часам найбольшых поспехаў. Справакаваны самімі рымлянамі канфлікт абярнуўся супраць іх. У кароткі тэрмін Мітрыдат распаўсюдзіў сваю ўладу на вялікія прасторы Малой Азіі, Македоніі, Грэцыі. Гэтаму спрыялі як поспехі пантыйскай арміі ў пачатку вайны, так і філэлінская палітыка цара. Трэба адзначыць, што, калі поспехі ў Малой Азіі сталі вынікам працяглай папярэдняй ваеннай і дыпламатычнай падрыхтоўкі, то ў Грэцыі гарады пераходзілі на бок Понта толькі з-за ваеннай сілы, але як толькі з'явілася рымская армія Сулы, павярнулі фронт, за выключэннем Афін і некаторых дробных полісаў Беотыі.

Пантыйскія арміі, што дзейнічалі ў Македоніі і Грэцыі, былі параўнальна невялікія. Армія галоўнакамандуючага Архелая складала спачатку 40 тыс. чалавек. Яго страты ў Беотыі ў 87 г. да н. э. і пры абароне Афін і Пірэя можна лічыць у 20 тыс., паколькі нават Сула згубіў на аблозе палову войска. У бітве пры Херанэі, дзе злучыліся войскі Архелаа, Драмідэта, Таксіла, колькасць пантыйцаў не перавышала 50—60 тыс. чалавек, у т. л. 15 тыс. былых рабоў. Гэта гаворыць аб тым, што армія Арыярата — Аркафія — Таксіла, што дзейнічала ў Македоніі, была невялікай і абапіралася галоўным чынам на дапамогу саюзных фракійскіх плямёнаў, якія, аднак, былі здатныя да раптоўных нападаў, але не да працяглай вайны.

З усяго гэтага вынікае, што Пантыйскае царства не было падрыхтавана да буйнамаштабнай вайны, і Мітрыдат спачатку сапраўды збіраўся адстойваць толькі свае землі. Гэта не значыць, аднак, што пры іншых варунках ён не пачаў бы захопніцкую вайну сам. Бліскучыя перамогі ў Малой Азіі прывялі да эйфарыі сярод пантыйскага камандавання. Цар пачаў пашыраць межы сваёй дзяржавы, захопліваючы ўсё новыя землі пры тым, што не быў падрыхтаваны да гэтага ў ваенных адносінах. Адыгралі ролю і стратэгічныя памылкі. Імкнучыся захапіць як мага больш зямель, пантыйскае камандаванне раздрабіла сілы і вяло барацьбу адначасова і ў Азіі, і ў Македоніі, і ў Грэцыі. Флот таксама слаба

ўлічваўся пантыйскім камандаваннем як ваенная сіла. Калі спачатку ён дзейнічаў актыўна, захапіўшы пралівы, ведучы баі пад Радосам, то пасля караблі выкарыстоўваюцца толькі як транспартны сродак. Відавочна, што пасля няўдач у марскіх баях пад Радосам Мітрыдат у пэўнай ступені расчараваўся ў флоце. А між тым пантыйскі флот мог калі не цалкам, то хаця б часткова перашкодзіць пераправе арміі Сулы ў Грэцыю. Тут пасіўнасць пантыйцаў малазразумелая. І гэта пры тым, што ў рымлян практычна не было флоту. Буйнейшай палітычнай памылкай стала адмова Мітрыдата ад заключэння саюза з італікамі. І калі вышэйпералічаныя памылкі пасля былі ў той ці іншай меры выпраўлены, то гэты пралік Мітрыдат не здолеў кампенсавать на працягу ўсяго свайго далейшага жыцця, хаця і імкнуўся зрабіць гэта (саюз з Сэрторыям, гіпатэтычна — са Спартаком). Цяжка сказаць, як бы разгарнуліся падзеі, калі б такі саюз быў заключаны. Ва ўсякім разе пры падтрымцы італійскіх саюзнікаў Мітрыдат меў бы рэальны шанц перанесці баявыя дзеянні ў Італію. Тым не менш Мітрыдат яшчэ імкнуўся пераламаць ход вайны, які змяніўся не на яго карысць.

ПЕРАЛОМ У БАЯВЫХ ДЗЕЯННЯХ НА ДРУГІМ ЭТАПЕ ВАЙНЫ (86—85 гг. да н. э.)

Другі перыяд вайны мы можам храналагічна вызначыць 86—85 гг. да н. э. Уведзены намі падзел Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайны на два перыяды карысны з некалькіх прычын: па-першае, ён дае магчымасць зразумець, дзе, калі, як і чаму адбыўся пералом у вайне; па-другое, мы можам разабрацца ў храналагіі падзей вайны. Калі ў першым умоўным перыядзе гэтая храналагія спрэчак у даследчыкаў амаль не выклікае, то пасля бітвы пры Херанэі няма адзінства. Вызначаючы бітву пры Херанэі (сакавік 86 г. да н. э.) як кульмінацыйны пункт вайны, мы зыходзім з таго, што хаця пасля і адбыліся не менш значныя бітвы, нам зразумела, што Пантыйскае царства было ўжо не ў стане выйграць вайну. Войскі Мітрыдата VI не здолелі разграміць адну рымскую армію ў Грэцыі. Тым больш пантыйцы не змаглі б перамагчы, змагаючыся адначасова супраць дзвюх рымскіх армій.

Цяжкасці ў храналагіі падзей выкліканы тым, што антычныя гісторыкі, гаворачы аб Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайне, не пакінулі нам амаль ніякіх датаў. З гэтай прычыны мы склалі храналагічную табліцу (табл. 4.1) падзей другога перыяду вайны, узяўшы для зручнасці за зыходны пункт захоп Афін рымскім войскам 1 сакавіка 86 г. да н. э. Хаця гэтая дата адносіцца да першага перыяду вайны, але ў працах усіх гісторыкаў яна з’яўляецца бясспрэчнай, не выклікае рознагалоссяў, у адрозненне ад усіх далейшых падзей. Як бачна з табліцы, час першых чатырох падзей не выклікае сумненняў. Бітва пры Херанэі адбылася ў сакавіку (альбо пачатку красавіка) 86 г. да н. э. Прыблізна ў гэты ж час у Грэцыі высадзілася армія В. Флака. Гэта магло адбыцца ў лепшым выпадку ў пачатку сакавіка — зімовыя марскія буры і штормы спынялі ўсялякае плаванне. Дзесьці ўвесну (верагодна, сярэдзіна красавіка — травень) адбылася сустрэча армій Флака і Сулы ў Фесаліі, якая скончылася без сутыкненняў. Тут мы падыходзім да дзвюх важных падзей — паўстанняў у гарадах Малой Азіі і бітве пры Херанэі. З табліцы вынікае, што частка гісторыкаў (Т. Момзен, Т. Харботл, Р. Э. Дзюпюі, Т. Н. Дзюпюі, Н. Н. Галаўкова) прытрымліваецца таго, што бітва пры Архамене адбылася ў 85 г. да

н. э., у прыватнасці, увесну [74, с. 520; 122, с. 339; 36, с. 197; 41, с. 147]. На думку ж астатняй большасці (Ш. Рален, В. Друман, Ш. Ліскен, Т. Рэйнак, Я. Крамаер, Г. Ферэра, Г. Блох, Дж. Каркапіна, В. Дзюрэнт, Г. Дзізнэр, Г. Бенгтсан, Ф. Інар, Э. Бікерман, В. Севасцыянава, С. Кавалёў, М. Машкін, С. Сапрыкін, Г. Ліўшыц) гэтая падзея адбылася раней — у 86 г. да н. э. [184, р. 144; 150, с. 450; 143, р. 157; 182, р. 187; 198, с. 128; 153, р. 119; 158, р. 424; 151, р. 124; 149, с. 304; 142, с. 303; 40, с. 148; 8, с. 171; 107, с. 196; 45, с. 388; 66, с. 249; 102, с. 201; 58, с. 88]. На жаль, ніхто з аўтараў не патурбаваўся растлумачыць, на чым канкрэтным грунтуецца гэтыя высновы, акрамя простага апісання падзей, прыведзеных асноўнымі антычнымі крыніцамі. Вызначыцца ў пытанні з храналогіяй мы паспрабуем, абавіраючыся на дыталёвы разгляд падзей.

Як паведамля Апіян (Mithr., 46), звесткі аб буйным паражэнні пантыйскіх войскаў вельмі ўразілі Мітрыдата VI. Апіян прыгадвае нават жах, які ахапіў цара. Гэта можна цалкам зразумець, бо ў бітве пры Херанэі палегла лепшая, найбольш загартаваная ў баях пантыйская армія, і была пераможана яна праціўнікам, які саступаў у колькасці.

Між тым звесткі пра паражэнні пантыйскіх войскаў пры Херанэі мелі надзвычайны розгалас ў грэчаскіх гарадах і на занятых пантыйцамі малаазіяцкіх тэрыторыях. Пачалі ўздымаць галаву ворагі Мітрыдата — прыхільнікі Рыма сярод мясцовага насельніцтва (App., Mithr., 27—28). Гэта былі ў першую чаргу мясцовая рабаўладальніцкая арыстакратыя і гандлёва-ліхварскія колы, незадаволеныя сацыяльнай палітыкай Мітрыдата VI [114, с. 58]. Менавіта ў ваенных паражэннях пантыйцаў і дзеяннях прарымскай партыі бачыць Я. Крамаер прычыны выступленняў гарадоў супраць Мітрыдата [198, с. 128—129]. Існавалі, аднак, і іншыя прычыны.

Як вядома, Мітрыдат VI у правінцыі Азія і Грэцыі праводзіў адмысловую палітыку: касацыя грамадскіх і прыватных даўгоў, наданне правоў метэкам, вызваленне прыдатных да службы ў войску рабоў, пераразмеркаванне ўласнасці, у тым ліку і зямельнай (App., Mithr., 48, 58). Некаторыя даследчыкі бачаць у гэтых дзеяннях Мітрыдата ледзь не сацыяльную рэвалюцыю [153, р. 118; 182, р. 179—184; 158, р. 424]. Іншыя слухна даводзяць, што большая частка гэтых мер была скіравана супраць рымскіх парадкаў [109, с. 65; 169, р. 114—116; 148, р. 33]. Таксама можна дадаць, што Мітрыдат у імкненні перамагчы Рым спрабаваў абавіравацца на сацыяльныя нізкі грэчаскіх абшчын. Такая палітыка цара павінна была абудзіць прарымскія настроі маёмасных класаў у занятых царом абласцях Азіі і Грэцыі. Таму зразумела, што звесткі аб перамогах рымлян прывялі да ўзмацнення «антыпантыйскага» руху.

Храналагічная табліца

	Ш. Рален	В. Друман	Ш. Ліскен, Саван	Т. Момзен	С. Кляйн	Т. Рэйнак	Т. Харбогл	Я. Крамаер	Г. Ферэра	Г. Блох, Д. Каркапіна	Э. Бікерман
Узяцце Афін	86	1.03. 86	87	1.03. 86	86	1.03. 86		86	1.03. 86	1.03. 86	86
Бітва пры Хера- нэі	86	86	86	сак. 86	86	вясна 86	86	86	86	вясна 86	86
Высадка арміі Флака ў Грэцыі	85	86		вясна 86		вясна 86					86
Сустрэча армій Сулы і Флака				вясна 86		лета 86				лета 86	
Паўстанні ў га- радах Малой Азіі	86			85		канец 87 — пач. 86 да н. э.			канец 87	канец 86	
Бітва пры Ар- хамене	86	86	86	вясна 85		восень 86	85	86	86	во- сень 86	86
Пераправа ар- міі Флака ў Азію				канец 86		канец 86			зіма 86/85 да н. э.	пач. 85	
Бітва пры Ме- літопалі	85	85				вясна 85	86		вясна 85	вясна 85	
Перамовы каля Дэлія	85	85		85/84 да н. э.		85				пач. 85	85
Высадка арміі Сулы ў Азіі				84							
Дарданскі мір	84	пач. 84	84	84	84	зіма 85/84 да н. э.		84		жн. 85	жн. 85

другога перыяду вайны

В. Дзюрант	Г.-І. Дзізнэр	Р. Э. І Т. Н. Дзюпоі	Г. Бенгтсан	Ф. Інар	В. Макджынг	М. С. Галіцын	М. А. Машкін	С. І. Кавалёў	В. І. Севасцянянава	Г. М. Ліўшыц	Н. Ю. Ламоўры	Всемирная история в 10 т.	Н. Н. Галаўкова	С. Ю. Сапрыкін
сак. 86	86	86	1.03. 86	1.03. 86	1.03. 86	86	1.03. 86	1.03. 86	1.03. 86	1.03. 86	1.03. 86	1.03. 86	86	86
86	86	86	86	86	86	86	86	сак. 86	вяс- на 86	сак. 86	86	86	86	86
		85			86	пач. 85	86	вяс- на 86	86		86			
					86		86		86		86			
86	86	85	86	86	86	86		во- сень 86	86	во- сень 86	86	во- сень 86	85	86
					ка- нец 86								85	
					вяс- на 85				85					
						86/85 да н. э.					85/84 да н. э.			
							85		ка- нец 85					
85	84	85/84 да н. э.	85		ка- нец 85	85	во- сень 85	жн. 85	85	во- сень 85	84	85	84	85

Берагодна, пантыйскі цар ведаў аб падобных настроях, і таму вырашыў за лепшае пазбавіцца ад ненадзейных саюзнікаў, не чакаючы, калі яны пройдуць на бок яго ворагаў. Першы прывен-тыўны ўдар Мітрыдат абрынуў на галатаў, найбольш ваяўнічых малаазіяцкіх плямёнаў. Як паведамляе Плутарх [92, с. 281—282], сярод галатаў саспела змова, якую ўзначаліў тэттарх аднаго з галацкіх плямёнаў — Эпарыдорый (Strabo, XII, 5, 1). Першая спроба замаху не ўдалася — у вызначаны момант Мітрыдат адсутнічаў. Да другой справа не дайшла — змоўшчыкі былі выкрыты і перабіты. Аднак пантыйскі цар гэтым не абмежаваўся, рэпрэсіям падвергліся і іншыя тэттархі, а таксама іх жонкі і дзеці. Уся маёмасць галацкіх правадыроў была канфіскавана, у гарады ўведзены гарнізоны, сам край ператварыўся ў сатрапію на чале з Эўмахам. Аднак ацалелыя тэттархі галатаў, сярод якіх, на думку Ф. Інара [40, с. 143], быў Дэятар, які пазней прымусіў Рым прызнаць яго ўладаром Галатыі, сабралі войска з сельскіх мясцовасцей і распачалі барацьбу з пантыйскімі атрадамі, даўшы Мітрыдату VI замест вырашэння праблемы новы фронт. Акалічнасці гэтай барацьбы невядомыя. Апіян (Mithr., 46) лаканічна паведамляе, што Эўмарх і гарнізоны былі выгнаны з Галатыі.

Наступны ўдар быў нанесены па востраву Хіас. Першымі мерамі, скіраванымі супраць Хіаса, была канфіскацыя маёмасці тых, хто збег да рымлян, і адмысловае расследаванне з мэтай выявіць прыхільнікаў Рыма. Затым па загаду цара военачальнік Зянобій з войскам, якое мусіла быць скіравана на Эладу, уначы высадзіўся на востраве, заняў умацаванні і мury горада. Паводле сведчанняў Мемнона (XXXIII, 1) аперацыяй супраць Хіаса кіраваў Дарылай, малочны брат цара Мітрыдата і яго фаварыт (Strabo, X, 2, 10). Раніцай было аб'яўлена, каб іншаземцы заставаліся ў спакоі, а жыхары сабраліся на сход. Там грамадзянам горада было абвешчана ад імя цара, што Мітрыдат сумняваецца ў шчырасці далучэння і дзеля ўпэўненасці ў тым, што яны не пройдуць на бок рымлян, патрабуе выдачы зброі і закладнікаў з ліку дзяцей галоўных сем'яў. Так як пантыйскае войска заняло горад, у жыхароў Хіаса выбару не было — зброя і закладнікі былі адасланы ў Эрыгтэю (App., Mithr., 46). Калі гэта было зроблена, хіасцам зачыталі новы ліст Мітрыдата, у якім цар вінаваціў іх у прыхільнасці рымлянам, карыстанні маёмасцю рымлян без выплаты падаткаў і таемнай адпраўцы да Сулы лепшых грамадзян. Быў узгаданы і інцыдэнт пад час марской бітвы ля Радоса. За гэта пантыйскі цар патрабаваў выплаты штрафу ў 2000 талантаў, намякаючы, што на самай спра-

ве зламыснікі караюцца смерцю. Даведаўшыся аб памерах штрафу (у рымскіх грошах каля 40 млн сестэрцыяў) [40, с. 145], хіасцы пажадалі адправіць пасольства да Мітрыдата, аднак пантыйцы не дазволілі. Тады, не бачачы іншага выйсця, жыхары вымушаны былі сабраць каштоўнасці храмаў і ўпрыгожванні жанчын. Аднак гэта не выратавала іх. Калі неабходная сума была сабрана, Зянобій (або Дарылай?), заявіўшы, што не хапае вагі, сабраў усіх жыхароў у тэатры, акружыўшы іх салдатамі, пад канвоем правёў усіх грамадзян у порт, дзе іх пагрузілі на караблі і адправілі ў Понт (App., Mithr., 48). Аднак каля г. Гераклея на караблі пантыйцаў напалі жыхары гэтага горада, якія вызвалілі хіасцаў і пасля дапамаглі ім вярнуцца на радзіму (Memn., XXIII, 2—3).

Якія ж мэты праследаваў Мітрыдат VI і яго атачэнне гэтай, гледзячы па ўсім, загадзя спланаванай акцыяй? Магчыма, па-першае, цар імкнуўся застрашыць гэтай дэпартацыяй грамадзян грэчаскіх гарадоў і тым прадухіліць іх пераход на бок рымлян. Па-другое, немалаважнае значэнне меў фінансавы бок справы. Мітрыдату тэрмінова неабходны былі грошы дзеля забеспячэння новай арміі для вайны ў Грэцыі. Пакрыць немалыя расходы цар вырашыў за кошт мясцовага насельніцтва. І, па-трэцяе, працягваючы сваю ранейшую палітыку апоры на сацыяльныя нізы абшчын, цар імкнуўся замяніць ненадзейнае насельніцтва новадалучаных зямель тымі, хто будзе яму больш адданым. Нездарма ж Апіян (Mithr., 48) падкрэслівае, што іншаземцы-метэкі не пацярпелі на Хіасе, а Мемнон (XXXIII, 1) кажа, што канфіскаваныя землі хіасцаў былі падзелены паміж пантыйцамі.

Хаця гэта акцыя прайшла паспяхова, аднак вынікі яе прынеслі больш шкоды, чым карысці. Эфект атрымаўся адваротны таму, на які разлічваў цар. На прыкладзе Хіаса частка грамадзян прарымскай арыентацыі магла весці паспяховую агітацыю на сваю карысць. Малаазійскія гарады, якія зусім нядаўна называлі Мітрыдата сваім выратавальнікам, цяпер, баючыся падзяліць лёс Хіаса, выступілі супраць цара.

Так, калі Зянобій з войскам падышоў да Эфеса, гараджане запатрабавалі, каб ён увайшоў у горад без зброі і з невялікай колькасцю салдат. Зянобій пагадзіўся і запрасіў эфесцаў на сход. Але тыя, не чакаючы для сябе нічога добрага, прапанавалі перанесці сход на наступны дзень. Ноччу эфесцы парайліся, і прарымскія сілы ўзялі верх. Зянобій і салдаты аховы былі схоплены і забіты. Грамадзяне занялі мury горада і звезлі з наваколіч харчовыя запасы, падрыхтаваўшыся да аблогі (App., Mithr., 48) [2, с. 267]. Адзначым, што

войска, альбо хутчэй атрад Зянобія, напэўна, быў невялікі, бо значнае войска наўрад ці пасіўна назірала б за ўсімі прыгатаваннямі жыхароў Эфеса, нават застаўшыся без военачальніка. Захаваўся дэкрэт грамадзян Эфеса. У ім гаворыцца, што яны трапілі пад уладу цара Мітрыдата, спалохаўшыся яго войскаў і раптоўнага нападу, але пасля, скарыстаўшы выпадак, аб'явілі вайну Мітрыдату «за панаванне Рыма і за свабоду» [73, с. 522].

Учынак Эфеса зрабіў уражанне. Па прыкладу яго жыхароў гарады Тралы, Гіпеты, Смірна, Сарды, Калафон, Месаполіс абвясцілі сябе саюзнікамі Рыма (App., Mithr., 48; Strabo, XIV, 1, 42). Няма сумнення, што гэтыя спробы вызваліцца з-пад улады Мітрыдата былі справай рук маёмаснай часткі насельніцтва [109, с. 66].

Мітрыдат не мог дазволіць развівацца мяцяжу надалей. Ён робіць у тых умовах захады рознага характару. З аднаго боку — жорсткае падаўленне бунта сілай, з другога — узмацненне сваёй ранейшай палітыкі. Тыя гарады, што пачалі адкрытую барацьбу, былі ўзяты пантыйскімі войскамі пасля аблог. У горадзе Адрапіты стратэг Дыядор, які дарэчы быў сам грамадзянінам гэтага горада, а таксама значным філосафам і рытарам, знішчыў усю гарадскую раду (Strabo, XIII, 1, 66). З іншымі мяцежнікамі абышліся больш літасціва. Так, знакаміты прамоўца Дыядор з Сардаў быў абвінавачаны ў падбукторванні гарадоў супраць цара, але быў апраўданы ў абароннай прамове (Strabo, XIII, 4, 9). Усім астатнім грэчаскім полісам даравана воля, знішчаны даўгі, метэкі ў кожным горадзе аб'яўлены паўнапраўнымі грамадзянамі, а рабы — вольнымі (App., Mithr., 48). Некаторым гарадам была аказана фінансавая дапамога для аднаўлення разбураных у выніку прыродных катастроф будынкаў (Strabo, XII, 8, 18). Такімі дзеяннямі Мітрыдат здолеў спыніць рух адыходу ад яго гарадоў, што вызначыўся пасля паражэння яго войскаў пры Херанзі.

І ўсё ж вынікі ўсіх гэтых мер былі дваістыя. З аднаго боку, стварыўся цэлы сацыяльны слой прыхільнікаў Мітрыдата. Былыя даўжнікі, метэкі і рабы добра разумелі, што толькі пад уладай пантыйскага цара яны здолеюць захаваць свае правы. Мітрыдат мог цалкам абапірацца на іх. З другога — не выключана, што менавіта гэтая палітыка цара напалохала яго шматлікіх суседзяў і прымусіла іх аказаць дапамогу Лукулу ў стварэнні флоту (Plut., Luc., III; App., Mithr., 33, 56).

Магчыма, што незадаволенасць дзеяннямі Мітрыдата прывяла да ўзнікнення змовы ў атачэнні цара. Мініён і Філацім са Сцірны, Клісфен і Асклепідот з Лесбаса, усе бліжэйшыя знаёмыя

Мітрыдата, вырашылі здзейсніць дзяржаўны пераварот. Аднак па даносу аднаго з удзельнікаў, Асклепіядота, змова была выкрыта. Усе ўдзельнікі былі пакараны смерцю. Пасля выкрылі падобную ж змову ў Пергаме. Усяго схапілі і пакаралі смерцю 80 чалавек. Пасля заўжды падазроны Мітрыдат разаслаў паўсюль сваіх людзей, якія павінны былі адсочваць яўных і таемных ворагаў цара. Расквітнелі даносы. У выніку рэпрэсій у гарадах правінцыі Азія было пакарана смерцю каля 1600 чалавек (App., Mithr., 48).

Палітыкай бізуна і перніка новыя вобласці былі прыведзены ў адносны спакой. У гарадах стала шмат людзей, якія былі адданы Мітрыдату і жадалі захаваць свае перавагі, але яшчэ больш было тых, хто баяўся рэпрэсій. У гэтых абставінах цяжка было разлічваць на больш-менш значную падтрымку і дапамогу ў вайне. Вельмі важна і тое, што ў выніку ўсіх гэтых хваляванняў быў страчаны каштоўны час. Замест актыўных баявых дзеянняў у Грэцыі пантыйскія войскі былі заняты падаўленнем паўстанняў, што заняло ў іх, на нашу думку, па часу, не менш паловы лета 86 г. да н. э. Такім чынам мяцежныя гарады ўсё ж ускосна паспрыялі рымлянам, адцягнуўшы час фарміравання і прыбыцця новай арміі на тэатр ваенных дзеянняў.

Між тым актыўныя баявыя дзеянні ў Грэцыі прыпыніліся. На гэта, як мы мяркуем, уплывала некалькі фактараў.

Рымскай арміі Сулы, парадзелай пры штурме Афін, Пірэя, у баях пад Херанэяй, неабходна было падмацаванне і, што яшчэ больш важна, — грошы. Патрэбныя яму сумы Сула знайшоў у выглядзе пазык грэчаскіх храмаў. Як ліча Б. П. Сялецкі, такія пазыкі былі добраахвотнымі [109, с. 63—65]. Сярод матываў гэтага ўчынку ўказваюцца вынікі ўсёй папярэдняй палітыкі Мітрыдата, аб чым ішла гаворка вышэй. Б. П. Сялецкі адносіць магчымасць заключэння такіх таемных дамоў да часу высадкі Сулы ў Грэцыі, гэта значыць прыблізна вясна — лета 87 г. да н. э.

Нам падаецца, што перадача такіх добраахвотных пазык магла адбыцца толькі пасля бітвы пры Херанэі і на працягу далейшага часу (вясна — лета 86 г.). На карысць гэтага ёсць свае аргументы: па-першае, расчараваная ў Мітрыдаце вярхушка грэчаскіх абшчын магла ўпэўніцца ў тым, што пантыйская армія няздольная атрымаць перамогу; па-другое, усе маглі, глядзячы на падзеі ў правінцыі Азія, пераканацца ў нязменнасці курсу Мітрыдата ў галіне яго сацыяльнай палітыкі; па-трэцяе, жрацы ўбачылі, што Сула імкнецца неяк кампенсавць нарабаваныя ў храмах багацці. Менавіта нарабаваныя, бо на гэта недвухсэнсоўна

ўказваюць крыніцы (Plut., Sulla, 12, 19; Paus., XI, 7, 4). Б. П. Сялецкі слухна лічыць, што адной з умоў пазыкі, дамовы паміж Сулай і жрацамі, за якімі стаялі маёмасныя класы грэчаскіх абшчын, была «воля і самакіраванне», што і было здзейснена Сулай пасля заканчэння вайны з Мітрыдатам і перамогі над папулярамі [109, с. 64—67]. Сула быў вымушаны пайсці на ўсе ўмовы, бо яго становішча заставалася хісткім — па сутнасці, у яго не было трыбалага тылу. Цікава, што да сваёй канчатковай перамогі над дамакратамі Сула працягваў пошукі шляхоў да кампрамісу і прымірэння з імі (Vel. Pat., II, 25, 1—3). Такім чынам, Сула, як сведчыць Апіян (Mithr., 54), атрымаў вельмі неабходныя яму грошы.

Аднак далёка не ўсе полісы Грэцыі пайшлі на змову з рымлянамі. Некаторыя з іх заставаліся на баку Мітрыдата (App., Mithr., 51; Paus., XI, 33, 6) — адны з-за нянавісці да рымлян, другія — з-за страху перад пантыйскім войскам, бо ў некаторых гарадах заставаліся пантыйскія гарнізоны, а пантыйскі флот панаваў у Эгейскім моры.

Зрабіўшы сваёй базай Халкіду і карыстаючыся адсутнасцю ў рымлян караблёў, Архелай кантраляваў астравы і рабаваў узбярэжныя мясцовасці. У гэтым ён быў падобны, як гаворыць Апіян (Mithr., 45), «больш на марскога рабаўніка, чым на вядучага сапраўдную вайну». Да пірацтва Архелая падштурхоўвала, верагодна, неабходнасць неяк падтрымаць свае войскі (пантыйцам не менш за Сулу неабходны былі грошы) і магчымасць пакараць тых, хто перайшоў на бок рымлян. Тым больш, што значную частку пантыйскага флоту складалі караблі піратаў, а кантраляваць іх усіх Архелай не мог.

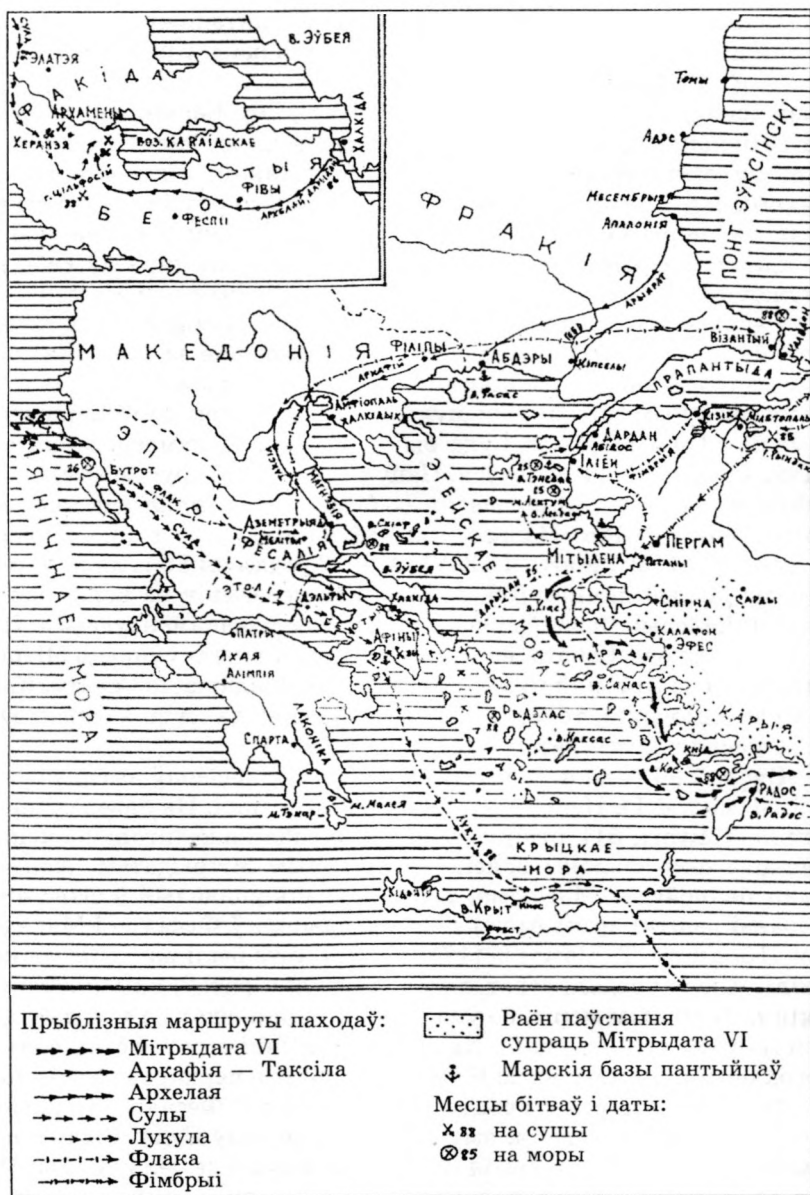
Наступным фактарам, які ўплываў на ход баявых дзеянняў, былі піраты, што лічыліся саюзнікамі Мітрыдата VI. Дзякуючы іх актыўнасці, рымляне не маглі развіць поспех пасля бітвы пры Херанэі. Піраты ў гэты час сталі сапраўднымі панамі на Міжземнамор'і. Калі напачатку вайны яны плавалі на быстраходных невялікіх суднах, то, калі вайна пачала зацягвацца, іх стала з'яўляцца ўсё больш, і пераселі яны на бірэмы і трырэмы. Не задавальняючыся звычайным разбоем, яны захоплівалі нават умацаваныя гарады. Панавалі яны і на рымскіх камунікацыях (App., Mithr., 92). Флор (XLI, 3, 6) паведамляе, што пірацкая эскадра Ісідора беспакarana гаспадарнічала на ўсім Усходнім Міжземнамор'і паміж Пелапанэсам, Кірэнэй і Крытам, нарабаваўшы столькі, што месца тое пачалі зваць «залатым». Флот Ісідора ў складзе 13 пентэр перайшоў на службу да Мітрыдата [201, с. 38].

Відавочна, што прыблізна ў гэты час пантыйскі флот з дапамогай піратаў ачысціў Эгейскае мора ад караблёў рымлян і іх саюзнікаў. Ва ўсякім разе крыніцы не даюць звестак аб лёсе рымскай эскадры Бруція Суры (App., Mithr., 29). Верагодна, яна была знішчана. Цікава, што ў крыніцах ёсць здагадкі толькі пра піратаў Міжземнамор'я, але няма звестак пра піратаў Понта Эўксінскага. Вядома, аднак, як шырока было развіта пірацтва на Чорным моры [15, с. 128—132]. Магчыма, што па завяршэнні аб'яднання Прычарнамор'я, Мітрыдат паставіў піратаў сабе на службу ці часткова знішчыў іх, ачысціўшы тым самым мора.

І апошнім фактарам, які паўплываў на характар баявых дзеянняў, ці, хутчэй, на іх адсутнасць, стала прыбыццё на тэатр ваенных дзеянняў другой рымскай арміі. У выніку перавароту 87 г. да н. э. да ўлады ў Рыме прыйшлі папуляры на чале з консуламі Карнэліем Цынай і Гаем Марыем. Сула быў адхілены ад камандавання арміяй, але не падпарадкаваўся. Папуляры сабралі другую армію для вайны на Усходзе. Камандаваць ёю было даручана таленавітаму военачальніку — Гаю Марыю, які здаўна марыў аб вайне супраць Мітрыдата (Plut., Mar., XXXIV). Але 13 студзеня 86 г. да н. э. састарэлы Марый памірае [66, с. 248]. Яго пераемнік па консульству Луцый Валерый Флак быў прызначаны галоўнакамандуючым. Паводле пастановы Сената, ён павінен быў дзейнічаць супраць Мітрыдата сумесна з арміяй Сулы, калі той падпарадкуецца Сенату. Калі ж Сула адмовіцца, то Флак павінен быў спярша пачаць барацьбу з ім, а пасля з Мітрыдатам (Memn., XXXIV, 1).

Вясной 86 г. да н. э. Флак на чале двух легіёнаў высадзіўся ў Эпіры (мал. 4.1). Пераправа не прайшла гладка. Па паведамленні Апіяна (Mithr., 51), шторм раскідаў караблі, а авангард рымскай эскадры быў спалены войскам, высланым Мітрыдатам. Адкуль было тое войска? Магчыма, то маглі быць уцалелыя ў бітве пры Херанэі рэшткі арміі Архелая, якія адышлі ў Фесалію і Македонію. На думку Т. Момзена [172, с. 294], гэта былі пантыйскія караблі. Але найбольш верагодна — караблі піратаў, якія крэйсіравалі на Іянічным моры, бо ўласна пантыйскі флот не заходзіў далей м. Малей (Plut., Sulla, XI). Калі б дзеянні піратаў былі больш узгодненыя, то яны маглі б увогуле сарваць пераправу рымлян.

Флак высадзіўся ў Грэцыі і накіраваўся ў Фесалію. Перагрупаваўшы войскі, туды ж яму насустрач рушыў Сула. Было б памылкова лічыць, што армія Флака была горш легіёнаў Сулы. Гэтае войска было добра падрыхтавана і загартавана ў час грамадзянскай вайны. Абедзве рымскія арміі сышліся каля г. Мелітэя,

Мал. 4.1. Баявыя дзеянні на тэрыторыі Грэцыі і Малой Азіі

на паўночным схіле Афрызкіх гор. Аднак сутыкнення не адбылося. Ні Флак, ні Сула не жадалі пачынаць бой. Некаторы час арміі знаходзіліся адна насупраць адной. Верагодна, Флак разлічваў, што войскі Сулы прайдуць на бок законнага камандуючага. Аднак адданасць салдат Сулы свайму пераможнаму палкаводцу была падмацавана грэчаскім золатам, і мяняць яго на невядомага консула папулярнаў ніхто не жадаў. Адбылося наадварот. Салдаты авангарда арміі Флака перайшлі на бок Сулы. Таму Флак ухіліўся ад бою. Згарнуўшы лагер, ён рушыў на поўнач, каб прайсці праз Македонію і Фракію ў Азію і там памерацца сіламі з войскамі Мітрыдата (App., Mithr., 51; Plut., Sulla, XX). Т. Момзен адзначаў, што ў гэтай сітуацыі Сула і, магчыма, Флак кіраваліся палітычнымі меркаваннямі: верх узялі памяркоўнасць і патрыятызм, каб адмовіцца ад перамогі над сваімі суайчыннікамі па меншай меры да таго часу, пакуль не скончыцца вайна [74, с. 520]. Трэба дадаць, што нават не столькі патрыятызм, колькі разуменне таго, што калі яны схопяцца адзін з адным, то пераможцам будзе трэці бок — Мітрыдат. Ні аб чым не дамаўляючыся, яны як бы заключылі своеасаблівае пагадненне — змагацца разам супраць агульнага ворага: папулярам — у Азіі, аптыматам — у Еўропе.

У той час, калі рымская армія знаходзілася яшчэ на пазіцыях каля г. Мелітэя, да Сулы дайшлі звесткі аб прыбыцці на тэатр вайны дзеянняў новай пантыйскай арміі пад камандаваннем Дарылая. Лепшае войска, якое здолеў сабраць Мітрыдат, пераправілася праз Эгейскае мора і прыбыло ў Халкіду. Злучыўшыся з Архелаем, які заставаўся галоўнакамандуючым у Грэцыі, Дарылай высадзіўся ў Беотыі і заняў яе (мал. 4.1). Сула выступіў насустрач пантыйцам. Дарылай быў дастаткова самаўпэўнены ў сваім імкненні ўступіць у бой. Пры гэтым ён намякаў, што паражэнне пры Херанзі не абышлося без здрады (Plut., Sulla, XX). Можна меркаваць, што тут Дарылай проста агучыў тыя думкі, якія блукалі ў атачэнні цара Мітрыдата.

Дарэмна Архелай заклікаў не ўвязвацца ў адкрыты бой, але зацягваць вайну, прымушаючы рымлян да марнавання часу і сродкаў. Дарылай імкнуўся пачаць бой. Аднак першыя ж сутычкі з рымлянамі каля Цільфосія пераканалі Дарылая ў слушнасці Архелая. Пэўна, там пантыйцы панеслі значныя страты. Армія на чале з Архелаем заняла пазіцыі каля горада Архмены ў Беотыі. Там адбылася двухдзённая бітва, якая канчаткова вырашыла выхад вайны.

Але калі была гэтая бітва? У гістарыяграфіі на гэты конт няма адзінай думкі (гл. табл. 4.1). Існуюць і розныя падыходы пры апісанні ходу бітвы. Так, гісторык Т. Момзен лічыць, што бітва адбылася вясной 85 г. да н. э., а зіму 86/85 г. да н. э. Сула правёў у Афінах, хаця сам Т. Момзен у гэтым няўпэўнены [74, с. 520]. Гэтай жа думкі аб часе бітвы прытрымліваецца Т. Харботл, Т. Н. Дзюпоі і Р. Э. Дзюпоі, Н. Н. Галаўкова [122, с. 339; 36, с. 197; 41, с. 147]. На думку іншых: Т. Рэйнака, Г. Блоха, Дж. Каркапіна, С. І. Кавалёва, Г. М. Ліўшыца і складальнікаў «Всемирной истории» гэтая бітва адбылася восенню 86 г. да н. э. [182, р. 187; 158, р. 424; 45, с. 388; 58, с. 88; 81, с. 365]. Усе ж астатнія прыводзяць, не ўдакладняючы, дату 86 г. да н. э., верагодна, разумеючы пад гэтым лета гэтага года [184, р. 144; 151, с. 451; 143, р. 157; 198, с. 128; 153, р. 119; 151, р. 124; 149, с. 304; 142, с. 303; 107, с. 196; 40, с. 148; 8, с. 171; 66, с. 249; 102, с. 201; 61, с. 101].

Антычныя аўтары не пакінулі нам ніякіх звестак аб даце бітвы. Таму, зыходзячы з усяго вышэйсказанага, паспрабуем прыблізна разлічыць магчымы час бітвы. Вясной — летам 86 г. да н. э. пасля бітвы пры Херанэі ўспыхваюць паўстанні ў малаазійскіх гарадах, а таму неабходны час для іх падаўлення. Наўрад ці такія асцярожны чалавек як Мітрыдат рызыкнуў бы выправіць дастаткова моцнае войска за межы Малой Азіі да поўнага падаўлення паўстання. З другога боку — неабходны быў больш-менш значны час для збірання вайсковых кантынгентаў, назапашвання зброі, харчу і г. д. для новай арміі. Высадка Флака, яго супрацьстаянне з Сулай таксама маглі заняць усю вясну і значную частку лета 86 г. да н. э. Прыбыццё новай пантыйскай арміі, яе канцэнтрацыя ў Беотыі таксама патрабавалі часу. Бітва не магла адбыцца і позняй восенню — малаверагодна, каб Мітрыдат паслаў морам войскі ў перадпачатку восеньскіх штормаў. Атрымліваецца, што бітва пры Архамене хутчэй за ўсё адбылася напрыканцы лета — на пачатку восені 86 г. да н. э.

Асабліваю цікавасць уяўляюць сабой і погляды гісторыкаў на гэтую бітву. Тут варта прыгадаць арыгінальную думку Г. Дэльбрука, які заявіў, што бітва пры Архамене, як, дарэчы, і пры Херанэі, не больш, чым плён фантазіі антычных аўтараў. Асноўным аргументам у яго служыць тое, што Мемнон не прыгадвае аб другой бітве ў Беотыі, што неверагодна вялікія лічбы колькасці пантыйскіх войскаў, якія ўдзельнічалі ў бітве, і іх страт, асабліва ў параўнанні з рымскімі, што Мітрыдат не мог утрымліваць такія масы войскаў з-за фінансавых магчымасцей і, нарэшце, тое, што два апавяданні

пра бітву пры Архамене і пра бітву Гая Марыя з кімврамі і тэўтонамі вельмі падобныя адзін да аднаго. Пры гэтым сам Г. Дэльбрук не адмаўляе бітву пантыйцаў з рымлянамі, але кажа, што застанеца невядомым тое, як было на самай справе [32, с. 352—354]. Нам падаецца, што такі погляд з'яўляецца вынікам звышкрытычнага стаўлення да крыніц. Вядома, рымскія аўтары мелі на мэце ўзвельчэнне славы рымскай зброі — адсюль і вялікая колькасць войскаў праціўнікаў Рыма і мізэрнасць рымскіх страт, але не трэба думаць, што асноўную канву падзей крыніцы падаюць няслушна. Што тычыцца Мемнона, то гэты грэчаскі аўтар не прыгадвае і іншых падзей, якія ёсць у іншых крыніцах — напрыклад, марскую экспедыцыю Л. Лукула, аднак Г. Дэльбрук пра гэта не ўзгадвае. Цалкам можна пагадзіцца з аўтарам у тым, што войскі Мітрыдата былі значна меншыя па колькасці хаця б таму, што ўтрымліваць пастаянна вялікую масу салдат Мітрыдат наўрад ці здолеў бы.

Погляд іншых гісторыкаў менш арыгінальны, але таксама досыць спрэчны. Так, Р. Э. і Т. Н. Дзюпюі падаюць у сваім творы падобныя адна да адной апісанні бітваў пры Херанэі і Архамене [36, с. 196—197]. Т. Момзен, Т. Харботл, Ф. Інар, В. Друман, Ш. Ліскен, А. Саван, Ш. Рален, Г. Блох, Дж. Каркапіна, Т. Рэйнак пры апісанні бітвы не заўсёды крытычна ставіліся да крыніц, цалкам узяўшы апавяданне пра бітву з Апіяна і Плутарха [74, с. 520—521; 122, с. 339; 40, с. 148—151; 150, р. 450—451; 143, р. 156—157; 184, р. 102—103; 158, р. 423—424; 182, р. 187—189], якія прыводзяць розныя падрабязнасці, але не гавораць аб паstraенні войскаў.

Аднак існуе адно апісанне, якое змяшчае ў сабе досыць цікавыя падрабязнасці бою. Яно знаходзіцца ў «Стратэгемах» Франціна (Front., II, 3, 17), які паведамляе аб бітве паміж Архелаем і Сулай, не прыводзячы назву месца бітвы. Усе чамусьці вырашылі, што гаворка ідзе пра бітву пры Херанэі. Аднак у апісанні бітвы пры Херанэі ў Апіяна і Плутарха ёсць такія падрабязнасці, якіх няма ў Франціна, і наадварот, Францін кажа пра тое, што не прыгадваюць Апіян і Плутарх і што супадае з паведамленнямі Плутарха пра бітву пры Архамене¹ (App., Mithr., 42; Plut., Sulla, XVII—XIX; Front., II, 3, 17).

Пераходзячы непасрэдна да разгляду бітвы, неабходна высветліць яшчэ адно пытанне — пра колькасць войскаў. Апіян называе

¹ Аб іншых аргументах на карысць Франціна гл. апісанне бітвы пры Херанэі ў главе 3.

вае лічбу 80 тыс. салдат арміі Дарылая і яшчэ 10 тыс. чалавек — рэшткі войска Архелая (App., Mithr., 42). Тую ж лічбу ў 80 тыс. пантыйцаў прыводзіць Плутарх (Sulla, XX). Еўтропій (V, 4) гаворыць аб 70-тысячным войску. Усе яны і словам не гавораць аб колькасці арміі Сулы. Гэта дае нам падставы сумнявацца ў сапраўднасці прыведзеных лічбаў колькасці пантыйскай арміі. Не трэба забываць, што Сула атрымаў падмацаванне хаця б у выглядзе авангарда арміі Флака, які перайшоў у яго лагер. Прыкладна такжа меркаваў і Г. Дэльбрук, калі выказваў здагадку аб магчымасці не толькі якаснай, але і колькаснай перавагі рымлян [32, с. 353]. Нам падаецца больш верагодным, што, калі колькасная перавага пантыйцаў і мела месца, то яна не магла быць ужо вельмі значнай. А дысцыплінаванасць, падрыхтоўка і лепшае ўзбраенне рымлян, як мінімум, ураўноўвалі шанцы на перамогу.

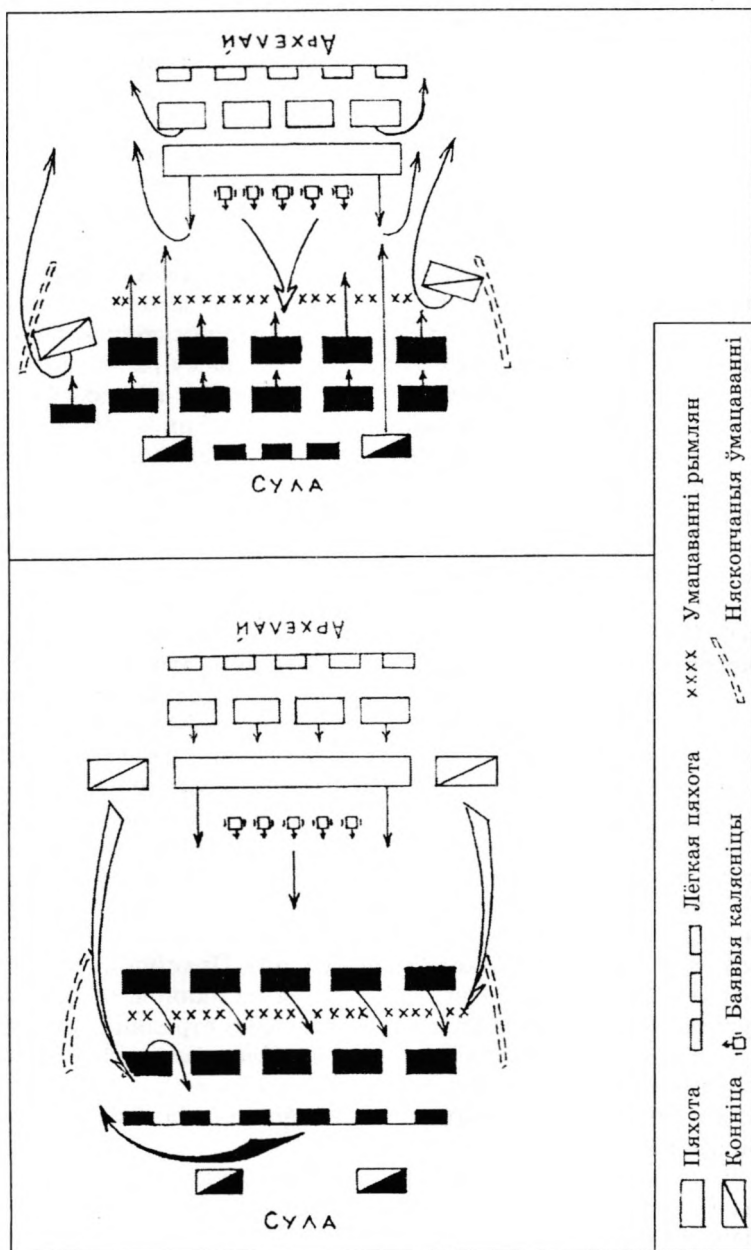
Сярод усіх мясцін Беотыі раўніна каля Архамена адрознівалася сваёй велічынёй. Мясцовасць была настолькі прыдатнай для разгортвання пантыйскай конніцы, што нават асцярожны Архелай вырашыў даць бой рымлянам. Войскі праціўнікаў сталі адзін насупраць аднаго лагерамі і пачалі выстройвацца для бою (мал. 4.2). Архелай паставіў у цэнтры серпаносныя квадрыгі, каб расстроіць шэрагі рымлян, на другой лініі — фалангу, створаную па прыкладу македонцаў, на трэцяй — узброеныя на рымскі ўзор дапаможныя атрады, дадаўшы да іх уцекачоў-італікаў, на ўпартасць якіх ён больш за ўсё разлічваў; лёгкаўзброеных ён размясціў ззаду. На фалангах пантыйскай арміі стаяла шматлікая конніца дзеля атачэння непрыяцеля (Front., II, 3, 17).

Сула, які добра засвоіў урокі бітвы пры Херанзі, калі пантыйская конніца прарвала яго цэнтральную лінію, аддаў загад пабудаваць не проста, як гэта было прынята, умацаваны лагер, але прадуманую сістэму палявых умацаванняў. Засцерагчы ад пантыйскай конніцы фалангі яго пазіцыі павінны былі равы шырынёй у 3 метры. Затым ён выстраіў пяхоту ў тры шэрагі, пакінуўшы інтэрвалы, па якіх ён мог бы, калі спатрэбіцца, выставіць лёгкаўзброеныя часці і конніцу, пакінутую ў ар’ергардзе. Далей ён загадаў салдатам другой лініі збудаваць палісад у выглядзе забітых у зямлю калоў, каб прадухіліць таранны ўдар калясніц (Front., II, 3, 17). Такія палявыя ўмацаванні былі створаны ці не ўпершыню ў гісторыі ваеннага мастацтва. Як бачым, рымскі военачальнік сур’ёзна ацэньваў свайго праціўніка. Зыходзячы з аналізу крыніц, мы можам падзяліць бітву на тры этапы.

Першы этап (мал. 4.2). Не чакаючы, пакуль Сула закончыць будаўніцтва ўмацаванняў, Архелай аддаў загад атакаваць легіянераў, якія займаліся землянымі работамі. Пантыйская конніца моцным патокам абрынулася на ворага. Занятыя на будаўніцтве легіянеры былі рассеяны і ў паніцы пабеглі з поля бою. Праследуючы ўцекачоў, пантыйская кавалерыя змяла і частку выстраенага для бою войска. У гэтыя хвіліны вырашаўся не проста лёс гэтай бітвы, але і ўсёй кампаніі. Сула заклікамі і пагрозамі спрабаваў спыніць уцякаючых салдат, але тыя яго не слухалі. Тады Сула нібыта выхапіў з рук легіянера сцяг і са словамі: «Рымляне, тут напэўна я знайду славетную смерць, а вы запамятайце, што на пытанне, дзе вы здрадзілі свайму імператару, вам прыйдзеца адказваць — пры Архамене!», разам з атрадам цэлаахоўнікаў кінуўся насустрач насядаючым пантыйцам (App., Mithr., 49; Plut., Sulla, XXI; Front., II, 8, 12). Не вельмі верыцца ў гэтыя пафасныя прамовы Сулы, больш вартыя герояў антычных тэатраў. Напэўна, усё было прасцей — рымскі палкаводзец мог проста загадаць сячы ўцякаючых салдат і тым паклаў канец паніцы. У любым выпадку, рашучыя дзеянні Сулы прымусілі рымлян спыніцца, што дазволіла камандзірам атрадаў аднавіць баявы парадак і пачаць бой. На дапамогу Суле з правага фланга падышлі дзве свежыя кагорты воінаў. Пантыйская кавалерыя вымушана была спыніцца і пачаць адыход. Сула ў сваю чаргу таксама адвёў сваіх крыху назад, даўшы магчымасць адпачыць і перастроіцца.

Другі этап (мал. 4.2). Пантыйцы аднавілі бой, і ў больш строгім парадку атакавалі рымлян. Дзеянні квадрыг былі няўдалымі — яны наляцелі на палісад і павярнулі назад, на сваіх, чым змяшалі македонскую фалангу. Зусім магчыма, што рымляне выкарысталі ў баі трыбулы — адмысловыя прыстасаванні для барацьбы з калясніцамі. Трыбулы ўяўлялі сабою чатыры збітыя заостраныя калы, якія, як іх не кінуць, моцна становяцца на тры калы, а чацвёртым, узнятым уверх, наносяць шкоду (Veg., III, 24). Праціўнікі сышліся ўшчыльную. Шалёнасць бітвы была такая вялікая, што пантыйскія лучнікі, не маючы магчымасці ў цеснаце страляць, пучкамі стрэлаў, сціснутых у кулаках, як мячамі, білі ворага (Plut., Sulla, XXI). Ф. Інар тлумачыць гэта інакш. На яго думку, лучнікі, якія абаранялі лагер, не мелі магчымасці страляць з-за агульнага адступлення пантыйцаў [40, с. 149].

Як бы там ні было, але пантыйцы сапраўды вымушаны былі адступіць. Іх страты ў гэты дзень дасягнулі 15 тыс. чалавек, з якіх прыблізна 10 тыс. коннікаў (App., Mithr., 49). Еўтропій (V, 4) пры-

Мал. 4.2. Бітва пры Архамене. Першы дзень бою

водзіць лічбу страт у 20 тыс. чалавек. У гэтым жа баі на правым флангу загінуў, змагаючыся з надзвычайнай доблесцю, сын Архелая, Дыяген (Plut., Sulla, XXI; Eutrop., V, 4). Аб стратах рымлян антычныя крыніцы не паведамляюць. Можна толькі здагадацца аб іх сапраўднай колькасці — глядзячы на бой, яны маглі быць не менш за пантыйскія.

Апіян (Mithr., 50) паведамляе, што Сула, баючыся, як бы Архелай не адвёў свае войскі на Халкіду, загадаў размясціць па ўсёй раўніне ахоўныя атрады. Вельмі цікавая акалічнасць: з-за чаго Суле было б баяцца адыходу пантыйцаў, калі б тыя па-ранейшаму мелі значную перавагу? Тым больш, што дзённы бой не прынёс па сутнасці перамогі ні таму, ні другому боку. Сула сапраўды мог баяцца адыходу пантыйцаў, калі б ведаў (ці здагадаўся), што Архелай у баі страціў не менш паловы войска. Можна меркаваць, што і напярэдадні бітвы армія Архелая складала, зыходзячы са страт за першы дзень, не больш 40—45 тыс. чалавек.

Трэці этап. На наступны дзень Сула падышоў да пантыйскага лагера і загадаў капаць вакол яго роў, каб ніхто не мог вырвацца з акружэння. Далей у крыніцах ідуць розначытання. Апіян паведамляе (Mithr., 50), што Архелай не выступіў супраць Сулы. Згодна з Плутархам (Sulla, XXI), пантыйцы выйшлі насустрач ворагу. Трэба думаць, што пантыйцы ўсё ж арганізавалі вылазку, каб перашкодзіць работам рымлян, але не ўсім войскам, а абмежаванымі сіламі. Вылазка была адбіта рымлянамі. Сула загадаў пачаць штурм пантыйскіх умацаванняў. Ён горака пераконваў сваіх салдат апошнім ударам скончыць вайну. Пантыйскія военачальнікі таксама заклікалі адбіць ворага ад валоў. Бітва зноў набыла раз'юшаны характар — ні рымляне, ні пантыйцы не саступалі адзін аднаму ў мужнасці.

Рымляне, прыкрыўшыся шчытамі, у пастраенні «чарапах» пайшлі на штурм вала. Ім удалося разбурыць кутняе ўмацаванне і ўварвацца ўнутр лагера. Тады пантыйцы саскочылі з умацаванняў і сустрэлі мячамі легіянераў. У рукапашным баі трыбун легіёна Луцый Мінуцый Базіл забіў некалькіх пантыйскіх салдат і пацягнуў за сабою ўсю штурмавую групу. За імі на лагер кінулася і ўся рымская армія. Сціснутыя ў вузкай прасторы, не маючы магчымасці абараняцца, пантыйцы не вытрымалі, змяшаліся і пабеглі. Пачалося такое крывавае вынішчэнне рэшткаў пантыйскай арміі, што сцякаючая кроў забітых напоўніла балоты. Апіян сцвярджае (Mithr., 50), што частка воінаў была захоплена ў палон, а іншыя загнаны ў возера і там патанулі. Гісторык кажа,

што яны не ўмелі плаваць і заклікалі рымлян да літасці на сваіх мовах, а тыя іх не разумелі, або, як слухна заўважыў Ф. Інар [40, с. 151], не жадалі разумець. Яшчэ праз 200 год пасля гэтай бітвы тут знаходзіліся рэшткі пантыйскіх стрэл, абломкі мячоў, шлемаў, панцыраў. Архелай тры дні хаваўся ў балотах, а пасля на невялікім караблі пераправіўся на Эўбею ў г. Халкіда. Там ён стаў збіраць рэшткі войскаў, дзе-ні-дзе захаваных.

З усёй відавочнасцю мы можам сказаць, што ў стратэгічным сэнсе бітва пры Архамене канчаткова вырашыла зыход усёй вайны. У ёй была знішчана другая лепшая армія Мітрыдата. На працягу года цар згубіў каля 100 тыс. чалавек. Гісторыкі пішуць аб значна большых агульных стратах пантыйцаў — каля 200 тыс. чалавек [40, с. 151]. Тут яны грунтуюцца на звестках Апіяна і Плутарха аб пантыйскіх арміях. Нагадаем (гл. табл. 3.1): бітва пры Херанзі — у пантыйцаў 120 тыс. чалавек паводле Апіяна (Mithr., 41) ці 110 тыс. згодна з Плутархам (Sulla, XV); бітва пры Архамене, паводле Апіяна — 90 тыс. (Mithr., 49), паводле Плутарха — 80 тыс. (Sulla, XX). Разам атрымліваецца 190—210 тыс. чалавек. Нават калі ўлічыць тых, хто выратаваўся — страты сапраўды каля 200 тыс. Пра тое, што няма поўнай веры ў лічбах антычным аўтарам, мы не раз ужо казалі. Прыгадаем значна меншыя і больш верагодныя Мемнона (XXXII, 3) — 60 тыс. пантыйцаў у бітве пры Херанзі. Акрамя таго, Апіян (Mithr., 54), відаць, прагаварыўся, кажучы аб агульных стратах у 110 тыс., знішчаных Сулай. Зыходзячы з гэтага, мы можам меркаваць, што за кампанію 86 г. да н. э. Мітрыдат сапраўды згубіў у Грэцыі прыкладна каля 100 тыс. чалавек забітымі і палоннымі (з улікам страт пад Афінамі і ў дзвюх бітвах), а таксама ўсё рыштунак.

Вяртаючыся да вынікаў бітвы пры Архамене, трэба адзначыць некалькі істотных момантаў, якія паўплывалі на яе зыход. Гэта, па-першае, выкарыстанне рымлянамі палявых умацаванняў, у чым праявіўся талент Сулы як тактыка; па-другое, рашучасць рымскага палкаводца, які, зусім верагодна, сапраўды выратаваў сваю армію; па-трэцяе, няўзгодненыя дзеянні пантыйскіх военачальнікаў — войскі ўступалі ў бой не адразу, а па частках. Вобразна кажучы, пантыйцы наносілі ўдар не кулаком, а растапыранымі пальцамі. Калі б удар пантыйскай кавалерыі быў падмацаваны дзеяннямі ўсяго войска, бой мог бы скончыцца перамогай пантыйцаў. Адным з вынікаў бітвы было аднаўленне рымскага панавання над Грэцыяй.

Сула ў другі раз быў ушанаваны тытулам імператара. Антычныя гісторыкі пра гэта не кажуць, аднак на манетах, якімі Сула расплачваўся з легіянерамі, адразу ж пасля перамогі пры Архамене, былі выбіты на аверсе Венера, Квірыты, Купідон, трымаючы пальмавую галінку (симвал перамогі) з надпісам L SULLA, на рэверсе надпіс: IMPER(ATOR) ITER(UM) (імператар у другі раз) з рэлігійнымі сімваламі сана *praefericulum* і *lituus* (Сула меў сан аўгура, якога быў пазбаўлены пасля ўзяцця ўлады «марыянцамі» ў Рыме), размешчанымі на дзвюх плітах [144, р. 82, 89—90]. Сродкі на чаканку манеты, пэўна, далі грэчаскія храмы.

Пасля перамогі Сула адчуваў сябе ў Грэцыі значна вальней — ён пачаў рабаўніцтва беатыйскіх гарадоў, праследваючы дзве мэты: пакараць Беотыю за саюз з Мітрыдатам і даць спажыву легіянерам (App., Mithr., 51). Пагром, учынены рымлянамі, быў такі, што многія гарады прыйшлі ў поўны заняпад (Paus., IX, 7, 6; IX, 33, 3—6). Затым Сула рушыў у Фесалію, дзе і знаходзіўся ўзімку 86/85 г. да н. э.

Гісторык Т. Момзен гаворыць [74, с. 520—521], што кампанія ў Фесаліі і другая беатыйская кампанія занялі не толькі частку 86 г. да н. э., але і ўсё 85 г. да н. э. Ён таксама ўказвае, што, верагодна, на зіму 86/85 г. да н. э. Сула зноў вярнуўся ў Афіны і заняўся судовымі расследаваннямі і пакараннямі. Таму, на яго думку, бітва пры Архамене адбылася ў 85 г., а пераход Сулы ў Азію ён адносіць не да 85 г. да н. э., а да 84 г. да н. э. Аднак ніякіх рэальных доказаў на карысць падобнай храналогіі няма. Мы ўжо разглядалі вышэй падзеі ў іх храналагічнай паслядоўнасці, выцякаючай з магчымай логікі іх развіцця.

Такім чынам, Сула знаходзіўся ў Фесаліі і рыхтаваўся да паходу ў Азію, чакаючы прыходу Л. Лукула з караблямі. Не маючы звестак аб лёсе экспедыцыі Лукула, Сула загадаў пачаць будаўніцтва ў фесалійскіх партах караблёў. У гэты ж час у лагер Сулы з'явіліся шматлікія прадстаўнікі рымскай арыстакратыі, якія ўдзяклі з Рыма ад рэпрэсій партыі папуляраў. Хутка да Сулы прыбылі яго жонка і дзеці, якія прынеслі звесткі аб канфіскацыі яго маёмасці. Усе яны разам угаворвалі Сулу кінучь вайну і прыйсці на дапамогу алігархічнай партыі ў Рыме. Сула вагаўся, не ведаючы, што рабіць — сітуацыя патрабавала яго вяртання ў Рым, але, з другога боку, ён не мог пакінуць вайну (Plut., Sulla, XXII; App., B. C., 76).

Вясной — летам 86 г. да н. э. ва ўсходняй частцы Міжземнага мора таксама ішлі актыўныя баявыя дзеянні. Як мы адзначалі вышэй, ранняй вясною 86 г. да н. э. эскадра Л. Лукула, падма-

нуўшы пільнуючы яе пантыйскі флот, прыбыла на в. Радос (Plut., Luc., III). Відавочна, што гавані Радоса сталі ваенна-марской базай рымскага флоту, асновай якога былі караблі Кіпра, Фінікіі, Радоса, Памфіліі (App., Mithr., 56). Сувязі з Сулай Лукул не меў, таму дзейнічаў самастойна, на свой страх і рызыку.

Пантыйскі флот у гэты час па-ранейшаму панаваў у Эгейскім моры, аднак у Кіпрскім і Памфілійскім становішча змянілася. На думку даследчыка А. Б. Снісарэнкі, на бок Лукула маглі перайсці асобныя пірацкія караблі [110, с. 180], вядома ж, з-за магчымасці займацца легальным рабаўніцтвам — капэрствам. Як лічыць спецыяліст ваенна-марской справы старажытнасці Т. Лапошка [167, с. 325], Лукул, дзейнічаючы асцярожна, пазбягаў бітвы з больш моцным пантыйскім флотам. Ён атакаваў выключна маленькія эскадры ці асобныя караблі. Дададзім, што такая тактыка дала значны плён — перарэзаныя марскія камунікацыі не дазвалялі ў неабходны час аказаць дапамогу пантыйскім гарнізонам на астравах Эгейды. Да таго ж нельга выключыць, што караблі Лукула рабавалі і гандлёвыя судны тых гарадоў, якія лічыліся прыхільнікамі Мітрыдата. Менавіта так паступалі рымляне ў час Трэцяй Пантыйскай вайны (Plut., Romp., XXXIX). Усё гэта падрывала марскі гандаль малаазіяцкіх гарадоў і стала яшчэ адной прычынай да незадаволенасці пантыйскім царом з боку гандлёвай вярхушкі грэчаскіх абшчын. Пспеху Лукула, несумненна, спрыялі і паўстанні ў малаазіяцкіх грэчаскіх гарадах супраць Мітрыдата. У месцах паўстанняў ён мог знайсці пэўную падтрымку.

Такім чынам, на працягу лета 86 г. да н. э. Лукул, узмацніўшы свой флот эскадрай радосцаў, схіліў на бок рымлян жыхароў Коса і Кніда. Атрымаўшы ад іх новыя злучэнні, Лукул паспяхова атакаваў Самас і захапіў яго. Рымляне перамаглі ў значнай меры дзякуючы адсутнасці моцнага супраціўлення мясцовых жыхароў. Увесь час, нарошчваючы свае сілы, Лукул ужо бязбоязна атакаваў Хіас, адкуль пасля барацьбы быў выбіты пантыйскі гарнізон (Plut., Luc., III). Так ён паступова прасоўваўся ўздоўж узбярэжжа Малой Азіі, уяўляючы ўжо значную небяспеку для пантыйцаў.

Між тым у гэты час у Малую Азію прыбылі легіёны Флака. Улетку 86 да н. э. другая рымская армія прайшла праз Фесалію і Македонію, выбіваючы нешматлікія пантыйскія атрады і гарнізоны, і дайшла да Візантыя, чыя прарымская пазіцыя не змянілася на працягу вайны [10, с. 164; 74, с. 522]. Пэўна, візантыйцы далі Флаку караблі для пераправы праз Баспор Фракійскі. У канцы 86 г. да н. э. рымскія войскі падышлі да Халкедона. Тут у арміі

ўспыхнуў мяцеж. Консул Валеры Флак з самага пачатку паказаў сябе некампетэнтным у ваеннай справе чалавекам. Да таго ж салдаты былі незадаволены жорсткасцю пры пакараннях і карысталюбствам. Гэта скарыстаў легат Гай Флавій Фімбрыя, больш вопытны военачальнік, скіраваны сенатам на дапамогу Флаку. Камандуючы арміі і яго намеснік не цяпелі адзін аднаго. Урэшце справа дайшла да адкрытага разрыву. Фімбрыя прыгразіў, што пакіне армію. Тады Флак адхіліў яго ад камандавання і прызначыў новага намесніка — Квінта Муніцыя Ферта [40, с. 155]. Аднак Фімбрыя, дачакаўшыся, калі Флак ад'ехаў у Халкедон, заклікаў легіёны да мяцяжу, змясціўшы прызначанага Флакам камандзіра і абвясціўшы сябе галоўнакамандуючым. Флак спрабаваў знайсці прыстанішча спачатку ў Халкедоне, а пасля ў Нікамедыі, аднак быў схоплены і забіты па загаду Фімбрыі (App., Mithr., 51—52; Aur. Vict., LXX, 1—2; Plut., Sulla, XXIII; Memn., XXXIV, 2; Strab., XIII, 1, 27). Змена камандуючага адбілася на дзеяннях рымскай арміі, якая стала ваяваць больш рапуча і актыўна. Цікавую думку аб прычынах мяцяжу выказаў Г. Ферэра. Ён лічыў, што Фімбрыя запозрыў таёмнае імкненне Флака перайсці да Сулы [153, р. 120]. Гэта, аднак, нічым не пацверджана.

Прыбыццё новай рымскай арміі ў Малую Азію ўскладніла і без таго няпростае становішча Мітрыдата. Паражэнне на працягу года дзвюх лепшых армій у Грэцыі, актыўнасць рымскага флоту — усё сведчыла аб тым, што Пантыйскае царства прайграе вайну. Трэба было чакаць пераходу на рымскі бок значнай часткі малаазійскіх гарадоў. У гэтай сітуацыі ў Мітрыдата было некалькі магчымых варыянтаў дзеянняў.

Па-першае, паспрабаваць разграміць рымскую армію Фімбрыі і, карыстаючыся перавагай у караблях, не даць Суле пераправіцца ў правінцыю Азія, цягнучы час, чакаючы, пакуль Сула не пойдзе назад у Рым, дзе сітуацыя для яго ўсё больш і больш ускладнялася. Па-другое, магчыма было дамовіцца аб міры з тым ці іншым рымскім военачальнікам і дачакацца, пакуль яны не стануць змагацца паміж сабой. Па-трэцяе, можна было паспрабаваць заключыць саюз з Фібрыяй супраць Сулы ці наадварот.

Сілы Пантыйскага царства былі яшчэ далёка не вычарпаны. Увесну 85 г. да н. э. новая пантыйская армія пад камандаваннем лепшых стратэгаў — Таксіла, Дыяфанта і Менандра пад агульным кіраўніцтвам Мітрыдата, сына пантыйскага цара, рушылі супраць Фімбрыі. Крыніцы не паведамляюць пра колькасць абедзвюх армій. Толькі Мемнон (Memn., XXXIV, 2) дадае, што на ба-

ку Фімбрыі былі некаторыя полісы, адны з якіх перайшлі добра-ахвотна, іншыя — пад прымусам. Трэба думаць, што яны даслалі да Фімбрыі свае ваенныя атрады. Вядома таксама, што пантыйская армія колькасна пераважала рымскае войска.

Баі ішлі з пераменным поспехам. Спачатку пантыйцам удалося пацясніць рымскую армію, якая панесла адчувальныя страты. Асноўная бітва адбылася ў Місіі каля горада Мілетопаля на рацэ Рындак (гл. мал. 4.1). Адносна гэтай бітвы маюцца розныя паведамленні Мемнона (XXXIV, 3) і Франціна (III, 17, 5). Францін паведамляе аб будаўніцтве ўмацаванняў і бітве рымлян з конніцай Мітрыдата, Мемнон — аб пачатку баі. Гісторык Ф. Інар у сваёй працы [40, с. 156], гаворачы пра гэтую бітву, грунтуецца толькі на паведамленні Франціна. Т. Момзен, Т. Харботл, Р. Э. і Т. Н. Дзюпюі толькі паведамляюць пра бітву, не даючы яе апісання [74, с. 523; 122, с. 296; 36, с. 197]. Нам падаецца, што антычныя гісторыкі паведамлілі або пра розныя баі, якія мелі месца прыкладна ў адзін час адзін за адным, або аб двух баях адной бітвы, якая ішла некалькі дзён. Апошнія ўяўляецца больш верагодным.

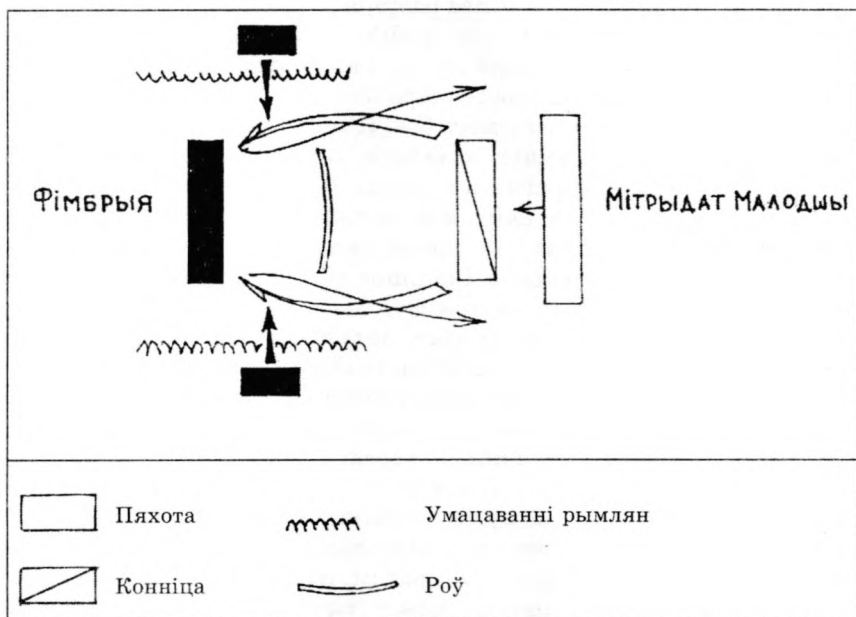
Пантыйская і рымская арміі сышліся каля Мілетопаля. Мясцовасць была азёрыстай (Strab., XII, 8, 10), што не спрыяла разгортванню пантыйскай кавалерыі. Фімбрыя ўмацаваў свае пазіцыі з флангаў — валамі, па цэнтры — равамі (мал. 4.3). На валах была размешчана частка войска. Конніца пантыйцаў атакавала рымлян і пацясніла іх. Аднак Фімбрыя здолеў трымаць легіянераў на насыпах да таго часу, пакуль пантыйцы не ўварваліся ў вузкую прастору паміж валамі, дзе конніцы было цяжка разгарнуцца. Тады рымляне і атакавалі коннікаў. Адыход з пасткі перарос ва ўцёкі. На полі бітвы засталася каля 6 тыс. чалавек (Front., III, 17, 5).

Пантыйцы адышлі за раку Рындак. Верагодна, паводле рады стратэгаў, Мітрыдат-малодшы вырашыў даць бой на наступны дзень. Але Фімбрыя чакаць не стаў. Рымскі камандуючы разумеў, што заўтра яму можа не пашчасціць і пантыйцы не трапяцца зноў у пастку. Таму ён дзейнічаў хутка і рашуча. Карыстаючыся цемрай, ён перайшоў раку. Ішоў дождж, і пантыйскія вартавыя не заўважылі рымлян. Досвіткам Фімбрыя атакаваў пантыйцаў. Раптоўны напад на спячых зрабіў сваю справу — многія нават не паспелі прачнуцца. Арганізаваць супраціўленне было ўжо немагчыма. Пачалася разня і бязладныя ўцёкі пантыйскіх салдат. У гэтай бойні мала хто здолеў выратавацца. Мітрыдат разам з часткай коннікаў і камандзіраў збег у Пергам да бацькі (Memn., XXXIV, 3).

Няшчасце, што здарылася з пантыйскай арміяй пры Мілетопалі, мела значныя вынікі. Перамога, якую рымляне здабылі не ў сумленным баі, а хітрасцю, змяніла становішча пантыйцаў у правінцыі Азія. Тыя малаазійскія гарады, якія яшчэ вагаліся, адразу ж перайшлі на бок рымлян.

Фімбрыя ішоў на Пергам з паўночнага ўсходу. Стала зразумела, што ўтрымаць новую сталіцу Понта не ўдасца. Да таго ж абараняцца ў горадзе, які не мае сувязі з морам, азначала асудзіць сябе на поўнае паражэнне. Рымляне без бою ўзялі Пергам (Aug. Vict., LXX, 2) і рушылі за адыходзячым Мітрыдатам. Пантыйскае войска на чале з царом заняло горад-порт Пітаны ў Элаіцкім заліве. Неўзабаве падыйшла армія Фімбрыі і пачала аблогу горада. Мітрыдат загадаў караблям свайго флоту неадкладна ісці ў Пітаны, каб мець магчымасць пакінуць горад (Plut., Luc., III).

Баявых караблёў у Фімбрыі не было, і таму ён скіраваў паслоў да Лукула, чья эскадра ў гэты час крэйсіравала непадалёк. Прапанова Фімбрыі была простая і, як заўважае Плутарх (Luc., III), далёка не пазбаўленая сэнсу: блакіраваць гавань Пітанаў з мора і

Мал. 4.3. Бітва пры Мілетопалі

не даць Мітрыдату вырвацца з пасткі. Аднак Лукул на саюз з Фімбрыяй не пайшоў — той належаў да варожай яму групоўкі папуляраў. Хаця менавіта ў той момант рапучыя дзеянні Лукула маглі б дорага каштаваць Мітрыдату і, магчыма, прымусілі б яго да капітуляцыі. Так разлад паміж рымскімі военачальнікамі ў рэшце рэшт спрацаваў на руку пантыйцам. Мітрыдат, пасмяяўшыся з Фімбрыі, пагрузіў войска на караблі і перавёз яго ў горад Міцілену на востраў Лесбас (App., Mithr., 52).

Аднак гэта быў апошні ваенны поспех пантыйцаў. У марскім баі каля мыса Лектума Траадскага Лукул перахапіў і знішчыў пантыйскую эскадру, што, магчыма, ішла на злучэнне з галоўнымі сіламі пантыйцаў. Наступны марскі бой адбыўся ля вострава Тэнедас, дзе на якарнай стаянцы знаходзілася эскадра на чале з Неапталемам. Калі пантыйскі стратэг заўважыў, што набліжаецца рымскі флот, то, каб не быць заспетым рымлянамі на якары, імкліва паплыў ім насустрач. Падчас бою Неапталем загадаў тараніць флагманскі карабель рымлян — радоскую пентэру, на якой знаходзіўся Лукул. Аднак сітуацыю выратаваў наварх Дамагор, які меў досвед вайны з пантыйцамі. Ён імкліва разгарнуў карабель і падставіў пад таран карму. Нанесены ўдар не зрабіў шкоды, бо не закрануў падводнай часткі карабля. Пасля Лукул разгарнуўся і атакаваў Неапталема. Урэшце пантыйская эскадра пачала адыходзіць, фактычна прызнаючы пройгрыш марскога бою (Plut., Luc., III).

Даследчык Т. Лапошка адзначае, што ў гэтых двух баях з нешматлікімі пантыйскімі эскадрамі Лукул меў шчасце таму, што пантыйцы нідзе не скіравалі вялікіх сіл супраць яго караблёў [168, с. 325]. Сапраўды, пасля гэтых баёў Лукул больш не выпрабоўваў ваеннае шчасце і пайшоў да Херсанэса Фракійскага, дзе ў гэты час знаходзілася армія Сулы.

Тым часам Фімбрыя на працягу лета 85 г. да н. э. авалодаў часткай Віфініі і паўночна-заходняй часткай правінцыі Азія. Каб задаволіць сваіх салдат, ён аддаў ім на рабаванне гарады, што прызна прынялі ў свой час пантыйцаў. Так была спустошана Нікамедыя, абабраны жыхары Кізіка і іншых гарадоў [40, с. 167]. Жыхары горада Іліён (старадаўняя Троі) зачынілі перад войскам Фімбрыі брамы і адправілі паслоў да Сулы з прызнаннем аб падпарадкаванні менавіта яму. Аднак гэта не выратавала Іліён. На адзінаццаты дзень аблогі Фімбрыя авалодаў горадам, перабіўшы амаль усіх жыхароў, не шкадуючы нікога, нават тых, хто хаваўся ў храме Афіны — людзі былі спалены разам з будынкам. Горад быў поўнаццю разбураны і зруйнаваны. Усё, што рымляне не маглі забраць,

яны знішчылі (App., Mithr., 53; Strab., XIII, 1, 27). Там Фімбрыю заспелі звесткі аб заключэнні міру ў Дардане.

Мірныя перагаворы пачаліся яшчэ зімою 86/85 г. да н. э. каля гарадка Дэлій на беатыйскім узбярэжжы. Хто ж быў іх ініцыятарам? Згодна з Апіянам (Mithr., 54) і Еўтропіем (V, 4) — сам цар Мітрыдат, які загадаў стратэгу Архелаю пачаць перагаворы. Па звестках Плутарха (Sulla, XXII), іх пачаў сам стратэг Архелай, даслаўшы ў лагер Сулы дэласкага гандляра з прапановай аб асабістай сустрэчы. Ці мог пайсці на такі крок пантыйскі военачальнік самастойна? Верагодна, што так. Ён валодаў дастаткова шырокімі паўнамоцтвамі і, пераканаўшыся ў немагчымасці дасягнуць перамогі, мог пачаць перагаворы. На думку Т. Момзена і С. І. Кавалёва [74, с. 524; 45, с. 390], Мітрыдат пачаў дамаўляцца з Фімбрыяй і Сулай адначасова, але пасля канчаткова спыніўся на Суле. Перагаворы з Фімбрыяй таксама маглі мець месца, але пазней, пасля бітвы пры Мелітопалі, калі стала зразумела, што разграміць другую рымскую армію не ўдасца. Хаця магчыма, што пантыйскі цар і раней мог пасылаць сваіх агентаў да Фімбрыі з прапановамі саюза супраць Сулы.

Аднак самымі цікавымі з’яўляюцца звесткі Мемнона (XXXV, 1) пра тое, што сам Сула быў ініцыятарам перагавораў, адправіўшы да Мітрыдата пасольства з прапановамі ўмоў міру. У параўнанні з паведамленнямі Апіяна (Mithr., 54—55, 56) і Плутарха (Sulla, XXIII), якія маляўніча перадаюць маналогі Сулы, сведчанне Мемнона падаецца больш аб’ектыўным, калі ён падкрэслівае імкненне да міру абодвух бакоў. Ва ўсякім разе складзеная сітуацыя падштурхоўвала да перагавораў і Сулу, і Мітрыдата. Рэзервы пантыйскай арміі былі вычарпаны, для падрыхтоўкі новых кантынгентаў неабходны быў час — а яго не было. Большая частка гарадоў правінцыі Азія перайшла на бок рымлян. Галатыя, Карыя, Лікія змагаліся з пантыйскім войскам. Пагоршылася ўнутранае становішча Пантыйскага царства. Супраць Мітрыдата адкрыта выступілі Калхіда і Баспор [24, с. 305; 56, с. 74; 73, с. 61].

Гісторык Я. А. Молеў [73, с. 61] вызначае шэраг прычын, што падштурхнулі гэтыя краіны да выступлення: пастаянныя наборы ў армію адрывалі значныя масы насельніцтва, у асноўным беднаты і сярэдніх слаёў, а паражэнні ў вайне не дазвалялі разлічваць на багатую здабычу і вялі да яшчэ большага пагаршэння эканамічнага жыцця гэтай часткі насельніцтва гарадоў; адыход значнай часткі беднаты ў войска пазбаўляў гарадскую знаць дадатковай працоўнай сілы, што таксама спрыяла росту незадаволенасці

ўладай Мітрыдата; ад пантыйскага цара адварочваліся і «варварскія» прычарнаморскія плямёны — гібель значнай часткі воінаў не выклікала ў іх жадання службы ў пантыйскай арміі.

Становішча Сулы было таксама не лепшым. Як падкрэслівае Апіян (Mithr., 54), Сулу вымушала ісці на перагаворы адсутнасць караблёў, поўны разрыў усякіх сувязей з Рымам і немагчымасць іх наладзіць, адсутнасць рыштунку і грошай для яго набыцця, бо пазыкі, якія прадаставілі рымскаму военачальніку храмы Дэльфаў, Алімпіі і Эпідаўра пад палову Фіванскай зямлі, былі вычарпаны. Немалаважна было і тое, што ў выпадку працягу вялікай вайны рымляне маглі панесці значныя страты, а Сула, каб вырашыць спрэчку за ўладу ў Рыме, імкнуўся прывесці войска не пашматанае ў баях. Трэба дадаць, што Сулу непакоіла і прысутнасць арміі Фімбрыі і яе актыўныя дзеянні.

Гісторык С. І. Кавалёў [45, с. 390] слухна адзначае, што пры іншых абставінах Сула ніколі б не пайшоў на мір з Мітрыдатам і не супакоіўся да таго часу, пакуль не знішчыў бы Пантыйскае царства. Але цяпер яму неабходна было як мага хутчэй развязаць рукі на ўсходзе, каб вярнуцца ў Італію, дзе глеба выслізгвала з-пад яго ног.

Такім чынам, Архелай і Сула сустрэліся каля г. Дэлія. Архелай пераконваў Сулу спыніць вайну, пакінуць Мітрыдату яго заваёвы ў Малой Азіі, а ўзамен абяцаў даць грошы і караблі і нават войска для вяртання ў Італію і барацьбы з палітычнымі праціўнікамі. Гэтая недвухсэнсоўная прапанова саюзу была падмацавана спасылкамі на ранейшае сяброўства Мітрыдата з рымлянамі і тым, што Пантыйскае царства было ўцягнута ў вайну з-за карыстальобства рымскіх магістратаў. Сула, у сваю чаргу, прапанаваў Архелаю скінуць у Понце ўладу Мітрыдата, абвясціць сябе царом і зрабіцца сябрам і саюзнікам рымскага народа па прыкладу Масінісы ў Нумідыі ці Эўмена ў Пергаме, а таксама выдаць рымлянам увесь флот. Архелай адхіліў гэтую прапанову, заявіўшы, што ніколі не будзе здраднікам у адносінах да таго, хто даручыў яму галоўнае камандаванне. Аднак ён дадаў, што спадзяецца дамовіцца з Сулай, калі той прад'явіць памяркоўныя патрабаванні (App., Mithr., 54—55; Plut., Sulla, XXII).

Сула прапанаваў наступныя ўмовы міру: перадача рымлянам флоту, які знаходзіўся пад камандаваннем Архелая — 70 караблёў, вяртанне правадыроў (верагодна, паўстанняў у гарадах Італіі, Малой Азіі і Грэцыі супраць рымлян), палонных, перабежчыкаў, беглых рабоў, вяртанне на ранейшае месца жыхарства хіос-

цаў і ўсіх іншых, гвалтоўна пераселеных у Понт, вывад гарнізонаў з усіх умацаванняў, за выключэннем тых, якія былі ва ўладаннях пантыйскага цара да вайны, што азначала фактычна вывад пантыйскіх войскаў з Азіі, Пафлагоніі, вяртанне Віфініі Нікамеду і Кападокіі Арыёбарзану, пакрыцця ваенных расходаў і таксама каб Мітрыдат задаволіўся ўладай толькі над адным спадчынным царствам (App., Mithr., 55). Апошні пункт азначаў, што рымляне зноў настойваюць на вяртанні самастойнасці ўсім, падпарадкаваным у свой час Мітрыдатам, гарадам і плямёнам Прычарнамор'я. Згодна з Плутархам (Sulla, XXII), такога патрабавання не было. Наадварот, Сула абяцаў замацаваць за Мітрыдатам усе даваенныя ўладанні і аб'явіць яго саюзнікам рымскага народа. Зразумела, што на вяртанне ўсіх зямель Мітрыдат пагадзіцца ніяк не мог. Пэўна, разумеў гэта і Сула, бо на далейшых перагаворах падобных патрабаванняў ён больш не ўздымаў. Аб імкненні Сулы хутчэй заключыць мір сведчыць той факт, што ён загадаў вызваціць усіх палонных сяброў цара (г. зн. высокапастаўленых прыдворных Мітрыдата) (Plut., Sulla, XXIII).

Архелай прыняў папярэднія ўмовы міру і паслаў запыт адносна іх прыняцця. Адначасова ён пачаў выводзіць гарнізоны з гарадоў і астравоў Эгейскага мора. Гэтым ён зрабіў вялікі пралік — рымляне без бою пачалі займаць важныя стратэгічныя пункты, што пасля дало Мітрыдату падставы западозрыць Архелая ў здрадзе.

Паспешлівыя дзеянні Архелая далі Суле неабходную, у гэтых умовах, перадышку, чым ён не замарудзіў скарыстацца. Рымская армія праз Фесалію і Македонію, верагодна, вясной 85 г. да н. э. рушыла ў паход супраць саюзных Мітрыдату фракійскіх плямёнаў. Тут нельга пагадзіцца з Ф. Інарам, што гэтая аперацыя Сулы была выклікана толькі тым, што бяздзейнасць легіёнаў была небяспечнай і Сула быў зацікаўлены ў тым, каб дазволіць ім папоўніць здабычу без асаблівай рызыкі [40, с. 162].

Рымляне даўно і цяжка ваявалі з фракійцамі (Flor., XXXIX, 3). Усю вайну саюзныя Мітрыдату фракійскія плямёны рабілі рэгулярныя ўварванні ў Македонію (Liv., Per., 76, 81, 82, 83). Фракійскія ваенныя атрады даходзілі да Дадоны і Дэльфаў, дзе разрабавалі свяцілішчы Зеўса і Апалона [115, с. 49—50]. Таму Сула пачаў карныя аперацыі супраць тых плямёнаў, што межавалі з Македоніяй. Антычныя аўтары пакінулі іх пералік: энеты, дарданы, сінты, скардзіскі, далматы, меды (App., Mithr., 55; Eutrop., V, 4; Aur. Vict., LXXX, 7). Паводле гэтых антычных аўтараў, плямёны былі разбіты ў баях, а землі іх былі спустошаны і

разрабаваны. На думку шэрага гісторыкаў [59, с. 198; 115, с. 50; 149, с. 140; 156, с. 8], менавіта тады ў палон да рымлян трапіў Спартак — будучы кіраўнік паўстання рабоў у Італіі, які, як вядома, паходзіў з фракійскага племені медаў. Такія суровыя меры, якія Сула ўвёў супраць фракійцаў, паказваюць, як сур'ёзна ён ставіўся да іх ваеннага патэнцыялу. Аднак малаверагодна, каб Сула рызыкаваў паглыбляцца далёка ў Фракію, дзе ён мог бы быць уцягнуты ў нязручную вайну ў лясіста-гарыстай мясцовасці. Перад ім стаяла задача пераправы ў Азію, і таму яго экспедыцыя насіла хутчэй за ўсё характар уварванняў на тэрыторыю фракійскіх плямёнаў. Тут ён, верагодна, карыстаўся падтрымкай саязнага рымлянам цара одрысаў Садала [10, с. 161; 115, с. 51].

У разгар гэтых аперацый да Сулы прыбылі паслы Мітрыдата з паведамленнем, што цар згодзен на мір, але адмаўляецца ад перадачы флоту і вяртання Пафлагоніі. Пры гэтым было сказана, што калі Сула нязгодны, то Мітрыдат можа дамовіцца аб міры на больш выгадных умовах з Фімбрыяй. Можна пагадзіцца з думкай Ф. Інара [40, с. 162]: Мітрыдат мог спадзявацца, што Сула, спяшаючыся вярнуцца ў Італію, згодзіцца на яго прапановы. Апіян (Mithr., 56) і Плутарх (Sulla, XXIII) перадаюць, што пачуўшы гэта, Сула вельмі раззлаваўся. Як лічыць Т. Момзен [74, с. 525], гнеў Сулы быў выкліканы тым, што Мітрыдат паставіў яго на адзін узровень з Фімбрыяй і тым, што яго крайнія мірныя ўмовы не былі прыняты. Гэта так, але пагражаючы пантыйскім паслам расправай і з Мітрыдатам, і з Фімбрыяй, Сула, напэўна, сапраўды мог непакоіцца, што пантыйскі цар можа пайсці на мір з Фімбрыяй і тады ён застанецца сам-насам з арміямі і Мітрыдата, і Фімбрыі. Таму Сула неадкладна загадаў рушыць праз Фракію на горад Кіпсэлы, а адтуль да Гелеспонта.

Архелай асабіста накіраваўся да Мітрыдата, каб пераканаць яго ў неабходнасці як мага хутчэй заключыць мір. Аднак да міру Мітрыдата больш падштурхнулі дзеянні Фімбрыі. Той пасля перамог не жахаецца ісці на перагаворы, і таму цар вырашыў заключыць мір з Сулай (Plut., Sulla, XXIII).

Каля Кіпсел на р. Гебр Сула атрымаў звесткі аб тым, што Мітрыдат зацвердзіў дамову [74, с. 526]. Аднак маршу ён не спыніў, увайшоў на Херсанэс Фракійскі, дзе, чакаючы яго, стаяў флот Лукула. Там рымская армія пачала рыхтавацца да пераправы ў Азію. Лукул быў скіраваны наперад у Абідас у Траадзе — яго флот павінен быў забяспечыць бяспеку пераправы войска. Відавочна, што пакуль не заключаны мір, Сула жадаў захапіць як ма-

га больш тэрыторыі, каб пасля было чым гандляваць. Сам жа факт яго прысутнасці ў Азіі даваў яму дадатковыя перавагі.

Канчаткова ўмовы мірнага пагаднення замацавала асабістая сустрэча Сулы і Мітрыдата каля горада Дардан на азіяцкім беразе Гелеспонта [111, с. 558]. Адносна даты гэтай сустрэчы погляды гісторыкаў падзяляюцца (гл. табл. 4.1). Адны лічаць, што гэта адбылося ў жніўні 85 г. да н. э. [8, с. 274; 45, с. 390; 158, р. 426], другія — узімку 85/84 г. да н. э. [182, р. 202; 183, р. 185; 36, с. 197] ці нават пазней, у 84 г. да н. э. [74, с. 524—526; 41, с. 147; 61, с. 102; 143, р. 160; 184, р. 163—164; 161, с. 340; 149, с. 454; 198, с. 129]. На думку трэціх, восенню 85 г. да н. э. [65, с. 250; 57, с. 88]. У прыкладным вызначэнні гэтай даты трэба абапірацца на ўсю ранейшую логіку падзей. Як паведамляе Апіян (Mithr., 56), асабістая сустрэча Сулы і Мітрыдата адбылася на раўніне, на вачах абодвух войскаў. Значыць, да гэтага часу Сула пераправіў усю, ці, прынамсі, значную частку арміі. Калі Сула мог высадзіцца ў Азіі? Т. Момзен лічыць, што ў 84 г. да н. э. [74, с. 521], В. І. Севасцыянава — напрыканцы 85 г. да н. э. [107, с. 196].

З часу перагавораў каля г. Дэлія (86/85 г. да н. э.) кампанія рымлян супраць фракійцаў не магла цягнуцца вельмі доўга, бо Сула спяшаўся, максімум вясну — пачатак лета 85 г. да н. э. Прыгадаем, што цар канчаткова пагадзіўся на мір пасля перамог Фімбрыі, якія таксама адбыліся прыблізна ў гэты час. Таму нават калі ўлічыць усе цяжкасці пераправы рымскай арміі (верагодна, недахоп транспартных суднаў, бо Лукул меў у сваім распараджэнні баявыя караблі), то атрымліваецца, што пераправа магла адбыцца ў сярэдзіне лета (у крайнім выпадку — напрыканцы) 85 г. да н. э. Пэўны час таксама магла заняць падрыхтоўка да гэтай сустрэчы. Адсюль вынікае, што Дарданскі мір сапраўды мог быць заключаны не пазней канца лета — пачатку восені 85 г. да н. э. Прыймальнай датай можа быць і жнівень.

Як ужо адзначалася, сустрэча адбылася на вачах армій. Паводле Плутарха (Sulla, XXIII), з Мітрыдатам прыбылі 20 тыс. гаплітаў, 6 тыс. коннікаў, баявыя калясніцы. Непадалёк знаходзіўся пантыйскі флот у 200 баявых караблёў. Сула прыйшоў з чатырма кагортамі пяхоты (2400 чалавек) і 200 коннікаў. Мітрыдат і Сула сустрэліся сам-насам, пакінуўшы спадарожнікаў. Апіян (Mithr., 56—58) перадае прамовы Сулы і Мітрыдата, але да гэтага трэба ставіцца з вялікай асцярожнасцю. Больш аб'ектыўнымі ўяўляюцца паведамленні Плутарха (Sulla, XXIV), Мемнона (XXXV, 2—3). Мітрыдат у прамове ўскладаў адказнасць за пачатак вайны

на римських воєначальникаў, абвінаваціўшы іх у карыстальстве. Верагодна, цар усё ж імкнуўся захаваць за сабою хоць частку заваяваных зямель. Аднак гэта не атрымалася. Сула, у сваю чаргу, абвінаваціў Мітрыдата ў падрыхтоўцы да вайны, у імкненні авалодаць Азіяй і знішчэнні вялікай колькасці рымлян і італікаў. Было зразумела, што ў выніку зрыву перамоваў вайна будзе працягвацца. Мітрыдат вымушаны быў пацвердзіць умовы ранейшай дамоўленасці з Архелаем. Мемнон (XXXV, 2) падае гэтыя ўмовы: Мітрыдат вяртае рымлянам правінцыю Азія, Віфініяй і Кападокіяй павінны кіраваць іх ранейшыя цары, за Мітрыдатам замацоўваюцца яго ранейшыя землі. Акрамя таго пантыйскі цар павінен быў выплаціць Суле 3000 талантаў, перадаць 80 трыер (згодна з Плутархам (Sulla, XXIII—XXIV) — 70 трыер і 2000 талантаў) для вяртання Сулы ў Рым. Са свайго боку рымляне абавязаліся не рабіць шкоды тым гарадам, што перайшлі на бок Мітрыдата. Гэты апошні пункт дамовы маецца толькі ў Мемнона. Т. Момзен [172, s. 299] лічыць яго малапраўдападобным. Але неабходна прыгадаць ранейшую палітыку Мітрыдата ў гарадах. Трэба думаць, што цар спадзяваўся захаваць прыхільнасць да сябе насельніцтва гэтых гарадоў, што магло яму спатрэбіцца ў будучых сутыкненнях з рымлянамі. Умовы Дарданскага міру не былі зафіксаваны пісьмова. Гэта скарысталі абодва бакі, прычым амаль адразу ж. Сула бязлітасна разрабаваў гарады, што перайшлі пад час вайны на бок пантыйскага цара, і абклаў усю правінцыю велізарнай кантрыбуцыяй у 20 тыс. талантаў. Легіянеры размяшчаліся на пастой у прыватных дамах, дзе гаспадар павінен быў сам выплочваць пастаяльцу 4 тэтрадрахмы штодня (со-
рак (!) звычайных платаў), а таксама карміць абедам яго самога і яго гасцей у любой колькасці. Цэнтурыён атрымоўваў штодня 50 драхмаў і дадаткова вопратку для дома і для вуліцы (App., Mithr., 61—63; Plut., Sulla, XXV). Усё гэта было непрыкрытым здзекам і бязлітасным рабаўніцтвам. Жыхары, якія не маглі ўсё гэта аплаціць, масамі прадаваліся ў рабства разам з сем'ямі. У гарадах адбываліся стыхійныя паўстанні былых рабоў, якіх гвалтоўна вярталі гаспадарам. На фоне гэтага ўчынкi Мітрыдата выглядаюць нейкай дробяззю — ён толькі пакінуў за сабою частку зямель Кападокіі (App., Mithr., 64).

Неабходна адзначыць, што Дарданскі мір, які ў палітычным становішчы аднавіў *status quo ante bellum*, не задаволіў абодва бакі. Ён заключаўся не з прычыны канчатковых перамог ці паражэнняў, а быў толькі вынікам вымушаных саступак бакоў. Пасля заклю-

чэння міру пачалі наракаць салдаты Сулы. Іх незадаволенасць каранілася не столькі ў тым, што Мітрыдат беспакarana вярнуўся ў Понт з большай часткай нарабаваных у Азіі скарбаў, а ў тым, што гэтая здабыча не дасталася ім. Таму Сула вымушаны быў публічна апраўдвацца, кажучы, што калі б Фімбрыя і Мітрыдат аб'ядналіся супраць яго, то ваяваць з імі было б не пад сілу (Plut., Sulla, XXIV). Ускосна, гэта сведчыць аб магчымасці ўсталявання такога саюза. Т. Момзен слухна зазначае [74, с. 525], што Сула добра разумеў, што калі б працягвалася вайна, у самым лепшым выпадку спатрэбіліся б гады, каб працягнуць барацьбу супраць цара, які панаваў амаль над усім узбярэжжам Чорнага мора.

Усе падставы быць незадаволеным нявыгадным мірам меў і Мітрыдат. Ні армія, ні флот Понта не былі канчаткова разгромлены. У распараджэнні цара меліся дастатковыя матэрыяльныя сродкі. Таму на аўтара мірнага пагаднення, Архелая, пры двары цара паглядалі з падазронасцю. Акрамя таго Архелай сваімі ўчынкамі сам даў падставы для падазрэнняў. Пад час паходу Сулы на фракійцаў ён знаходзіўся ў рымскім лагеры, неабачліва прыняў ад Сулы падарунак у 10 тыс. плетраў зямлі на в. Эўбея. Сула аб'явіў яго «сябрам і саюзнікам рымскага народа» (Sulla, Com., 17). Для заўжды падазронага Мітрыдата гэтага было дастаткова. Архелай быў абвінавачаны ў здрадзе і вымушаны быў уцякаць да рымлян (Sall., VI, 12). Ці мела месца здрада Архелая, альбо ён вымушаны быў здрадзіць, ратуючы сваё жыццё? Плутарх (Sulla, XXIII) намякае, што бітва пры Херанэі не была сумленнай, хаця і гаворыць, што Сула ў сваіх «Успамінах» абараняе сябе ад гэтых абвінавачванняў. Апошняя зразумела, бо перамога, здабытая несумленным шляхам, псавала імідж Сулы як бліскачага палкаводца. Ці можа гэта была тонка спланаваная акцыя рымлян, якія хацелі скампраметаваць аднаго з найлепшых пантыйскіх палкаводцаў? Калі так, то яна ім удалася. У далейшых войнах Архелай змагаўся супраць Мітрыдата на баку рымлян (App., Mithr., 64).

Якія ж высновы можна зрабіць пра баявыя дзеянні пантыйскай арміі ў другім перыядзе вайны?

Заганным паказала сябе імкненне пантыйскіх военачальнікаў разбіць рымлян у адной рашучай бітве. Як вынік — прайграныя бітвы пры Архамене і Мелітопалі. Пантыйская армія, якая не вельмі значна пераўзыходзіла рымскія войскі, саступала ім па ўсіх іншых параметрах. Відавочна, іншы вынік магла прынесці тактыка на зацягванне вайны.

Істотным фактарам, які ўплываў на дзеянні пантыйцаў, была наяўнасць на тэатры ваенных дзеянняў не адной, а дзвюх рымскіх армій. Гэта прымусіла галоўнае пантыйскае камандаванне падзяліць сілы для супрацьстаяння ім. Пантыйскае камандаванне памылкова імкнулася быць аднолькава моцным на азіяцкім і грэчаскім напрамках, забыўшы правіла, што паўсюль быць моцным немагчыма. Памылковым падаецца і імкненне па-ранейшаму быць наступаючым бокам, што выцякала ўжо з агульнай стратэгіі пантыйскага камандавання.

Зусім не было спланавана ўзаемадзеянне арміі і флоту. Гэта прывяло да пераправы арміі Флака — Фімбрыі ў Азію, пры ўсёй відавочнасці, што істотнай колькасці баявых караблёў у рымлян быць не магло. Увогуле, увесь другі перыяд пантыйскі флот паводзіў сябе даволі пасіўна. Пры больш рашучых дзеяннях флоту і ўзаемадзеянні з піратамі вайна магла працягвацца яшчэ пэўны час. Падаецца, што пантыйскае камандаванне ашчаджала караблі. Навошта? Адной з магчымых прычын магла быць неабходнасць зберагчы флот для экспедыцыі на адкалоўшыся Баспор. Нагадаем, што напрыканцы вайны пантыйскі флот налічваў 200 караблёў. Тыя 70 (альбо 80) трырэм, перададзеных Суле, — гэта эскадра Архелая, якая Мітрыдату ўжо фактычна не падпарадкоўвалася. Неабходна адзначыць, што некаторая частка флоту была пакінута ў Эгейскім моры. Гэта маглі быць караблі піратаў, што далучыліся да флоту Мітрыдата пад час вайны, альбо пэўным камандзірам былі перададзены караблі з загадам працягваць марскую вайну любымі сродкамі. Нездарма Апіян кажа (Mithr., 63), што напады марскіх разбойнікаў нагадвалі хутчэй ваенныя паходы, чым пірацкія налёты.

Вельмі істотна на сітуацыю на тэатры ваенных дзеянняў паўплывалі паўстанні ў гарадах і краінах Малой Азіі. Дзеянні пантыйскай арміі былі скаваны падаўленнем мяцяжу, што дало рымскім арміям магчымасць адносна бесперашкодна дзейнічаць у Грэцыі.

Заслугоўваюць увагі і дыпламатычныя захады Мітрыдата. Пачаўшы мірныя перагаворы з абодвума рымскімі камандуючымі, гэтым ён пасварыў іх паміж сабою канчаткова, не даўшы ім магчымасці аб'яднацца пад адным камандаваннем, што магло прывесці да больш цяжкіх вынікаў. Бо калі рымскія арміі ўсё ж аб'ядналіся пад камандаваннем Сулы, то ўжо пасля самагубства Фімбрыі (App., Mithr., 59—60; Plut., Sulla, XXV).

Так была скончана Першая Пантыйская вайна. Яна працягвалася чатыры гады і ўцягнула ў сваю арбіту дзесяткі розных народаў, якія знаходзіліся на розных ступенях па сваім сацыяльным, палітычным і эканамічным развіцці. Вайна каштавала гібелі сотняў тысяч людзей, знішчэння шматлікіх помнікаў матэрыяльнай культуры. Моцна была спустошана Грэцыя. Найбольш пацярпелі Беотыя і Атыка. Так, не здолелі адрадзіцца Фівы, і праз стагоддзі яны ўражвалі бязлюдзем, а жыхары, што засялялі акропаль, звалі яго Фівамі, а не Кадмеяй. Былі спустошаны гарады Архамены, Апалхамены, Галіарт, закінуты шматлікія храмы, якія стаялі без дахаў і без статуй (Paus., IX, 7, 4; IX, 33, 3; IX, 33, 6). Па асабістым загадзе Сулы былі разбураны тры беатыйскія гарады: Антэдон, Ларымна, Галея (Plut., Sull., XXVI) адразу пасля бітвы пры Архамене. Афіны, вельмі моцна спустошаныя, зноў адрадзіліся толькі пры імператары Адрыяне (118—138 г.) (Paus., I, 20, 7).

Не менш пацярпелі і малаазійскія гарады — іх рабавалі ў тры заходы: спачатку асобныя з іх пантыйскія салдаты пры падаўленні мяцяжоў, а затым усіх запар легіянеры Фімбрыі, а пасля Сулы. Так, для выплаты велізарнай кантрыбуцыі ў 20 тыс. талантаў (амаль 524 тоны каштоўных металаў) гарады, не маючы сродкаў, вымушаны былі закладаць у ліхвяроў пад вялікі працэнт умацаванні, тэатры, гімназіі, гавані і іншы грамадскі набытак (App., Mithr., 63). У давяршэнне ўсіх няшчасцяў у моры гаспадарнічалі піраты. Карыстаючыся бяздзеянасцю Сулы і безабароннасцю краіны, піраты рабілі напады не толькі на караблі, але і на мястэчкі, і нават гарады. Так былі разрабаваны Наксас, Самас, Клазамены і свяцілішча ў Самафракіі, храмы Асклепія ў Эпідаўры, Пасейдона на Істме і іншыя месцы. Паступова ў марскі разбой уцягнуліся дзесяткі тысяч людзей, і ў пачатку Трэцяй Пантыйскай вайны яны ўжо панавалі на ўсёй прасторы Міжземнага мора (App., Mithr., 63, 92—93; Plut., Pomp., XXIV—XXV). Амаль за ўсімі дзеяннямі піратаў адчувалася рука іх апекуна — Мітрыдата [201, s. 37—39].

Зыходзячы з вышэйсказанага, нельга ідэалізаваць рымлян, лічачы іх вызваліцелямі [102, с. 203], а Мітрыдата называць усходнім дэспатам і султанам [74, с. 494, 521; 102, с. 205]. Такая ацэнка Т. Момзена і С. Ю. Сапрыкіна няслушная. Больш аб'ектыўна ацаніў ролю Мітрыдата Г. М. Ліўшыц, гаворачы, што цар быў са-

маўладным ўладаром, і ў межах свайго царства з'яўляўся правадніком інтарэсаў пануючага класа рабаўладальнікаў. Лозунгі Мітрыдата аб вызваленні рабоў былі часовымі і не выцякалі з саміх асноў яго сацыяльнай палітыкі ў Пантыйскім царстве [58, с. 91].

Няма ніякіх падстаў казаць аб міралюбівай палітыцы Понта. Як Рым, так і Понт змагаўся за панаванне на Усходзе. Іх барацьба — гэта барацьба двух драпежнікаў. Выступленні Мітрыдата VI у абарону народаў, прыгнечаных Рымам, — гэта толькі сродак для пашырэння межаў сваёй дзяржавы. Але ўсё ж аб'ектыўна, у выніку збегу шэрага акалічнасцей, ён стаў на чале антырымскага лагера, у авангардзе барацьбы з захопніцкай, драпежніцкай палітыкай Рыма на Усходзе. У гэтым заключаецца прагрэсіўны момант яго дзейнасці.

Першая Пантыйская вайна прымушае задумацца аб лёсе такіх невялікіх дзяржаў як Кападокія, Пафлагонія, Галатыя, Віфінія. Іх суседзі, і Пантыйскае царства ў час свайго росквіту, і Рымская рэспубліка (па-сутнасці, ужо імперыя), разглядалі іх толькі як аб'ект сваіх інтарэсаў і ўвесь час імкнуліся ці ўцягнуць іх у арбіту свайго ўплыву, ці інкарпараваць у свой склад. Што ж тычыцца народаў гэтых дзяржаў, то яны былі для іх суседзяў не больш чым рабскай сілай ці гарматным мясам. Іх правіцелі — марыянеткі ў руках рымлян альбо стаўленікі Мітрыдата — паслухмяна падпарадкоўвалі свае народы жаданням суседніх уладароў.

Таму па сваім характары вайна была захопніцкай, вайною двух драпежнікаў — Рыма і Понта. Пры тым, што для Пантыйскай дзяржавы вайна пачалася як абарончая, але з далучэннем новых тэрыторый усё больш выразна выяўляўся яе захопніцкі характар.

Вайна скончылася фактычна безвынікова. Сваёй мэты — знішчыць Пантыйскае царства — Рым не дасягнуў. І хаця вынікі вайны склаліся не на карысць Мітрыдата, тым не менш ніяк не выпадае паўтараць словы Т. Момзена [74, с. 528] аб тым, што пантыйскі цар ізноў трапіў у залежнасць ад Рыма. З гэтым нельга пагадзіцца. Нават рымскі гісторык Велей Патэркул (II, 40) ацэньваў становішча Мітрыдата інакш, кажучы, што той быў апошнім з усіх самастойных цароў, акрамя парфянскіх.

Аднак, нягледзячы на першапачатковыя бліскучыя перамогі, пантыйская армія пацярпела паражэнне. У чым прычыны гэтага?

Сам Мітрыдат вуснамі Салюстыя (VI, 12) казаў, што перамозе ў вайне перашкодзіў Архелай, здрадзіўшы пантыйскаму войску, і тыя з саюзнікаў, каго ад вайны ўтрымаў разлік на тое, што яны будуць у бяспецы, пакуль цар вядзе вайну, у іх ліку Пталемей,

цар Егіпта, і крыцяне. Але, калі нават рымскі гісторык перадаў больш-менш правільна словы пантыйскага цара — такая ацэнка прычын дастаткова вузкая і суб'ектыўная.

Гісторык Т. Момзен бачыць прычыны паражэння ў самім Мітрыдаце Эўпатары, адмаўляючы яму, як казалася вышэй, у дзяржаўнай мудрасці, выдаючы яго дзейнасць за стыхійны супраціў [74, с. 496, 506]. Т. Момзен спрабуе давесці, што дзейнасць цара насіла неэліністычны характар, што малаазійскія грэкі маглі вельмі нядоўга спадзявацца знайсці ў яго асобе апору і абаронцу. Усё гэта служыць Т. Момзену пацвярджэннем папулярных у XIX ст. ідэй аб наканаванасці барацьбы паміж Захадам і Усходам, якая пачалася ў тыя часы і працягваецца надалей [74, с. 496]. Сімпатыі Т. Момзена, як вядома, былі на баку рымлян. Больш таго, у гісторыі ён адводзіў выключную ролю вялікім людзям — Аляксандру Македонскаму, Гаю Гракху, Суле, Пампею, Цэзару і іншым, што, натуральна, было абумоўлена тым часам, у якім жыў гісторык, і што наклала адбітак на яго твор.

Цікава, што пра тую ж наканаванасць перамогі Рыма кажа А. Б. Рановіч, разглядаючы яе, праўда, зусім з іншых пазіцый. Прычыны поспеху рымлян, на яго думку, заключаюцца ў тым, што эліністычны свет хутка вычарпаў сябе. Ён лічыў, што, эліністычная дзяржава перастала выконваць сваю галоўную функцыю — яна не магла забяспечыць трывалыя пазіцыі пануючага класа рабаўладальнікаў. У гэтым А. Б. Рановіч бачыць галоўную прычыну падзення эліністычных манархій [96, с. 24; 97, с. 339]. Што ж датычыць Пантыйскіх (Мітрыдатавых) войнаў, то А. Б. Рановіч бачыць у іх апошнюю схватку эліністычнага свету з Рымам, у якой выявіўся рост сацыяльных супярэчнасцей унутры пануючага класа; буйныя рабаўладальнікі ў гарадах Азіі ўзялі бок Рыма з-за таго, што Мітрыдат не мог забяспечыць іх спакойнае існаванне [97, с. 165, 283, 339]. Атрымліваецца, што паражэнне Мітрыдата было хутчэй нават не палітычным, а сацыяльна-эканамічным, і да таго ж непазбежным.

З гэтым цяжка пагадзіцца. Рабаўладальніцтва, як спосаб вытворчасці, у I ст. да н. э. яшчэ далёка не зжыло сябе. Да таго ж, як шматразова падкрэслівалі гісторыкі, менавіта грэчаскія гарады Прычарнамор'я і іх кіруючыя слаі былі зацікаўлены ў аб'яднанні ўсіх прыпантыйскіх зямель, а значыць, у існаванні Пантыйскай дзяржавы Мітрыдата [73, с. 53—62; 64, с. 210, 271; 60, с. 56; 130, с. 41—42; 132, с. 569—571].

На думку расійскага гісторыка С. Ю. Сапрыкіна, адной з істотных прычын паражэння Мітрыдата стала ўнутраная палітыка

пантыйскага цара, якая выявілася ў стварэнні ваенна-адміністрацыйнай сістэмы, сістэмы ваенных пасяленняў гарнізонаў, у якіх службоўцы-салдаты атрымлівалі зямлю. Гэта, а таксама насаджэнне напаўіранскіх парадкаў у выглядзе сатрапаў, адсоўванне полісных прывілеяў назад, паводле С. Ю. Сапрыкіна, выклікала незадаволенасць і пэўнае расчараванне сярод насельніцтва Малой Азіі [102, с. 204—205].

Да буйнамаштабнай вайны Пантыйская дзяржава не была падрыхтавана. Неаднароднасць пантыйскай арміі, розніца ў тактыцы вядзення вайны і стракатасць ва ўзбраенні абумоўлівалі яе невысокую баяздольнасць. Моцнай часткай арміі былі толькі атрады наймітаў-прафесіяналаў. Мітрыдат на той момант вайны не жадаў з-за няпоўнай падрыхтоўкі да яе і імкнуўся адцягнуць сутыкненне. Рымскі ўрад у той час таксама не жадаў канфлікту з Понтам, заняты Саюзніцкай вайной. Вайна пачалася па ініцыятыве рымскага пасольства ў Азіі, якое дзейнічала з уласных інтарэсаў.

Нягледзячы на няпоўную падрыхтоўку, арміі Понта не саступалі па сваіх баявых якасцях арміям рымлян і іх саюзнікаў у Малой Азіі. Бліскучая перамога ў бітве на рацэ Амняён дазволіла пантыйскаму камандаванню выхапіць з рук рымлян стратэгічную ініцыятыву і разграміць іх сілы паасобку. Ваенныя поспехі ў спалучэнні з лозунгамі вызвалення ад рымскага прыгнёту і гнуткай філэлінскай палітыкай дазволілі хутка і без значнага супраціўлення авалодаць амаль усёй Малой Азіяй. Гэта прывяло да таго, што галоўнае пантыйскае камандаванне пераацаніла магчымасці сваёй арміі і пашырыла тэатр ваенных дзеянняў на Эгейскае мора і Балканскі паўвостраў. Аднак для вядзення такой буйнамаштабнай вайны Понт не меў падрыхтаваных рэзерваў, сродкаў і г. д. Усё гэта прыйшлося ствараць ужо ў ходзе ваенных дзеянняў. Кампанія вясны — лета 88 г. да н. э. стала часам неспраўджаных спадзяванняў. Бітва пры Херанэі спыніла агульны наступ пантыйскай арміі, а разгром пры Архамене канчаткова падкасіў яе моц.

Арміі Понта не былі такімі вялікімі, як гэта спрабуюць давесці антычныя крыніцы (Апіян, Плутарх, Юстын, Велей Патэркул, Еўтропій і інш.) і некаторыя гістарычныя даследаванні (Т. Рэйнак, Т. Момзен, Г. Блох, Дж. Каркапіна, Г. Ферэра, Ф. Інар, М. Галіцын, Н. Ламоўры, С. Кавалёў і інш.). Асобныя звесткі (як, напрыклад, паведамленне аб накіраванні ў Грэцыю «медных шчытоў», аб удзеле ў баях тысяч былых рабоў) даюць падставу казаць, што арміям Мітрыдата бракавала ўласных сіл. Калі пантыйскія войскі і пераўзыходзілі рымскія па колькасці, то ў масе

саступалі ім па баявой падрыхтоўцы, дысцыпліне і г. д. Вельмі сумніўнымі падаюцца і лічбы страт пантыйскай і рымскай армій. Узяттыя антычнымі аўтарамі са справаздач і мемуараў рымскіх военачальнікаў, яны без дакладнага асэнсавання перайшлі ў гістарычныя даследаванні. Рымляне і іх саюзнікі ў баях згубілі не некалькі дзесяткаў, а па меншай меры тысячы чалавек.

Бітва пры Херанэі стала кульмінацыйным пунктам усёй вайны. Па сваіх выніках яна падзяляе ўсю вайну на два этапы. Пасля яе пантыйская армія ўжо не магла авалодаць Грэцыяй і весці буйныя наступальныя аперацыі, хаця пантыйскае камандаванне яшчэ спрабавала іх ажыццявіць. Падзел вайны на этапы і вызначэнне часу бітвы пры Херанэі дае магчымасць удакладніць храналогію падзей другога этапа вайны, зыходзячы з магчымай логікі іх развіцця.

Сацыяльна-эканамічныя прычыны былі не асноўнымі ў паражэнні Пантыйскага царства. Першыя праявы незадаволенасці з'явіліся якраз пасля бітвы пры Херанэі. Эканамічныя рэсурсы Понта ўвогуле не былі вычарпаны. Да пройгрышу ў вайне прывялі ў першую чаргу ваенныя і палітычныя пралікі пантыйскага камандавання. Гэта адмова Мітрыдата ад саюза з італікамі, пераацэнка магчымасцей пантыйскай арміі, імкненне пашырыць уладанні за кошт іншых тэрыторый, відавочная непрадуманасць і непадрыхтаванасць баявых дзеянняў на тэрыторыі Балканскага паўвострава, у адрозненне ад праведзенай на тэрыторыі Малой Азіі глыбокай стратэгічнай разведкі. Не быў выкарыстаны цалкам увесь магчымы патэнцыял пантыйскага флоту і саюзных Мітрыдату піратаў. Пантыйскія военачальнікі на тэрыторыі Балканскага паўвострава дзейнічалі няўзгоднена, што дало магчымасць рымлянам разбіваць іх паасобку. Адсутнічала падрыхтаванае войска, здольнае ваяваць не толькі з малаазійскімі дзяржавамі, але і з легіёнамі Рыма.

Адзначым і тое, што рымляне ў гэтай вайне напачатку бітваў заўсёды бараніліся, а толькі пасля контратакавалі. Пантыйцы не маглі дазволіць сабе ваяваць у абароне — усё ж значная колькасць салдат патрабавала вялікай колькасці харчовых запасаў. Без цвёрдай дысцыпліны войска паступова пачынала расейвацца (як напярэдадні бітвы пры Херанэі), губляла ініцыятыву, дазваляла ворагу граміць сябе па частках.

У адрозненне ад сухапутных сіл, у вобласці майстэрства палеаркетыкі і рымляне, і пантыйцы выступалі як роўныя. Аблога Радоса, Афін і Пірэя з'яўляецца ўзорам дасягнення майстэрства палеаркетыкі гэтага перыяду. Інжынеры абедзвюх армій выка-

рыстоўвалі самыя разнастайныя дасягненні ваеннай думкі: ад простых таранаў і воранаў да вялікіх рухомых вежаў і вядзення складаных падземных галерэй з мэтай падкопу. Характэрным было прымяненне абложнай вежы, усталяванай на караблях, як у выпадку аблогі Радоса. Што датычыцца кідальных машын, то звесткі антычных крыніц пра іх не канкрэтныя і сціслыя (App., Mithr., 26, 27, 30, 34). Хутчэй за ўсё ў пантыйскай і рымскай арміях ужываўся ўвесь спектр тагачасных кідальных машын: катапульты, анагры, балісты, палінтоны, палібалы і інш.

У забеспячэнні пантыйскай арміі, акрамя рабункаў і кантрыбуцый, істотную ролю адыгралі базы, якія стваралі пантыйскія военачальнікі на занятай тэрыторыі. Гнуткая палітыка ў адносінах да мясцовага насельніцтва; усталяванне складаў ва ўмацаваных пунктах з гарнізонамі, што складалі аператыўны рэзерв, папаўненне складаў, верагодна, за кошт закупак харчавання ў мясцовага насельніцтва — гэта тыя мерапрыемствы, што забяспечвалі стварэнне і функцыянаванне прамежкавых баз.

Пантыйская дзяржава, якая ў пачатку I ст. да н. э. увабрала ў сябе ці ўключыла ў сферу свайго ўплыву амаль усе прыпантыйскія рэгіёны, была створана ў выніку паспяховай палітыка-дыпламатычнай і ваеннай дзейнасці цара Мітрыдата VI Эўпатора. Гэтае аб'яднанне было падрыхтавана ўсім папярэднім развіццём прыпантыйскіх краёў і зямель і грунтавалася на эканамічнай падставе. Таму дзейнасць цара была толькі завяршэннем заканамернага працэсу аб'яднання ўсіх прыпантыйскіх зямель у рамках адзінага палітыка-эканамічнага арганізма. Заканамерным вынікам гэтага было ваеннае сутыкненне Понта і Рыма за панаванне ва Усходнім Міжземнамор'і. Без падтрымкі краін, гарадоў і народаў усяго прычарнаморскага рэгіёну вайна Мітрыдата з Рымам была б проста немагчымай. У вайне рымлянам супрацьстаяла ўся Пантыйская дзяржава. Таму цалкам правамерным і гістарычна абгрунтаваным з'яўляецца ўжыванне назвы канфлікту паміж Пантыйскім царствам і Рымскай рэспублікай — Пантыйскія войны.

УМОЎНЫЯ АДЗНАКІ

НАЗВЫ КРЫНІЦ

Aph., De mach. — Aphineus, De machinis
Appolod. — Appolodoros, Poliorketica
App., B. C. — Appianus, Bella civilia
App., Mithr. — Appianus, Mithridatica
Aur. Vict. — Aurelius Victoris Sextus, De notis hominibus
Bis. Anon. — Bisantis Anonimae, Praeceptio per poliorketicae
Caes., Bel. Alex. — C. Julius Caesar, De bello Alexandrino
Cic., Pro Man. — Cicero M. Tullius, Pro lege Manilia
Cic., Pro Mur. — Cicero M. Tullius, Oratio pro L. Murena
Eutrop. — Eutropius, Breviarum Historia Romana
Flor. — Florus, Epitome rerum Romanorum
Front. — Frontinus Sextus Julius, Strategemata
Just. — Justinus, Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompejo
Liv., Per. — Livius Titus, Ab Urbe condita, Periochae Librorum
Memn. — Memnonus, De Herakleios
Nep. — Cornelius Nepos, Ificrat
Paus. — Pausanias, Graecia descriptio
Plin., N.H. — Plinius, Naturalis Historia
Plut., Mar. — Plutarchus, Gajus Marius
Plut., Sulla — Plutarchus, Lucius Cornelius Sulla
Plut., Luc. — Plutarchus, Lucius Lucullus
Plut., Pomp. — Plutarchus, Gnaeus Pompejus Magnus
Polyb. — Polybius, Historia
Quad. — Quadrigarii Claudii Q., Annales
Sall. — Sallustius Crispus, Historia
Strab. — Strabo, Geographica
Suet., Caes. — C. Suetonius Tranquillus, Caesarum, Divus Iulius
Sulla, Conm. — Sulla Cornelii L. Commentarii rerum est
Vel. Pat. — Velleius Paterculus, Historiae Romanae
Veg. — Vegetii Renati F., Epitome Rei Militaris

НАЗВЫ ВЫДАНИЯЎ

САН — The Cambridge Ancient History
ВДИ — Вестник древней истории

СПІС ВИКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. *Аврелий В. С.* О знаменитых людях / Пер. с лат. В. С. Соколова // ВДИ. 1964. № 2. С. 234—238.
2. *Аппиан.* Митридатовы войны / Пер. с греч. С. П. Кондратьева // ВДИ. 1946. № 4. С. 239—265.
3. *Аппиан.* Гражданские войны / Пер. с греч. С. П. Кондратьева. М., 1994.
4. *Апполодор.* Полиоркетика: искусство осады городов / Пер. с греч. М. Н. Страхова // ВДИ. 1940. № 3—4. С. 394—413.
5. *Арский Ф. Н.* Страбон. М., 1974.
6. *Афиней Механик.* О машинах / Пер. с греч. М. Н. Страхова // ВДИ. 1940. № 3—4. С. 414—424.
7. *Бадалянц Ю. С.* Торгово-экономические связи Родоса с Северным Причерноморьем в эпоху эллинизма // ВДИ. 1986. № 1. С. 87—99.
8. *Бикерман Э.* Хронология древнего мира: Ближний Восток и античность / Пер. с англ. И. М. Стеблин-Каменского. М., 1975.
9. *Блаватская Т. В.* Греки и скифы в Западном Причерноморье // ВДИ. 1948. № 1. С. 206—213.
10. *Блаватская Т. В.* Западнопонтийские города в VII—I веках до н. э. М., 1952.
11. *Блаватский В. Д.* Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1954.
12. *Бокщанин А. Г.* Парфия и Рим: Исслед. о развитии междунар. отношений позднего периода истории антич. мира: В 2 ч. М., 1966. Ч. 2: Система политического дуализма в Передней Азии.
13. *Болдырев А. В., Боровский Я. М.* Техника военного дела // Эллинистическая техника: Сб. ст. / Под ред. И. И. Толстого. М.; Л., 1948. С. 269—319.
14. *Бороздина Т. В.* К истории западнопонтийских городов в 80—40-х гг. до н. э. // ВДИ. 1946. № 3. С. 197—203.
15. *Брашинский И. Б.* Понтийское пиратство // ВДИ. 1973. № 3. С. 124—133.
16. *Вегезий Р. Ф.* Краткое изложение военного дела / Пер. с лат. С. П. Кондратьева // ВДИ. 1940. № 1. С. 275—280.
17. *Веллей Патеркул.* Римская история / Пер. с лат. А. И. Немировского // ВДИ. 1984. № 2. С. 234—237.
18. *Византийский Аноним.* Инструкции по полиоркетике / Пер. с греч. М. Н. Страхова // ВДИ. 1940. № 3—4. С. 425—453.
19. *Виноградов Ю. Г., Молев Е. А., Толстиков В. П.* Новые эпиграфические источники по истории Митридатовой эпохи // Причерноморье в эпоху эллинизма: Материалы III Всесоюз. симпоз. по древн. истории Причерноморья, г. Цхалтубо, 1982 г.; Отв. ред. О. Лордкипанидзе. Тбилиси, 1985. С. 589—600.

20. Виноградов Ю. Г., Кадеев В. И. Армянские лучники на службе Митридата Евпатора // Второй Всесоюз. симпоз. по проблемам эллинистической культуры на Востоке: Тез. докл. Ереван, 1984. С. 10—15.

21. Всемирная история: В 24 т. / А. И. Бадак, И. Е. Войнич, И. М. Волчек и др.; Ред. кол.: И. А. Алябьева и др. Мн., 1998. Т. 4: Эллинистический период. С. 506—508.

22. Габелко О. Л. Некоторые особенности царской власти в Вифинии: К проблеме взаимодействия фракийских и общееллинистических традиций // ВДИ. 1995. № 3. С. 161—172.

23. Габелко О. Л. Фрако-вифинское население в городах побережья Пропонтиды и северо-запада Малой Азии // История и культура древнего мира: Сб. ст. / Моск. гос. ун-т, Софийс. ун-т "Климент Охридский"; Отв. ред. В. П. Яйленко. М., 1996. С. 159—174.

24. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. М.; Л., 1949.

25. Гозалишвили Г. К. Два этюда из истории Понта и Каппадокии. Тбилиси, 1967.

26. Голенко К. В. Понтийская анонимная медь // ВДИ. 1969. № 1. С. 130—154.

27. Голицын Н. С. Всеобщая военная история древних времен: В 4 ч. Спб., 1874. Ч. 3: От начала 2-й Пунической войны до начала войны Юлия Цезаря в Галлии (218 г. — 58 г. до Р. Х.)

28. Голубцова Е. С. Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашей эры. М., 1951.

29. Горенштейн В. О. Гай Саллюстий Крисп // Саллюстий К. Г. Сочинения. М., 1981. С. 148—164.

30. Горлов Ю. В. Эллинистический Родос // Эллинизм: экономика, политика, культура: Сб. ст. / Сост. Г. А. Кошеленко, Э. Д. Фролов, В. И. Исаева и др.; Отв. ред. Е. С. Голубцова. М., 1990. С. 209—210.

31. Данов Х. Траки. София: Народна просвета, 1979.

32. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории: В 3 т. / Пер. с нем. Л. Гринкруг. М., 1936. Т. 1: Античный мир. С. 352—355.

33. Дзагурова В. П. К хронике Мемнона «О Геракле» // ВДИ. 1951. № 1. С. 283—288.

34. Дундуа Г. Ф., Лордкипанидзе Г. А. Грузия и Митридат VI: [по нумизматическим данным] // Причерноморье в эпоху эллинизма: Материалы III Всесоюз. симпоз. по древн. истории Причерноморья, г. Цхалтубо, 1982 г.; Отв. ред. О. Лордкипанидзе. Тбилиси, 1985. С. 601—608.

35. Дьяков В. Н. Пути римского проникновения в Северное Причерноморье: Понт и Мезия // ВДИ. 1940. № 3—4. С. 71—88.

36. Дююи Р. Э., Дююи Т. Н. Всемирная история войн: В 3 кн. СПб.; М., 1997. Кн. 1: 3500 г. до Р. Х.—1400 г. от Р. Х.

37. Евтропий. Сокращение римской истории до времен кесарей Валента и Валентиниана / Пер. с лат. С. Воронцова. М., 1759.

38. Жебелев С. А. Ольвия и Митридат Евпатор // Жебелев С. А. Северное Причерноморье: Исслед. и ст. по истории Север. Причерноморья антич. эпохи. М.; Л., 1953. С. 275—290.

39. *Инадзе М. П.* Причерноморские города древней Колхиды. Тбилиси, 1968.
40. *Инар Ф. Сулла* / Пер. с фр. В. И. Сидоренко. Ростов н/Д., 1997.
41. История войн: В 3 т. / Авт.-сост. Н. Н. Головкова и др. Ростов н/Д., 1997. Т. 1: Бронзовый век — XVI век.
42. *Казакевич Э. Л.* К полемике о восстании Савмака // ВДИ. 1963. № 1. С. 57—70.
43. *Каллистов Д. П.* Северное Причерноморье в античную эпоху. М., 1952.
44. *Карышковский П. О.* О титуле Митридата VI Евпатора (К вопросу об иранских и эллинистических традициях в Понтийской державе) // Причерноморье в эпоху эллинизма: Материалы III Всесоюз. симпозиума по древней истории Причерноморья, г. Цхалтубо, 1982 г.; Отв. ред. О. Лордкипанидзе. Тбилиси, 1985. С. 572—581.
45. *Ковалев С. И.* История Рима: Курс лекций. Л., 1986.
46. *Колобова К. М.* Фарнак I Понтийский // ВДИ. 1949. № 3. С. 2—35.
47. *Кругликова И. Т.* Сельское хозяйство Боспора. М., 1975.
48. *Кругликова И. Т.* Синдская гавань. Горгииппия. Анапа. М., 1977.
49. *Крюгер О. О.* Эллинизм: Социал.-эконом. очерк // Проблемы истории докапиталист. обществ. 1934. № 11—12. С. 181—201.
50. *Кудрявцев О. В.* Каппадокия в системе римской провинциальной политики // ВДИ. 1955. № 2. С. 49—72.
51. *Кузьмина А. Г.* Дипломатическая подготовка римского вторжения в Северное Причерноморье (II в. до н.э. — I в. н.э.) // Уч. зап. Моск. обл. пед. ин-та. 1966. Т. 159, вып. 6. С. 300—311.
52. *Кусикьян И.* История борьбы Тиграна II с Римом в новом освещении // ВДИ. 1940. № 3—4. С. 229—233.
53. *Лазаров М.* Търговските връзки на Родос със западно-понтийските градове през еллинистическата епоха // Известия на Народния музей. Варна, 1977. № 13. С. 1—47.
54. *Левек П.* Эллинистический мир / Пер. с фр. Е. П. Чиковой. М., 1989.
55. *Ленин В. И.* Крах II Интернационала // Полн. собр. соч. М., 1961. Т. 26. С. 211—265.
56. *Ленин В. И.* Политика и экономика // Полн. собр. соч. М., 1963. Т. 42. С. 278—286.
57. *Ливий Т.* История Рима от основания города: В 3 т. / Ред. пер. М. Л. Гаспаров. М., 1993. Т. 3.
58. *Лившиц Г. М.* Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима. Мн., 1957.
59. *Лисовый И. А., Ревяко К. А.* Античный мир в терминах, именах и названиях: Слов.-справ. по истории и культуре Древ. Греции и Рима. Мн., 1996.
60. *Ломоури Н. Ю.* Грузино-римские взаимоотношения: В 2 ч. Тбилиси, 1981. Ч. 1: Политические взаимоотношения.
61. *Ломоури Н. Ю.* К истории Понтийского царства. Тбилиси, 1979.
62. *Лопухова О. Б.* Делос во II в. до н. э. // Эллинизм: экономика, политика, культура: Сб. ст. / Сост. Г. А. Кошеленко, Э. Д. Фролов, В. И. Исаева и др.; Отв. ред. Е. С. Голубцова. М., 1990. С. 232—234.

63. *Лордкипанидзе Г. А.* К истории древней Колхиды. Тбилиси, 1970.
64. *Максимова М. И.* Античные города юго-восточного Причерноморья. М.; Л., 1956.
65. *Манасерян Р. Л.* Борьба Тиграна II против экспансии Рима в Каппадокии в 93—91 гг. до н. э. // ВДИ. 1985. № 3. С. 109—118.
66. *Машкин Н. А.* История Древнего Рима. М., 1956. С. 248—252.
67. *Мемнон.* О Геракле / Пер. с греч. В. П. Дзагуровой // ВДИ. 1951. № 1. С. 301—316.
68. *Мишулин А. В.* Греческие полиоркетики об искусстве осады городов // ВДИ. 1940. № 3—4. С. 385—393.
69. *Мишулин А. В.* К изучению роли войны и военного производства в древности // ВДИ. 1940. № 1. С. 219—230.
70. *Молев Е. А.* Боспор в период эллинизма. Н. Новгород, 1994.
71. *Молев Е. А.* К вопросу о происхождении династии понтийских Митридатидов // ВДИ. 1983. № 4. С. 131—138.
72. *Молев Е. А.* Малая Армения и Митридат Евпатор // Проблемы античной истории и культуры: Докл. XIV Междунар. конф. историков-античников соц. стран «Эйрене», Ереван, 18—23 мая 1976 г. / Отв. ред. Б. Б. Пиотровский. Ереван, 1979. С. 185—190.
73. *Молев Е. А.* Митридат Евпатор: Создание Черноморской державы. Саратов, 1979.
74. *Моммзен Т.* История Рима: В 4 т. / Пер. с нем. Ростов н/Д., 1997. Т. 2: Кн. 3: От объединения Италии до покорения Карфагена и греческих государств; Кн. 4: Революция.
75. *Немировский А. И.* Митридат Евпатор, Боспор и восстание скифов // Византиноведческие этюды: Сб. ст. / Акад. наук Груз. ССР. Ин-т востоковедения; Гл. ред. Т. В. Гамкрелидзе. Тбилиси, 1978. С. 63—70.
76. *Немировский А. И.* Понтийское царство и Колхида // Кавказ и Средиземноморье: Материалы конф., г. Тбилиси, май 1975 г. / Ред. Р. В. Гордезиани, А. А. Урушадзе. Тбилиси, 1980. С. 154—160.
77. *Непот К.* О знаменитых иноземных полководцах. Из книги о римских историках / Пер. с лат. Н. Н. Трухиной. М., 1992.
78. *Нечай Ф. М.* Рим и италики. Мн., 1963.
79. *Оксенюк Р. Н.* Роль Северного Причерноморья в борьбе Понта с Римом (II—I вв. до н. э.): Автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.03 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 1953.
80. *Павсаний.* Описание Эллады: В 2 т. / Пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева; Под ред. Е. В. Никитюк. СПб., 1996. Т. 1: Кн. 1—4.; Т. 2: Кн. 5—10.
81. Первая война Митридата с Римом // Всемирная история: В 10 т. / Под ред. С. Л. Утченко, Д. П. Каллистова, Л. И. Павловской, В. В. Струве. М., 1956. Т. 2. С. 365—366.
82. *Перл Г.* Эры Вифинского, Понтийского и Боспорского царств // ВДИ. 1969. № 3. С. 39—69.
83. *Петерс Б. Г.* Морское дело в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1982.
84. *Петросян Ю. А.* Древний город на берегах Босфора: [о Стамбуле]: Ист. очерки. М., 1986.

85. Писаревский Н. П. Местные традиции кораблестроения и мореплавания в Понте Эвксинском // Кавказ и Средиземноморье: Материалы конф., г. Тбилиси, май 1975 г. / Ред. Р. Гордезиани, А. А. Урушадзе. Тбилиси, 1980. С. 154—160.

86. Плиний Старший. Naturalis historia (Извлечения по вопросам техники) // ВДИ. 1946. № 3. С. 269—344.

87. Плутарх. Гай Марий // Плутарх. Избранные жизнеописания: В 2 т. М., 1990. Т. 1. С. 508—550.

88. Плутарх. Сулла // Плутарх. Избранные жизнеописания: В 2 т. М., 1990. Т. 2. С. 36—82.

89. Плутарх. Лукулл // Плутарх. Избранные жизнеописания: В 2 т. М., 1990. Т. 2. С. 106—114.

90. Плутарх. Помпей // Плутарх. Избранные жизнеописания: В 2 т. М., 1990. С. 277—309.

91. Плутарх. О доблести женской // Плутарх. Застольные беседы. Сб. / Сост. Я. М. Боровский, М. Н. Ботвинник, Н. В. Брагинская и др.; Под ред. Я. М. Боровского. Л., 1990. С. 281—282.

92. Полибий. Всеобщая история: В 40 кн.: В 3 т. / Пер. с греч. Ф. Г. Мищенко. М., 1895—1899. Т. 2: Кн. VI—XXV; Т. 3: Кн. XXVI—XL.

93. Разин Е. А. Лекции по истории военного искусства: В 3 ч. М., 1949. Ч. 2: Военное искусство и военные теории древней рабовладельческой Греции.

94. Ранович А. Б. Введение к “Стратегемам” Секста Юлия Фонтина // ВДИ. 1946. № 1. С. 219—221.

95. Ранович А. Б. Восточные провинции Римской империи в I—III вв. М.; Л., 1949.

96. Ранович А. Б. Основные проблемы истории эллинизма // ВДИ. 1949. № 1. С. 11—28.

97. Ранович А. Б. Эллинизм и его историческая роль. М.; Л., 1950.

98. Ревяко К. А. Пунические войны. Мн., 1988.

99. Ростовцев М. И. Понт, Вифиния, Боспор // Рус. истор. журн. 1917. № 1—2. С. 110—130.

100. Роуан Р. У. Очерки секретной службы: Из истории разведки / Пер. с англ. С. Займовского. СПб., 1992.

101. Саллюстий Крисп Г. Сочинения / Пер. с лат. В. О. Горенштейна. М., 1981.

102. Сапрыкин С. Ю. Понтийское царство: Государство греков и варваров в Причерноморье. М., 1996.

103. Сапрыкин С. Ю. Тирания в понтийских государствах // Проблемы социально-политической организации и идеологии античного общества: Межвуз. сб. / Ленингр. гос. ун-т; Отв. ред. Э. Д. Фролов. Л., 1984. С. 80—108.

104. Светоний Транквилл Г. Жизнь двенадцати цезарей. М., 1990.

105. Севастьянова О. И. Понтийское царство // БСЭ. 3-е изд. М., 1975. Т. 20. С. 351—352.

106. Севастьянова О. И. Введение к «Митридатovým войнам» и «Сирийским делам» Аппиана Александрийского // ВДИ. 1946. № 4. С. 231—238.

107. *Севастьянова О. И.* Война Рима с Понтийским царством // История Древнего Рима: Учеб. пособие / Под ред. А. Г. Бокщанина и В. И. Кузищина. М., 1971. С. 194—197.
108. *Севастьянова О. И.* Новый труд по древней истории Армении // ВДИ. 1946. № 2. С. 112—118.
109. *Селецкий Б. П.* Источники финансирования Суллы в период войны с Митридатом Евпатором // ВДИ. 1982. № 2. С. 63—75.
110. *Снисаренко А. Б.* Властители античных морей. М., 1986.
111. *Страбон.* География: В 17 кн. / Пер. с греч. Г. А. Стратоновского. М., 1964.
112. *Стратоновский Г. А.* Страбон и его «География» // Страбон. География: В 17 кн. / Пер. с греч. Г. А. Стратоновского. М., 1964. С. 775—790.
113. *Тараторин В. В.* Конница на войне: История кавалерии с древнейших времен до эпохи Наполеон. войн. Мн., 1999.
114. *Тарн В. В.* Эллинистическая цивилизация. М., 1949.
115. *Ткачева-Хитова М.* Древняя Фракия и юго-восток Европы. София, 1976.
116. *Утченко С. Л.* Древний Рим: События, люди, идеи. М., 1969.
117. *Флор Л. А.* Две книги эпитом Римской истории обо всех войнах за семьсот лет // Немировский А. И., Дашкова М. Ф. Луций Анней Флор — историк Древнего Рима. Воронеж, 1977. С. 41—162.
118. *Фол А.* История на българските земи в древността. София, 1981. Ч.1: Родовообщинен строй и възникване на робовладелски отношения.
119. *Фронтин С. Ю.* Стратегемы в четырех книгах / Пер. с лат. А. Рановича // ВДИ. 1956. № 1. С. 230—270.
120. *Хаджидаки Э.* Критское эллинистическое пиратство // ВДИ. 1992. № 2. С. 154—161.
121. *Хазанов А. М.* Очерки военного дела сарматов. М., 1971.
122. *Харботл Т.* Битвы мировой истории: Слов. / Пер. с англ.; Под ред. Н. Медведевой. М., 1993.
123. *Цезарь Г. Ю.* Записки. О гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне / Пер. с лат. М. М. Покровского. М., 1991.
124. *Цицерон М. Т.* Речи: В 2 т. / Пер. с лат. В. О. Горенштейна. М., 1993. Т. 1: Годы 81—63 до н. э.
125. *Цыбульский С. О.* Военное дело у древних греков. Вооружение и состав греческих войск. Спб., 1901.
126. *Цыбульский С. О.* Древний город Афины и его гавани. Варшава, 1890.
127. *Шелов Д. Б.* Аппиан — историк Митридатовых войн // Проблемы античной культуры: Сб. ст. / Отв. ред. Г. А. Кошеленко. М., 1986. С. 113—117.
128. *Шелов Д. Б.* Города Северного Причерноморья и Митридат Евпатор // ВДИ. 1983. № 2. С. 40—58.
129. *Шелов Д. Б.* Западное и Северное Причерноморье в античную эпоху // Античное общество: Тр. конф. по изучению проблем античности / Ред. кол. Т. В. Блаватская, М. Л. Гаспаров, В. М. Смирин и др. М., 1967. С. 219—224.
130. *Шелов Д. Б.* Идея всепонтийского единства в древности // ВДИ. 1986. № 1. С. 36—42.

131. Шелов Д. Б. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI // ВДИ. 1980. № 3. С. 28—43.
132. Шелов Д. Б. Понтийская держава Митридата VI и Причерноморье // Причерноморье в эпоху эллинизма: Материалы III Всесоюз. симпози. по древн. истории Причерноморья, г. Цхалтубо, 1982 г.; Отв. ред. О. Лордкипанидзе. Тбилиси, 1985. С. 551—572.
133. Шелов Д. Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад. М., 1975.
134. Шершов А. П. История военного кораблестроения: С древнейших времен до наших дней. СПб., 1994.
135. Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога / Пер. с лат. М. Рижского и А. Деконского // ВДИ. 1955. № 1. С. 202—211.
136. Appianus. Mithridatica // Appianus. Historia Romana. Lipsiae, 1879. P. 441—506.
137. Appianus. Bella civilia // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
138. Arnold Th. History of Rome. London, 1845. Vol.4: History of the later Roman commonwealth from the end of the second Punic war to the death of Julius Caesar and the reign of Augustus with a life of Trajan.
139. Atlas zur Geschichte: In 2 Bd. Leipzig, 1973. Bd. 1. S. 11—16.
140. Badian E. Roman imperialism in the late Republic. Pretoria, 1967.
141. Beloch K. J. Griechische Geschichte. 2. Aufl. Berlin; Leipzig, 1923. Bd. 3, Abt. 2.
142. Bengtson H. Herrschergestalten des Hellenismus. München, 1975.
143. Bibliotheque historique et militaire dédiée a l'armée et la garde nationale de France / Publ. par Ch. Liskenne, A. Sauvan. Paris, 1851.
144. Carcopino J. Sylla ou la monarchie manquée. Paris, 1931.
145. Cicero M. Tullius. Pro lege Manilia // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
146. Cicero M. Tullius. Pro L. Murena oratio // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
147. Clausewitz C. von. Vom Kriege. Berlin, 1911.
148. Crişan I. H. Burebista and his time. Bucureşti, 1978.
149. Diesner H.-J. Kriege des Altertums: Griechenland und Rom um den Mittelmeerraum. Berlin, 1974.
150. Drumann W. Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung, oder Pompejus, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen. Koenigsberg, 1837. Th. 2.
151. Durant W. The story of civilization. New York, 1944. Pt. 3: Caesar and Christ: A history of Roman civilisation and of Christianity from their beginnings to A. D. 325.
152. Eutropius. Breviarium historiae Romanae. M., 1809.
153. Ferrero G. Grandeur et décadence de Rome. En 6 t. / Trad. de l'ital. par U. Mengin. Paris, 1924. T.1: La conquête.
154. Florus Annii. Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
155. Frontinus Sextus Iulius. Strategemata // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

156. *Gunther R.* Der Aufstand des Spartacus: Die großen sozialen Bewegungen der Sklawen und Freien am Ende der römischen Republik. Berlin, 1980.

157. *Harris W. V.* War and imperialism in Republican Rome, 327-70 B. C. New York; Oxford, 1979.

158. *Histoire ancienne.* Paris, 1935. Pt. 3: *Histoire Romaine.* T. 2. La République Romaine de 133 a 44 avant J. C.; Des Gracques a Sulla / G. Bloch, J. Carcopino.

159. *Iustinus.* *Historiae Philippicae.* Argentorati, 1802.

160. *Kipert H.* *Atlas antiquus.* Berlin, 1868.

161. *Klein S.* Charakterbilder aus der Weltgeschichte: In 2 Bd. Freiburg im Breisgau: Herder, 1876. Bd.1: Das Altertum.

162. *Kosiarz E.* Bitwy morskie. Warszawa, 1995.

163. *Krawczuk A.* Perykles i Aspazia. Wrocław etc., 1987.

164. *Lewin W.* Gaius Julius Caesar. Berlin, 1990.

165. *Livius Titus.* *Periochae Librorum A.U.C.* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

166. *Loposzko T.* Przeprawa armii Cezara do Grecji w 48 roku p.n.e. // Pod znakami Aresa i Marsa: Materiały z konf. nauk. "Wojna i wojskowość w starożytności", Kraków, 24—26 września, 1993 / Pod red. E. Daąbrowy. Kraków, 1995.

167. *Loposzko T.* Starożytne bitwy morskie. Gdańsk, 1992.

168. *Magie D.* Roman rule in Asia Minor. Princeton, 1950. Vol.1.

169. *McGing B.* The foreign policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus. Leiden, 1986.

170. *Meyer E.* Geschichte des Königreiches Pontos. Leipzig, 1879.

171. *Millot C. F.* *Éléments d'histoire générale.* Paris, 1809. Pt. 1: *Histoire ancienne.* T. 3.

172. *Mommsen Th.* Römische Geschichte: In 5 Bd. Berlin, 1921. Bd. 2: Von der Schlacht von Pydna bis auf Sullas Tod.

173. *Naruszewicz A. S.* Tauryka czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów. Warszawa, 1805.

174. *Olshausen E., Biller J.* Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches. Wiesbaden, 1984. Th I: Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradatiden.

175. *Ormerod H.* A Piracy in the Ancient world. Liverpool, 1978.

176. *Pausanias.* *Graeciae descriptio* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

177. *Plutarchus.* *Marius* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

178. *Plutarchus.* *Sulla* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

179. *Plutarchus.* *Lucullus* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

180. *Plutarchus.* *Pompejus* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.

181. *Quadrigarii Claudii Q. Annales* // Peter H. *Historicorum Romanorum Reliquiae*. Lipsia, 1870. V. 1. S. 232—235.
182. *Reinach Th.* Mithridate Eupator roi de Pont. Paris, 1890.
183. *Reinach Th.* Trois royaumes de l'Asie Mineure: Cappadoce — Bithynie — Pont. Paris, 1888.
184. *Rollin Ch.* Histoire Romaine depuis la fondation de Rome jusqu'à la bataille d'Actium: c'est-à-dire jusqu'à la fin de la République. Amsterdam, 1744. T. 10.
185. *Rostovtzeff M.* The social and economic history of the Hellenistic world. Oxford, 1941. Vol.2.
186. *Sallustius Crispus G.* *Historiarum Fragmenta* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
187. *Schiller H., Voigt M.* Die römischen Staats-, Kriegs- und Privataltertumer. Nördlingen, 1887.
188. *Schmitthenner P.* Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte. Wildpark-Potsdam, 1930.
189. *Schulz H.* Blut und Eisen: Krieg und Kriegertum in alter und neuer Zeit: In 2 Bd. Berlin., s.a. Bd.1.
190. *Siestzrencewicz S. J.* Histoire du royaume de la Chersonese Taurique. Pétersbourg, 1824.
191. *Simpson R. H.* Mithradates VI Eupator // The New Encyclopaediae Britannica. Chicago, 1991. Vol.8. P. 196—197.
192. *Strabo.* *Geographica* // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
193. *Suetonius Tranquillus G.* De Vita Caesarum. Divus Iulius // CD Musaios 1.Od-32. Pacific Palisades, 1992—1995.
194. *Sulla Cornelii L.* *Commentarii rerum est* // Peter H. *Historiarum Romanorum Reliquiae*. Lipsia, 1870. V. 1. S. 195—203.
195. *Tarn W.* The new hellenistic Kingdoms // CAH / Ed. S. A. Cook et al. Cambridge, 1954. Vol. VII: The Hellenistic monarchies and the rise of Rome. P. 75—107.
196. *Ussing J. L.* Pergamon: Seine Geschichte und Monumente. Berlin; Stuttgart, 1899.
197. *Velleius Paterculus.* *Historiae Romanae ad M. Vinicium cos. Libri duo.* Polociae, 1805.
198. Weltgeschichte in gemeinverständlicher Darstellung: In 3 Bd. Gotha, 1919. Bd.3: Römische Geschichte / L. M. Hartmann, J. Kromayer.
199. *Wilamowitz-Moellendorff U. von, Kromayer J., Heisenberg A.* Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer bis zum Ausgang des Mittelalters. Leipzig; Berlin, 1923.
200. *Wolski J.* Wpływ imperializmu rzymskiego na losy wschodnich prowincji rzymskich // Kryzys państwa rzymskiego: Republika i cesarstwo / Pod red. T. Kotuli i A. Ładomirskiego. Wrocław, 1995. S. 55—63.
201. *Ziebarth E.* Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Grichenland. Hamburg, 1929.

Уводзіны	3
Раздзел 1. Крыніцы і гістарыяграфія аб Першай Пантыйскай (Мітрыдатавай) вайне.....	7
1.1. Асноўныя крыніцы	7
1.2. Асноўныя гістарычныя даследаванні	15
1.3. Аб назве Пантыйскіх войнаў	21
Раздзел 2. Пантыйскае царства напярэдадні вайны	26
Раздзел 3. Дзеянні Понта і Рыма на першым этапе вайны (89—86 гг. да н. э.)	55
Раздзел 4. Пералом у баявых дзеяннях на другім этапе вайны (86—85 гг. да н. э.)	98
Заклучэнне	131
Умоўныя адзнакі	137
Спіс выкарыстаных крыніц.....	138

Навуковае выданне

Зельскі Артур Гарыевіч

**ПЕРШАЯ ПАНТЫЙСКАЯ
(МІТРЫДАТАВА) ВАЙНА**

Рэдактар *Г. В. Мыцык*

Тэхнічны рэдактар *Т. К. Рамановіч*

Карэктар *Н. М. Сямашка*

Падпісана да друку 20.02.2004. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.

Гарнітура SchoolBook. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 8,6.

Ул.-выд. арк. 9,57. Тыраж 100 экз. Зак. **190**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Ліцэнзія ЛВ № 315 ад 14.07.2003.

220050, Мінск, праспект Францыска Скарыны, 4.

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства

«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».

Ліцэнзія ЛП № 461 ад 14.08.2001.

220030, Мінск, вул. Чырвонаармейская, 6.

ISBN 985-485-146-X

9 789854 851464